

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Tendenční prvky v intencionální četbě
pro začínající čtenáře v 50. letech 20. století

Diplomová práce

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2019/2020

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Bc. Nela Langerová**
Osobní číslo: **H19326**
Studijní program: **N7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Kulturní dějiny: Dějiny literární kultury**
Téma práce: **Tendenční prvky v intencionální četbě pro začínající čtenáře v 50. letech 20. století**
Zadávací katedra: **Ústav historických věd**

Zásady pro vypracování

Práce se zaměřuje na objasnění tendenční povahy literatury pro začínající čtenáře v 50. letech 20. století podle ideologických požadavků na výchovu prostřednictvím četby. Nejprve objasňuje klíčové pojmy ?tendenčnost?, ?socialistický realismus? a ?ideová výchova? na základě dnešních literárněhistorických přehledů, ale následně rozebírá dobové prameny v podobě teoretických a kritických statí z 50. let, včetně ediční politiky nakladatelství a školních čítanek. Jádro diplomové práce však spočívá v analýze a interpretaci vybraných básní, pohádek, povídek a komiksů z hlediska tematického a stylistického schematismu.

Rozsah pracovní zprávy:

Rozsah grafických prací:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

Časopis Zlatý máj

ČEŇKOVÁ, Jana. Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-095-x.

ČERVENKA, Jan. O pohádkách: sborník statí a článků. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1960.

ČERNOUŠEK, Michal. Děti a svět pohádek: Kouzlo vyprávěného slova. 2018. Praha: Portál, 2018. ISBN 978-80-262-1434-2.

CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. Kontury české literatury pro děti a mládež. Praha: Albatros, 1984.

CHALOUPKA, Otakar. Rodina a počátky dětského čtenářství. Praha: Victoria Publishing, 1995. ISBN 80-85865-40-8.

URBANOVÁ, Svatava. Meandry a metamorfózy dětské literatury. Olomouc: Votobia, 2003. ISBN 80-7198-548-1.

WÖGERBAUER, Michael, Petr PÍŠA, Petr ŠÁMAL a Pavel JANÁČEK. V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014. Praha: Academia, 2015. ISBN 978-80-200-2491-6.

Vedoucí diplomové práce:

doc. PhDr. Petr Poslední, CSc.

Katedra literární kultury a slavistiky

Datum zadání diplomové práce: **30. března 2020**

Termín odevzdání diplomové práce: **30. března 2022**

Jiří Kubeš v. r.

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D.

děkan

Pavel Marek v. r.

doc. Mgr. Pavel Marek, Ph.D.

vedoucí katedry

Prohlašuji:

Práci s názvem *Tendenční prvky v intencionální četbě pro začínající čtenáře v 50. letech 20. století* jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Praze dne 20. 3. 2022

Nela Langerová v. r.

Poděkování

Děkuji vedoucímu této diplomové práce doc. PhDr. Petru Poslednímu, CSc. za odborné vedení, za vstřícný přístup, pomoc a podnětné rady při zpracování mé práce.

ANOTACE

Diplomová práce se zabývá intencionální literaturou pro děti a mládež v 50. letech 20. století. V kontextu tuzemského literárního vývoje zkoumá literaturu určenou začínajícím čtenářům, tedy žákům národních škol. Hlavním cílem práce je zjistit, pomocí jakých mechanismů se socialistická ideologie propisovala do literatury pro děti a mládež a jakým způsobem skrze ni probíhalo utváření nového socialistického člověka. Dále se práce zabývá proměnou funkcí literatury v budovatelském období skrze analýzu a interpretaci vybraných dobových pramenů z hlediska tematického a stylistického schematismu.

KLÍČOVÁ SLOVA

děti, 50. léta 20. století, literatura, pohádky, schematismus, socialismus, propaganda

TITLE

Tendency Elements in Intentional Reading for Beginning Readers in the 1950s

ANNOTATION

The master's thesis deals with intentional literature for children and youth in the 1950s. In the context of domestic literary development, it examines literature intended for beginning readers, i.e. pupils of public schools. The main aims of the thesis are to find out which mechanisms were used for the inscription of socialist ideology in literature for children and youth and how was the idea of the new socialist man carried through it. Furthermore, the thesis examines the transformation of functions of literature in the socialist propaganda period through the analysis and interpretation of selected period sources in terms of thematic and stylistic schematism.

KEYWORDS

children, 1950s, literature, fairy tales, schematism, socialism, propaganda

OBSAH

Seznam zkratk a značek	8
Úvod.....	10
1. Historie literatury pro děti a mládež	11
1.1. Počátky literatury pro děti a mládež	11
1.2. Rozvoj literatury pro děti a mládež v 19. století.....	13
1.3. Literatura pro děti a mládež ve 20. století	17
1.4. Proměna přístupu k literatuře pro děti a mládež ve 20. století	19
2. Charakteristické rysy a vlastnosti literatury pro děti a mládež.....	22
2.1. Studium literatury pro děti a mládež.....	22
2.2. Dosavadní bádání.....	24
2.3. Sociální aspekt literatury pro děti a mládež.....	25
2.4. Specifičnost literatury pro děti a mládež	27
2.5. Literatura pro děti a mládež	29
2.6. Funkce literatury pro děti a mládež	32
2.7. Typologie literatury pro děti a mládež.....	35
2.8. Žánrové rozdělení literatury pro děti a mládež	37
2.8.1. Poezie pro děti.....	38
2.8.2. Umělá poezie pro děti	41
2.8.3. Pohádka	43
2.8.4. Literární podoba lidových pohádek	47
2.8.5. Autorská pohádka.....	52
2.8.6. Komiks	55
2.8.7. Příběhová próza.....	56
3. Kulturně-politická situace v Československu	63
3.1. Socialistický realismus	72
3.2. Propaganda a tendenčnost.....	75

3.3.	Dětství jako program	77
3.4.	Situace v literatuře	79
3.5.	Situace v oblasti literatury pro děti a mládež.....	85
3.5.1.	Budovatelské období.....	86
3.5.2.	Konec 50. let a počátek 60. let	93
3.5.3.	Časopisy	95
3.5.4.	Časopis Zlatý máj.....	97
3.6.	Volnočasové čtení a Státní nakladatelství dětské knihy	98
3.7.	Čtení ve škole a Státní nakladatelství učebnic	104
4.	Analýza a interpretace děl z hlediska tematického a stylistického schematismu.....	108
4.1.	Čítanky: 1950 a 1954	108
4.2.	J. V. Svoboda: A to je ta krásná země a Běžím, běžím do školy, 1952.....	114
4.3.	Julie Brožová-Malá: O neústupné hoře o řece Divoké a ptáku Velikánu, 1952.....	119
4.4.	Jiří Marek: Pohádky vzhůru nohama, 1958	123
4.5.	Helena Malířová: Pohádky, 1953	128
4.6.	Pavel Kohout: O černém a bílém, 1950.....	133
4.7.	František Čečetka: O pánech větru, mraků a vod, 1951	137
4.8.	Ondřej Sekora: Mravenci se nedají, 1954.....	141
	Závěr	147
	Prameny	150
	Bibliografie	151

SEZNAM ZKRATEK A ZNAČEK

LPDM – Literatura pro děti a mládež

SNDK – Státní nakladatelství dětské knihy

SSSR – Svaz sovětských socialistických republik

KSČ – Komunistická strana Československa

ÚV KSČ – Ústřední výbor Komunistické strany Československa

MNV – Místní národní výbor

SNB – Sbor národní bezpečnosti

OSN – Organizace spojených národů

Čs. – Československo

tj. – to jest

např. – například

tzv. – takzvaný

zejm. – zejména

resp. – respektive

ÚVOD

Dítě se s literaturou setkává již od nejtělejšího dětství, aniž by ji vnímalo jako něco cizího. Umění v podobě čteného či mluveného slova prochází samotným dítětem, které fascinovaně poslouchá dobrodružné příběhy, kreslí princezny či prince. Také si přehrává nejoblíbenější části pohádky či opakuje chytlavé říkanky, aniž by mělo ponětí o estetice, soudobých normách či nějaké literární historii. Intuitivně přijímá literaturu, která jím přirozeně prostupuje a obohacuje ho. Literatura, obrazně řečeno, otevírá klíč ke světu skrze poznání sebe sama. Tvorba literatury pro děti a mládež (dále LPDM) již od svých prvopočátků osciluje mezi dvěma přístupy. Prvním z nich je užití LPDM jako nástroje k výchově (pomocí didaktické funkce). Druhým přístupem k tvorbě dětské literatury je respektování její autonomie, svébytnosti. K tomu pomáhá její estetická funkce, která může sloužit jako obrana právě před manipulací (tu podporuje hypertrofovaná didaktická funkce).

Diplomová práce je rozdělena do čtyř hlavních částí. První je věnována historii literatury pro děti a mládež, od počátků, přes sběr folklórních pohádek, autorských adaptací pohádek až po moderní literaturu pro děti na konci 50. let 20. století. Druhá část se věnuje charakteristickým rysům a vlastnostem literatury pro děti a mládež včetně typologie jednotlivých žánrů. Další část práce se zaměřuje na kulturně-politickou situaci té doby včetně vlivu Státního nakladatelství dětské knihy (dále SNDK) na podobu LPDM. Ústřední částí práce je analýza vybrané literatury pro děti a mládež v době, kdy se prosadilo socialistické zřízení země, které kladlo důraz na didaktickou funkci LPDM (tendenční ideologická výchova, manipulace literaturou jako nástrojem k tvorbě nového člověka).

Záměrem této práce není hodnocení kvality ani vhodnosti dobové literatury, nýbrž získání poznatků o mechanismech a tématech, které vládnoucí ideologie považovala pro děti za důležité. Zároveň práce neusiluje o komplexní analýzu a popis složité situace, ale vědomě se zaměřuje na dílčí sondy, ve kterých budou představeny vybrané klíčové znaky. Omezení práce je současně časové, jádro se týká 50. let 20. století, plodná 60. léta již nejsou předmětem této práce (i když jejich předzvěst lze vnímat již na konci 50. let). Dílčím cílem práce je prozkoumat české literární myšlení reflektující situaci 50. let a na základě získaných poznatků analyzovat vybrané tituly té doby, které vznikly po převzetí moci komunistickou stranou v roce 1948. Pozornost bude zaměřena zejména na tehdejší normativitu a dobové požadavky na podobu LPDM, včetně estetických požadavků a funkcí, které měla literatura určená dětem a mladistvým té doby přinášet.

1. HISTORIE LITERATURY PRO DĚTI A MLÁDEŽ

1.1. Počátky literatury pro děti a mládež

Problematika LPDM je široká, ať už se jedná o její vymezení, otázky kontextové, otázky poetiky, umělecké hodnoty, hodnoty kritérií či specifika čtenářů, jejich zájmů, postojů a vztahu k literatuře. Nutno podotknout, že literatura pro děti a mládež měla od počátku nepříznivou situaci, byla odsunována a vyčleňována z komplexu literárního kontextu a současně stála mimo hlavní proudy literárněvědného zájmu. V 19. století se v přístupu k tvorbě i hodnocení literatury pro děti uplatňuje spíše princip přiblížení se z pozice dospělého, moudřejšího, zkušenějšího.

„Existence skutečného umění pro děti byla odvislá od uznání dětí za rovnocenné lidské bytosti.“¹ Avšak ještě dlouho předtím lze spatřovat zárodky literatury pro děti a mládež, jak v hojně oblíbených krejcarových knížkách lidového čtení, tak i v klasických dílech latinské kultury (četly se například Ovidiovy *Proměny*). Oblíbená byla, a oblíbenou do dnešních dnů zůstala, kniha anglického autora Daniela Defoe s hlavním hrdinou Robinsonem Crusoe. Dílo původně nebylo určené pro děti, ale ty se ho zmocnily a učinily z něj součást své kanonické četby. To samé se stalo s Cervantesovým Donem Quijotem, *Babičkou* od Němcové, *Gulliverovými cestami* od Swifta a mnohými dalšími romány. Důležitým inspiračním zdrojem pro tvorbu LPDM byly i prvky ústní lidové slovesnosti. Děti se setkávaly s vyprávěním (potažmo s literaturou) v říkadlech, písních, koledách, rozpočítadlech, biblických příbězích, pohádkách a pověstech předávaných lidovými vypravěči a v katechismech a mravoučných textech.

Při výuce ve škole se probíraly životopisy svatých a texty učebnicového typu ve slabikářích, čítankách a v obecně vzdělávací literatuře. Především v ústně předávané tradici mohly děti přijít do kontaktu s živou estetickou složkou umění mající určitou uměleckou hodnotu (narozdíl od četby, která měla zpočátku mimoestetickou formativní povahu). *„Estetická hodnota je vlastností procesů a činností, které dávají člověku možnost pocítit sebe sama jako bytost svobodnou, jako bytost, která se může oprostit od jednostranného tlaku praktických účelů a potřeb.“²*

¹ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 5. Knižnice teorie dětské literatury.

² CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 64. ISBN 13-741-73.

Nejprve byly dostupné texty, které nebyly psány intencionálně (přímé určení dětským a dospívajícím čtenářům). Jednalo se o díla z per klasiků, gymnazisté a doma vzdělávané děti se prostřednictvím učitelů a domácích vychovatelů snažili připravit na budoucí požadavky vzdělaného člověka z vyšších společenských tříd. Nižší sociální třídy měly přístup spíše ke krejcarovým knížkám, kramářským písním, mravoučným historkám, příběhům lidového čtení a sešitovým románům na pokračování. Ovšem v obou případech se nejednalo o texty psané přímo pro děti a mládež, přiměřené jejich věku, motivaci a estetickým zájmům, které přirozeně variují.³ V době vlády Marie Terezie a Josefa II. se prosadily různé osvícenské myšlenky a patenty týkající se odstranění nevolnictví, náboženské tolerance, zřizování obecných škol, zavádění studijních řádů na gymnáziích a další. Takovéto progresivní počiny umožnily vznik podhoubí LPDM (zejména pro potřeby výchovné či školní).⁴

Předzvěst literatury pro děti a mládež lze spatřovat již v době staršího českého písemnictví v díle J. A. Komenského v ilustrované encyklopedii *Orbis sensualium pictus* z roku 1658. Obzvláště v tom, jak Komenský pojímal význam knihy v rozvoji dítěte; tím, jak velice je podstatná četba v jeho životě, současně použité ilustrace podpořily sdělení a zároveň udržely pozornost. Komenský pochopil význam ilustrace, v následujících dobách však byla hodnota ilustrace podceňována. V době národního obrození se ilustrace v knihách pro děti a mládež nepovažovala za důležitou. První české obrázkové knihy byly vydávány s rytinami neznámých autorů v 50. letech 19. století.⁵ Výjimkou byl umělec Mikoláš Aleš, který podnítil zájem o ilustraci nejen v LPDM, tehdy ilustroval i oblíbené kalendáře a časopisy. Náměty čerpal z bohaté a tehdy velice oblíbené lidové tvorby. Kladl důraz na národní, etický a estetický aspekt. Svým dílem otevřel do budoucna ilustraci nové možnosti a perspektivy.⁶

Děti v osmnáctém a devatenáctém století četly hlavně texty výchovné, vzdělávací a mravnostní. Situaci výrazně změnilo populární dílo francouzského klasicistního spisovatele a sběratele pohádkových vyprávění Charlese Perraulta. Jeho výbor *Pohádky matky husy* z roku 1697 se stal základem mnoha variant adaptací pohádek, které se postupně rozšířily po celém evropském kontinentu (například *Popelka*, *Šípková Růženka*, *Kocour v botách*). Jeho

³ CHALOUPEK, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 9-13. ISBN 13-741-73.

⁴ ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury*. Praha: Portál, 2006, s. 13-14. ISBN 80-736-7095-X.

⁵ GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 100. ISBN 14-283-89.

⁶ STEHLÍKOVÁ, Blanka. *Cesty české ilustrace v knize pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1984, s. 11-13. ISBN 13-782-84.

pohádky jsou mnohovrstevnaté, mimo pohádkových postav a motivů jako jsou víly, lidožrouti, trpaslíci, oživlé rostliny, mluvící zvířata, předměty obdařené kouzelnou mocí, se v pohádkách odráží i dobová nálada a zvyky, které ocení i dospělý čtenář.⁷ Na počátku 19. století sbírali a upravovali v německém prostředí lidovou slovesnost Jakob a Wilhelm Grimmové. V letech 1812-1822 vyšly jejich třísvazkové *Dětské a domácí pohádky* (např. pohádka *Sedmero krkavců, Sněhurka, Jeníček a Mařenka*). Grimmové usilovali o sepsání pohádek v té co nejpůvodnější verzi. Spatřovali v nich pozůstatek starých mýtů, jež umožňují vhled do duše předků. Pohádky zaznamenávali v odlehlých oblastech, kde předpokládali lepší uchování starých tradic a zvyků.⁸ Bratři inspirovali českého spisovatele a obrozence Karla Jaromíra Erbena, který se odborně zajímal o lidovou slovesnost a v polovině 19. století sepsal a částečně upravil lidové příběhy. Taktéž Božena Němcová zprostředkovala lidovou tematiku, avšak její úpravy folklorních látek vykazují vyšší míru autorské invence a osobité interpretace. Diference mezi lidovým vyprávěním a literární interpretací je v jejím díle markantnější, snaží se o detailnější popis vystupujících postav i prostředí (např. ošacení).

1.2. Rozvoj literatury pro děti a mládež v 19. století

Významnější rozvoj písemnictví pro děti a mládež nastal s národním obrozením, kdy potřeba četby v českém jazyce korelovala s vlasteneckými a lidovými zájmy obrozenců. LPDM se stala prostředkem pro etickou, náboženskou, ideologickou a vlasteneckou výchovu. Požadavky byly kladeny na didaktickou funkci. Jako důležité se v 19. století vnímalo oživení českého jazyka. Již od počátku vzniku LPDM proti sobě stojí princip literatury, která se stává prostředkem k výchově (či manipulaci). Na druhé straně stojí autonomie LPDM, svébytná tvorba, která naopak brání manipulaci a nabízí nová umělecká hlediska skrze estetickou funkci poskytující čtenáři svobodu k růstu.

V prvopočátcích LPDM figurují texty převzaté (zejména německé předlohy), nepůvodní či volně přepracované (např. *Mladší Robinson* V. M. Krameria vydaný Českou expedicí). První česky psané knihy pro děti vycházejí na konci 18. a začátkem 19. století v prvních fázích národního obrození a plní funkci výchovné pomůcky. Chaloupka⁹ pokládá za

⁷ DOROVSKÝ, Ivan, Vlasta ŘEŘICHOVÁ a Athena ALCHAZIDU. *Slovník autorů literatury pro děti a mládež*. Praha: Libri, 2007, s. 624-625. ISBN 978-80-7277-314-5.

⁸ DOROVSKÝ, Ivan, Vlasta ŘEŘICHOVÁ a Athena ALCHAZIDU. *Slovník autorů literatury pro děti a mládež*. Praha: Libri, 2007, s. 362-363. ISBN 978-80-7277-314-5.

⁹ CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1984, s. 13-15. ISBN 13-786-84.

skutečný zrod intencionální literatury pro děti a mládež verše výchovného až moralistního ražení napsané např. K. A. Vinařickým či F. Douchou.

Obrozenecká společnost se duchem ideově obrátila směrem k vesnici, kde hledala kořeny původní autentické české kultury, a tak vzrostl inspirační vliv lidové slovesnosti (her, říkanek a pohádek vyprávěných na vesnicích). Rozvoj českého písemnictví od 30. a 40. let 19. století umocňuje právě zájem o lidovou slovesnost. Tyto materiály později počali sbírat spisovatelé jako B. Němcová, K. J. Erben či F. L. Čelakovský, s jejichž díly se setkáváme doposud.¹⁰

S utvářením svébytné české národní kultury v době národního obrození se postupně rodila literatura speciálně určená pro děti (např. výše zmíněné autorské a ediční počiny V. M. Kramera). Autorská a spisovatelská činnost úzce souvisela s kulturně demokratizačním charakterem rozvoje tehdejší společnosti. Tento typ literatury byl spíše derivátem literatury pro dospělé, neboť autoři užívali její zavedené postupy, žánry i obraznost. Často tak mohlo docházet k necitlivému posunutí či právě jen ke zjednodušování. Dítě bylo chápáno jako menší jednodušší člověk, a proto mu byla adresována zjednodušená literatura.¹¹ Tato „zmenšená“ literatura se vyznačovala uměleckou chudostí a odvozeností nebo častým omezováním významů či vrstev. Myšlenky byly často přetavené jen ve strohé poučky, autoři zjednodušovali typologii postav, ochuzovali lexikální prostředky, docházelo k zobrazování černobílého vidění světa, k monotónnosti, schematičnosti, užívání klišé, či v poezii k fádňí rytimizaci. Tvůrci byli zejména kněží a učitelé, kteří jako první vycítili nezbytnost literatury určené pro děti, ovšem praktičnost, pragmatičnost a didaktičnost byla na prvním místě. Lidová slovesnost byla do té doby hlavním zdrojem literární a jazykové výchovy dětí.¹²

Literatura měla být účinným nástrojem poznání vlastenectví, mravní či náboženské výchovy. Takováto literatura se obracela spíše na vrstvy střední či nižší, gymnazisté a děti z vyšších společenských tříd, mající snadnější přístup ke kvalitnějšímu vzdělání, se věnovali četbě z klasického kánonu (Homér, Vergilius, Ovidius, Shakespeare, Goethe). Děti z nižších

¹⁰ GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 36-37. ISBN 14-283-89.

¹¹ SEGI LUKAVSKÁ, Jana, ed. *Dítěti vstříc*. Brno - Praha: Host, AV ČR, 2018, s. 7-10. ISBN 978-80-7577-413-2. Tuto myšlenku zastává i Segi Lukavská, která upozorňuje na to, že i v současné době (2018) je LPDM specifickou literární oblastí, která vyvolává mnoho otázek a stále si děti představujeme jako nehotové bytosti.

¹² GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 30. ISBN 14-283-89.

sociálních tříd ani nemívaly knihy doma, s četbou se setkávaly v průběhu vyučování ve škole, četl se např. K. F. Šumavský, V. M. Kramerius, K. A. Vinařický, V. Zahradník a další.

Vznik LPDM byl podpořen společensko-kulturními změnami v době národního obrození, avšak se záměrem společenským nikoli uměleckým. Dosud nebyl brán ohled na dětské touhy, stupeň vývoje, motivaci, postoje, záliby ani vkus dětí. Společensky motivovaný vznik propůjčil LPDM nádech jakési druhotnosti, rys neukotvenosti a přechodnosti.¹³ „*Počátky té pravé literatury pro děti, tj. takové, jež byla dětem autorsky přímo adresována, nelze označit za umělecky příliš bohaté, spíše naopak.*“¹⁴ Po pádu absolutismu se aktivizuje národní a kulturní život, probíhá poměrně rozsáhlá reorganizace knihoven a školství (rozšíření nabídky předmětů, od roku 1869 se vyučuje čeština), což jsou dobré podmínky pro rozvoj LPDM.

V 70. a 80. letech 19. století vstupují i do literatury pro děti a mládež prvky realismu, tématem je život dětí, vzpomínky na dětství, dítě ve společenství, aspekty psychologické i sociální. Literatura pro děti a mládež není primárně podřízena didaktickým potřebám vzdělávání. Vzdává se popisování světa bez fantazie nebo naopak bez životního obrazu v literatuře. Skutečnosti jsou v beletrii popisovány realističtěji, upouští se od naivního idealizování, avšak existuje prostor pro fantazii s požadavkem na estetické hodnoty. Umělecké kritérium tvorby již není pouhým předpokladem, ale je jednou ze základních podmínek tvorby pro děti a mládež. Zájem o dítě se projevuje i v oblastech pedagogických, psychologických, estetických i literárně-teoretických.¹⁵

Klasická díla umělecké literatury pro děti a mládež vznikala od 80. a 90. let 19. století (Rais, Sládek, Kožíšek, Jirásek, první vydání pohádek pro děti Němcové a Erbeny), kdy se didaktičnost nepovažovala za nezbytnou součást díla a byl ponechán prostor pro zobrazování vnitřního světa dětí s uměleckým aspektem.¹⁶ Dítě je ve společnosti emancipováno, není pouze derivátem dospělého. Rozvíjí se pedagogické poznatky, teorie i kritika LPDM. Vznikají časopisy určené dětem a mladistvým, pozornost se obrací i k důležité roli ilustrace

¹³ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 13-18. ISBN 13-741-73.

¹⁴ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 14. ISBN 13-741-73.

¹⁵ CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1984, s. 16-17. ISBN 13-786-84.

¹⁶ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 18. Knižnice teorie dětské literatury.

pro děti. Knihy se překládají z cizích jazyků i vznikají v jazyce původním (pohádky lidové i autorské, povídky s dívčí hrdinkou).¹⁷

Na přelomu 19. a 20. století je situace pro LPDM složitější. Nástup moderny, subjektivizace poezie i prózy nekoresponduje s potřebami dětí a mládeže, proto umělci tvořící v této době sahají do osvědčených folklorních motivů a novým uměleckým směrům se v oblasti LPDM nevěnují.¹⁸

I tvorba celosvětová byla ojediněle schopna překlenout rozpor mezi společenskou objednávkou a uměleckou hodnotou, příkladem mohou být *Pohádky bratří Grimmů* z roku 1812 a pohádky Andersenovy z roku 1839, dlouho před nimi zaujaly místo v literárním kánonu ještě výše zmíněné pohádky Perraultovy z roku 1697. LPDM určená přímo pro děti se postupně rozvíjela, roku 1864 vyšla *Alenka v říši divů* od Lewise Carolla, roku 1883 Collodiho *Pinocchiova dobrodružství*.

Autoři jako Andersen, bratři Grimmové, Erben, Němcová a další navazují na souvislou nepřerušenu tradici pohádkářství. Zde jsou hranice mezi tvorbou pro dospělé a pro děti fluidní a navazování na tuto folklorní tradici pohádkami autorskými a později moderními, bylo mnohem plynulejší. Rozlišovalo se mezi útvary určenými dětem nebo dospělým, ale nefiguroval v nich jasný a ostrý předěl. Narozdíl od psané literatury má vyprávěné slovo jiné schéma. Vypravěči měli speciální pomůcky, které jim pomáhaly v orientaci při přednesu (zvláštní značky, konce, opakování motivů a postupnou gradaci příběhu). Značky zůstaly uchovány i v literární podobě. Pohádky často vyprávěl jeden vypravěč, který měl svůj vlastní osobitý styl a dle aktuálního složení přítomného publika určil, co a jak se bude vyprávět. Vypravěč má funkci prostředníka stojícího mezi autorem a posluchačem, je energií, která tvoří příběh. Pohádky pro děti a pro dospělé měly podobnou strukturu, lexikální i motivické složky, a tudíž měly i širší potenciální publikum napříč generacemi i geologickým spektrem, proto bylo navazování na tuto tradici v podobě psané mnohem přirozenější než v jiných žánrových oblastech.

¹⁷ CHALOUPEK, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1984, s. 58-65. ISBN 13-786-84.

¹⁸ GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 41. ISBN 14-283-89.

Do klasického kánonu se zapsali i Karafiátovi *Broučci*, kteří vyšli v roce 1876, ale byli dlouho nedocenění.¹⁹ Stejskal knihu označuje jako první autentické dílo české literatury pro děti a mládež. „*Broučci jsou na výsost poetickým obrazem života, dětského života i lidského života. To, co zde děti četly, muselo jim připomínat život jejich vlastní rodiny,*“²⁰ *Broučci* nebyli záležitostí kantorování a moralizování, ale autentického uměleckého prožitku. Evangelický kněz a obrozenec Karafiát se dokázal vcítit do dětského nitra s uměleckou poetičností. Alegorický obraz ze života svatojánských broučků je komponován jako rodinná kronika, kdy se zákony přírody a zvyky tvorů propojují v umělecký obraz harmonického, ale realistického života. Stylová rovina je poetická, s bohatou slovní zásobou, oplývající básnickým jazykem i stylizací do hovorové řeči.²¹ Hlavní postavy vykazují koncentrovanou shodu s vývojem dítěte a jeho socializací. Jednotlivé příběhy korespondují s trvalými hodnotami promítnutými do rodinné pospolitosti a každodenních rituálů, což zvyšuje intence přiměřenosti dětskému čtenáři a oslabuje predestinační zřetel.²²

V roce 1903 se dočkali *Broučci* první moderně stylově upravené formy, v jednotném stylu od patitulu po konečnou špičku, obálku a předsádku od výtvarníka Vojtěcha Preissiga.²³ Vzhledem k tomu, že se jedná o ikonické dílo intencionální literatury, stalo se jakýmsi barometrem společenských postojů. Přijetí *Broučků* bylo v různých érách citlivým ukazatelem nálad v aktuální kulturně-politické situaci. V roce 1947 byla kniha přeložena do ruštiny Arnoštem Kolmanem. Ten kompletně vypustil zmínky o Bohu. Dobová praxe byla taková, že vše, co se nepovažovalo za vhodné pro děti, se z pohádek zkrátka vymazalo. V současnosti patří Karafiátovi *Broučci* k nejvydávanějším českým knihám pro děti.²⁴

1.3. Literatura pro děti a mládež ve 20. století

Umělci tvořící ve 20. století se snaží k dítěti přistupovat jinak a zprostředkovat v literatuře dětství, dětskou zkušenost. Rekonstruuji dětskou autenticitu a nabízí tak unikátní

¹⁹ CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1984, s. 18-19. ISBN 13-786-84.

²⁰ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 20. Knižnice teorie dětské literatury.

²¹ GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 38. ISBN 14-283-89.

²² URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 18. ISBN 80-719-8548-1.

²³ STEHLÍKOVÁ, Blanka. *Cesty české ilustrace v knize pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1984, s. 14. ISBN 13-782-84.

²⁴ LUKAVEC, Jan. Nakolik jsou Karafiátovi *Broučci* opravdu vlivnou knihou?. *IDNES.cz* [online]. Mafra a. s., 2011 [cit. 2021-10-11]. ISSN 1210-1168. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/archiv/nakolik-jsou-karafiatovi-broucci-opravdu-vlivnou-knihou.A110818_125232_kavarna_chu

vidění skutečnosti. Tematické náměty a žánrová skladba se v průběhu času i v jednotlivých kulturách neustále vyvíjí v závislosti na postavení dítěte ve společnosti a jeho vztahu k dospělým. Podobu dětské literatury daleko více určují pravidla toho, co se v dané době a na daném místě považuje za pro děti akceptovatelné a vhodné, spíše než pravidla žánrová. Do konce 18. století byly děti brány pouze jako zmenšeniny dospělých, jako nehotoví dospělí. Až osvícenští myslitelé, kteří projevovali hlubší zájem o výchovu a vzdělávání dítěte, počali pohlížet na děti jinak.

Na začátku 20. století dochází v českém prostředí k tzv. sporům o pohádku, kdy byla řešena vhodnost a výchovná funkce pohádek. V roce 1913 v novém teoreticko-kritickém časopise pro dětskou literaturu *Úhor* vyšel článek Jaroslava Petrboka se zamyšlením nad Erbenovými pohádkami. Petrbok doporučoval místo sentimentálních princů a nikdy neexistujících princezen zobrazit moderního zdravého člověka. Pohádka je dle něj rafinovaným kulturním jedem, jehož prostřednictvím si dítě zvyká na to, že pravda je lží a pohádkaření je prostým kulturním zločinem, který páchá inteligence. Následovaly diskusní příspěvky, které se pohádky zastávaly a připouštěly možnost jejího nástupu v nové podobě. Konflikt podnítil vznik nového typu pohádky. Karel Čapek vyzval své současníky, aby přispěli do výboru zcela nových pohádek pro děti. V letech 1918 až 1920 vychází třídílná úspěšná *Nůše pohádek*, v níž své texty uveřejnili prozaici a básníci různých generací, např. Dyk, Deml, Benešová a mnoho dalších.²⁵

V roce 1929 dochází k dalšímu boji (Jaroslav Petrbok, Jaroslav Frey, Berty Ženatý, J. V. Pleva). Je zdůrazněna nevhodnost hrůzostrašnosti pohádek, anachronismus a příběh ústící v nelogický konec. Oponenti (mj. Štěpán Polášek, Václav Tille, Karel Čapek) podpořili pohádku s přijetím její nereálnosti a hrůzostrašnosti jako její nezbytné součásti. Zobrazení násilí není cílem pohádky, nýbrž uměleckým prostředkem. Jaroslav Frey poukázal na nevhodnost určitých aspektů lidové pohádky a její literární adaptaci pro dítě (hlavní hrdinové jsou urození, ženským ideálem je povrchní krása, opět zmiňuje hrůzostrašnost, nadměrnou fantastičnost).²⁶ „*Neposkytují tudíž postavy pohádkových hrdinů i hrdinek žádných hlubších kladných podnětů pro mravní život. Pohádky nejen že promarnily možnost ukázat dítěti ideál*

²⁵ DEJMALOVÁ, Kateřina. Literatura pro děti a mládež jako pole sporu. : *kritický čtrnáctideník* [online]. Praha: A2 o. p. s., 2006, 2(26) [cit. 2021-11-06]. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2006/26/literatura-pro-deti-a-mladez-jako-pole-sporu>

²⁶ ČERVENKA, Jan. *O pohádkách*. 1. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1960, s. 270-285.

*člověka, což je povinností každé dětské knihy, nýbrž mohou dokonce vyvolávat i vlivy nežádoucí.*²⁷

Julius Fučík se v roce 1933 věnoval pohádce v prvním ročníku *Haló novin*, kde uveřejnil názor, že dokud nebude dětská literatura reflektovat rozdělení společnosti na třídy, nebude možno mluvit o dobré dětské literatuře, neboť to bude literatura lži a podvodu. Pohádka je dle něj plná přežitků a pověr, plní mysl dítěte zbytečnými falešnými představami. Pohádka má místo nadpřirozených bytostí dítě obohacovat například v poznávání vědy.²⁸

1.4. Proměna přístupu k literatuře pro děti a mládež ve 20. století

Počátky LPDM jsou spojeny se snahou zpřístupnit literaturu i méně privilegovaným vrstvám a dětem, které neměly možnost setkat se s literaturou jinde než ve škole či v kostele. Ovšem tyto pokusy jsou zpočátku poznamenány nepřilíš velkou snahou o uměleckou hodnotu. Postupem času nabývá LPDM oprávnění i z hlediska estetického. Díla dosahující umělecké hodnoty se nesmazatelně vepsala do kánonu i dnešních malých a dospívajících čtenářů. Literatura 19. století měla zejména vlastenecký a národně formativní charakter, děti se v té době běžně setkávaly s díly neintencionálními (Erben, Hálek, Havlíček, Němcová, Neruda) i intencionálními (Jirásek, Rais, Sládek, Třebízský).²⁹ Spisovatelé píšící pro děti ve 20. století se počali snažit o přiblížení se k dítěti, avšak z jiné pozice než z pozice výhradně návodné a výchovné. Zároveň se museli vyrovnat s novým celospolečenským postojem k dětství a porozumění dítěti (kvalitativně i kvantitativně se rozvíjí próza s dětským hrdinou)³⁰. „*Nové vidění dětství v přímém vztahu k tvůrčím postojům otevírá kontextovému chápání literatury pro děti a mládež zcela jiné kvalitativní možnosti, než tomu bylo dříve.*“³¹ Literatura 19. století a její vnější simplifikace poznamenaná ochuzeností obsahu i prostředků je postupně nahrazována snahou o uchopení podstatného a zprostředkování autentického vhledu do zobrazované skutečnosti. Kvalitu díla ovlivňuje autorův postoj k dětství, jak je schopen vidět ho v jeho dynamickém vývoji, vnímat ho jako proces, kterým se dítě začleňuje do společnosti.

²⁷ FREY, Jaroslav. *Boj o pohádku*. 1. Praha: Život a práce, 1942, s. 48.

²⁸ FUČÍK, Julius. *Stati o literatuře*. Praha: Svoboda, 1951, s. 182-183.

²⁹ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 33. ISBN 13-741-73.

³⁰ GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 41. ISBN 14-283-89.

³¹ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 30-31. ISBN 13-741-73.

Ve 20. století se o literaturu pro děti zajímali další autoři píšící i pro dospělé (bratři Čapkové, John, Kopta, Langer, Majerová, Řezáč, Vančura, Halas, Hrubín, Nezval, Pleva, Tomeček). Po vzniku samostatného českého státu sehrálo značnou roli v podobě LPDM hledání nových cest ovlivněných prožitými zkušenostmi (legionářská tematika), různými názorovými stanovisky a tendencemi, společenskými i ideovými skutečnostmi (konec první světové války, vznik státu, rozmach levicové orientace). Do LPDM pronikl i utilitární, pozitivistický a sociálně orientovaný nádech, což se projevilo obzvláště v tvorbě prozaické. Zároveň literatura navazuje na vývojovou linii předcházejícího období. Mnoho autorů pokračuje v tvorbě i po válce (Rais, Kožíšek, Štorch, Tille, Kubín, Mahen). Objevují se i levicově orientovaní autoři (Majerová, Pleva, Václavek, Fučík). Významným literárním počinem je povídka Eduarda Basse *Klapzubova jedenáctka* z roku 1922, která ojedinělým způsobem spojuje rysy povídky, pohádky a reportáže, to vše v nadsázce a s humorem.³²

Stále více dětí získává k literatuře přístup, náklady knih se zvyšují a intencionální literatura se stává samozřejmou součástí editorských plánů.³³ Nesporným aspektem, který přispěl k jinému chápání literatury, je i rozvoj odborných věd jako je psychologie, ontogeneze a speciální dětská psychologie. Rozmach těchto věd podnítl změnu v přístupu široké veřejnosti k uznání nezbytnosti LPDM. Hlubší zájem o psychiku dítěte pomohl pochopit význam folklorních útvarů a podnítl tak využití jeho podnětů i v umělé autorské tvorbě. Dítě již není chápáno jako pouhá zmenšenina dospělého, vývojově nižší jednodušší jedinec, který je snadněji odhadnutelný a manipulovatelný. Tato změna v moderním chápání dítěte měla značný vliv na podobu a kvalitu intencionální literatury i odborný zájem o ni.³⁴

Od 20. století se šíří názor, že je třeba chápat LPDM jako imanentní součást celku literárního kontextu, na základě čehož lze rozpoznat kvality jednotlivých děl a vřadit je tak do celku jako hodnotná autentická literární díla. Mezi autory té doby, kteří se významněji zapsali do literárního kánonu LPDM, patří bratři Čapkové, Josef Lada, Karel Poláček, Ondřej Sekora, Marie Majerová, Václav Řezáč. Současně se LPDM přibližuje k tvorbě pro dospělé v námětové i formální rovině. Hojně se překládá především z angličtiny, němčiny, francouzštiny i ruštiny.

³² GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 43-44. ISBN 14-283-89.

³³ CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1984, s. 102. ISBN 13-786-84.

³⁴ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 32-33. ISBN 13-741-73.

Ve 30. a 40. letech dochází k rozmachu prózy (novely, prózy s dětským hrdinou či dívčí hrdinkou ve vyostřených sociálně třídních vztazích). Význačným dílem té doby je epizodický román Josefa Plevy *Malý Bobeš*, jež se jeví jako historická románová kronika zobrazující prostředí vesnice, města a chudinského předměstí. *Malý Bobeš* je jedním z prvních děl socialistického realismu pro děti. Autor v padesátých letech text přepracoval ve snaze zvýraznit jeho třídně uvědomělé vyznění. Naproti tomuto přístupu lze postavit dílo spisovatelky Marie Černé Wagnerové písíci pod pseudonymem Felix Háj o dětství a dospívání chlapce *Školáka Káji Maříka*. Autorka popisuje život chlapce žijícího na samotě hájenky v lese. Dílo je to explicitně výchovné s křesťanskými ideály, proto bylo po roce 1948 režimem zakázáno. V době vlády socialismu překáželo zejména zobrazení katolického prostředí, do kterého byly příhody protagonistů zasazeny. *Školák Kája Mařík* byl kritikou odsouzen jako triviální brak.³⁵

V letech fašistické okupace, v době ohrožení národa, se projevila tendence návratu k bezpečnému, k duchovnu, k dětství a k minulosti. Četly se adaptace *Bible*, kronik, legend, lidových pohádek, vlastenecky zaměřených próz s dětským hrdinou, inspirace se hledala ve folklóru a soukromém prožitku (František Hrubín, František Halas) a v intimněji laděné poezii obrácené k dětskému světu (Vladimír Holan, Jaroslav Seifert, Jan Skácel).³⁶ V době po druhé světové válce nastává období mnoha společenských, kulturních a politických změn. Společnost se po konci války snažila vzpamatovat z hrůzných zážitků globálního vojenského konfliktu, kdy byly otřeseny všechny dosavadní hodnoty a hledala se různá východiska. Rozvoj LPDM více směry byl však po roce 1948 pozastaven a tvorba se soustředila na zobrazování skutečností v intencích sociálního realismu.

³⁵ FENCL, Ivo. Kája Mařík. Podivuhodný příběh autorky i knížky Marie Wágnerové-Černé alias Felix Háj. *Čítárny* [online]. Praha, 2016, 20 [cit. 2021-10-21]. Dostupné z: <https://www.citarny.cz/knihy-lide/o-knihach-a-lidech/spisovatele-a-detske-knihy/kaja-marik-felix-haj-marie-cerna>

³⁶ ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury*. Praha: Portál, 2006, s. 16. ISBN 80-736-7095-X.

2. CHARAKTERISTICKÉ RYSY A VLASTNOSTI LITERATURY PRO DĚTI A MLÁDEŽ

Druhá část práce se věnuje nejprve studiu literatury pro děti a mládež a dosavadnímu bádání. Poté se věnuje jejím charakteristickým rysům a vlastnostem včetně typologie jednotlivých žánrů.

2.1. Studium literatury pro děti a mládež

Samotné studium LPDM je nesnadné zařadit do literárního kontextu, zvláště tam kde se uplatňují literárněvědné práce diachronním pohledem, studie i syntetické práce literárněhistorické. Autoři literárněvědných prací se zejména do 60. let 20. století často zmiňují o dílech pro děti pouze okrajově a stručně. „*Jakmile však analyzujeme literaturu pro děti a mládež v celkovém literárním kontextu, vzniká možnost aplikace obecně platných hodnotových kritérií, jasněji rozlišujících skutečné hodnoty od produkce standardní či substandardní, umělecky bezvýznamné.*“³⁷ Zato dílčí práce týkající se LPDM se nesnadno včleňují do celkového literárně-vědného komplexu. Část autorů píšících pro dospělé se k dětským čtenářům vůbec neobrací a naopak. Argumentem pak bývá to, že zaměření na dětskou literaturu zužuje komplexnost tvůrčí interpretace světa. LPDM nebyla chápána jako imanentní součást literárního celku zejména díky historické konvenci spojené s nízkou uměleckou hodnotou v prvopočátcích jejího vývoje (vnější zjednodušování, emocionální účinky textu skrze sentimentálnost a imperativnost, výrazně citelné didaktické záměry). LPDM byla spjata s církevním a světským vychovatelstvím, jehož posláním bylo vést dítě ke zbožnosti, pod vlivem filantropismu a idejí osvícenství k morálce praktického života.³⁸ Ve výchovné didaktické próze se vyskytují ideální hrdinové jako schematizovaný soubor pozitivních vlastností podle představ výchovných cílů společnosti, jejich protivníkem je záporný opak. „*Ideální hrdina je obvykle včleněn do souboru preparovaných životních situací, jež řeší tak, aby jeho činy mohly sloužit ve funkci etických modelů následováníhodného chování.*“³⁹

³⁷ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I.* Praha: Albatros, 1973, s. 36. ISBN 13-741-73.

³⁸ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů.* Praha: Paseka, 2004, s. 364. ISBN 80-718-5669-X.

³⁹ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury III.* Praha: Albatros, 1979, s. 88-89. ISBN 13-844-79.

Literární věda se zajímala přednostně o díla umělecky primární. Proto není s podivem, že se o populární literaturu zajímal spisovatel Karel Čapek. Věnuje se jí v souboru statí s názvem *Marsyas čili Na okraj literatury*. Na pomyslném okraji literatury má své místo i pohádka. LPDM nebrala literární věda dlouho vážně, naopak byla předmětem zájmu pedagogických pracovníků s účelem utilitárním. Bylo třeba sestavit čítanky pro výuku ve školách, kategorizovat seznamy vhodné četby a začlenit literaturu do vzdělávacích plánů.⁴⁰ Pozice literatury pro děti a mládež byla nesnadná i pro samotné autory. „*Základním úkolem autora tu je vyrovnání na jedné straně čtenářských potřeb dítěte, chápaných v plném rozsahu a naléhavosti, na druhé straně literárního kontextu v jeho úplnosti; tj. zejména faktu, že pro dítě tvoří dospělý autor s jiným zázemím, životní a literární zkušeností, než jakou má jeho budoucí čtenář.*“⁴¹

LPDM byla často ceněna pouze jako nástroj formativního vlivu na čtenáře spolu s působením vzdělávacího systému školy, rodiny či církve a umělecká funkce bývala upozaděna nebo se jí nevěnovala dostatečná pozornost. Meziválečná marxistická literární kritika si počala všímat (mimo pragmaticko-utilitárních účinků) i toho, že je LPDM součástí celospolečenského vědomí a ptala se, jakým způsobem může literatura společnost změnit. V době meziválečné dochází, i vzhledem k zájmu o LPDM, k jejímu rozvoji zejména v oblasti příběhu s dětským hrdinou a pohádce. Rozrůžňuje se žánrová paleta (sociální pohádky, zvířecí pohádky, obrázkové knihy a další).⁴² Meziváleční autoři jako Jiří Mahen, Jiří Wolker, bratři Čapkové, Josef Lada, Ondřej Sekora, Karel Poláček a Vladislav Vančura reagují na nové podněty. Píší autorské pohádky a příběhy často situované do celospolečenského kontextu. Vladislav Vančura vydává roku 1931 v reakci na spory o pohádku vyprávění o *Kubulovi a Kubu Kubikulovi*, kde umně mísí folklorní prvky (neurčitost, personifikaci) i prvky moderní (prostředí vsi). Nabízí tak svůj náhled na to, jak má soudobá pohádka vypadat.

Literatura všeobecně, bez ohledu na to, komu je určena, je chápána jako jev závislý na podobě společnosti, její struktuře, ekonomické či ideologické realitě. Důležité je upozornit na to, že literatura má sílu skutečnost nejen reflektovat, ale i ovlivňovat, neboť zasahuje do

⁴⁰ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 24-29. ISBN 13-741-73.

⁴¹ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 48-49. ISBN 13-741-73.

⁴² ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury*. Praha: Portál, 2006, s. 137-138. ISBN 80-736-7095-X.

vědomí nejen dětských čtenářů, ale i celé společnosti. Dílo určitým způsobem a určitým jazykem pojmenovává skutečnost, zároveň s tím působí i na vědomí vlastního já. „*Dítě si v procesu svého ontogenického vývoje teprve postupně uvědomuje základní vztah svého vlastního já a společenské skutečnosti.*“⁴³ Malé dítě zná jen své nejbližší okolí reprezentované rodinnými příslušníky a postupně se setkává s dalšími lidmi a dalšími situacemi, které ho připravují na dospělost. Neumí dokonale dešifrovat skryté významy či podtexty, to přichází až s pozdějším věkem. „*Literatura pro děti se sestává z textů, které vědomě či nevědomě cílí na konkrétní konstrukce dítěte či jeho metodických ekvivalentů ve smyslu povahy či postavení (například zvířata, loutky, malí či neprivilegovaní dospělí).*“⁴⁴

2.2. Dosavadní bádání

Základy strukturalistické práce, s ohledem na specifičnost literatury pro děti a mládež, na její estetické funkce a vztah k ostatním funkcím, položil v sedmdesátých letech Vladimír Nezkusil. Komunikační zaměření bádání LPDM prováděli slovenští autoři Ján Kopál a František Miko, kteří se věnovali dětskému aspektu (rozpor mezi pohledem dětí a dospělých). V roce 1960 vychází v SNDK (později *Albatros*) sborník příspěvků, který se speciálně zaměřuje na pohádkovou tvorbu. Dětské literatuře se z hlediska geneze věnoval Václav Stejskal, Otakar Chaloupka a Jaroslav Voráček. Reflexe LPDM probíhala i v časopisech, nejprve ve *Štěpnici* a poté ve *Zlatém máji*, který zaniká až roku 1997. Zde lze studovat dobové recenze, teoretické úvahy, polemiky, ankety mezi odborníky i laickou veřejností, zprávy i příspěvky z konferencí. SNDK vydávalo v letech 1953 až 1971 *Knižnici teorie dětské literatury* (celkem 26 svazků). Dětské literatuře se v současnosti věnuje literární historička a kritička Svatava Urbanová. Z hlediska vývojové psychologie zrcadlí se v neznámějších lidových pohádkách přistupuje ke studiu LPDM Michal Černoušek. Spojuje historický, hlubinně psychologický a ekologický přístup k tématu. Jedná se o vztahy mezi rodiči a dětmi a sourozenci, volbu mezi dobrem a zlem, budování vztahu ke světu, strach z opuštěnosti a nedostatku lásky, vytěsnění strachu ze smrti a trestu, upevňování lidských hodnot. Rozkrývá symbolické významy pohádek a aplikuje je na ontogenický vývoj dětské psychiky.

⁴³ CHALOUPEK, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 52. ISBN 13-741-73.

⁴⁴ SEGI LUKAVSKÁ, Jana, ed. *Dítěti vstříc*. Brno - Praha: Host, AV ČR, 2018, s. 57. ISBN 978-80-7577-413-2.

Publikace *Mezi pionýrským šátkem a mopedem* z roku 2018 Jiřího Knapíka a Martina France se zabývá kulturní problematikou školou povinných dětí a dospívající mládeže v českých zemích po roce 1948 zhruba v období prvních dvou desetiletí komunistického režimu. Svět socialistického dětství zachytil v hrubých náznacích Vladimír Macura ve *Šťastném věku* (například proměna vnímání aspektu dětství, který využívala komunistická propaganda ve své vizi nového socialistického světa). Pavel Ryška se zabývá vizuální kulturou padesátých let, popisuje stav ilustrace v dětských časopisech i knižní tvorbě, vizuální stránku učebnic a didaktivních pomůcek. Na názorných ukázkách rozebírá komunistické vidění světa v opačných polaritách.

2.3. Sociální aspekt literatury pro děti a mládež

Literatura může přiblížit jiné aspekty společenské skutečnosti než například výchova v rodině či sociální adaptace ve vzdělávacích institucích, což si postupně uvědomují i samotní autoři LPDM. Praktické i teoretické zkušenosti jsou důležité pro začlenění dítěte do kolektivu.

V meziválečném období vznikají díla více spjatá se životem ve společnosti (zobrazení současného stavu, nový typ hrdiny, realita 20. století). Dítě se může v pohádce či v příběhu ztotožnit s oblíbeným hrdinou, poznává zde etické normy a různé životní situace a jejich řešení, hledá si zde vzory. Knihy s dětským hrdinou a se silným sociálním podtextem můžeme najít u Řezáče, Majerové, Plevy (oblíbený *Malý Bobeš*), Říhy (*Honzíkova cesta*). Ta přesahovala běžnou úroveň próz s dětským hrdinou, na pozadí kolektivizace vystupuje do popředí psychologičtěji odstíněný portrét hlavního hrdiny doprovázený odlehčujícím humorem.⁴⁵ „*Společenské a utvářecí působení literatury pro děti a mládež lze tedy spatřovat v rozpětí od poloh dávajících čtenáři rozpoznat základní rysy společenské ideologie, světového názoru, sociálních vztahů atd. až k polohám, jež zasahují individuální sebereflexi*

⁴⁵ WÖGERBAUER, Michael, Petr PÍŠA, Petr ŠÁMAL a Pavel JANÁČEK. *V obecném zájmu* [online]. Praha: Academia, 2015 [cit. 2022-02-16]. ISBN 978-80-200-2491-6. Dostupné z: <https://service.ucl.cas.cz/edicee/dejiny/v-obecnem-zajmu/244-v-obecnem-zajmu-cenzura-a-socialni-regulace-literatury-v-moderni-ceske-kulture-1749-2014-sv-ii>

Honzíkova cesta vyšla v roce 1954 s ilustracemi A. Pospíšila v období vrcholícího socialistického realismu, záhy byla zařazena do školní četby. Hrdinou je městske dítě, které se u dědečka a babičky na venkově společně s malými čtenáři učí o realitě socialistického venkova (co je to družstvo a jak fungují principy kolektivismu). Kniha vyšla nejméně dvacetkrát. V polovině 90. let vydává knihu nakladatelství *Axióma* s rozsáhlými úpravami, které mají chránit dítě před neblahými jevy a neodradit rodiče od koupě. Texty byly upravené dle aktuálního ideologického klíče, což bylo to reflektováno v médiích i u odborné veřejnosti. Úpravy vyvolaly diskusi o ideologické cenzuře a snaze dílo neutralizovat v demokratické společnosti.

dítě. “⁴⁶ Dostálová ve *Zlatém máji* zmiňuje pár nedostatků knihy *Honzíkova cesta* (ideální zemědělské družstvo, strojenost řeči a chování postav), ale celkově kvituje uplatnění specifčnosti dětské literatury (jemný humor, sympatický hrdina příběhu, harmonie sociálních vztahů).⁴⁷

Požadavek na vlastenectví, optimismus a společenství konvenuje s tématy LPDM zejména v 50. letech 20. století.⁴⁸ Příběhy se sociální tematikou psal Jiří Wolker, který pohádce vtiskl nový nádech soudobého všedního života. V jeho příbězích (*O komínkovi, O milionáři, který ukradl slunce*) se nevyskytují nadpřirozené kouzelné bytosti, ale obyčejní všední lidé. Poukazuje na rozdíly mezi majetnými a méně majetnými a na nerovnoměrné rozložení společnosti. Z pohádek zřetelně vyplývá autorův apel na odstranění bídy, touha po všeobecném štěstí a po ukončení sporů.

Na druhou stranu nelze opominout rozvíjení emotivity dítěte pomocí poezie určené pro děti, která pracuje s motivy naturálními či motivy domova, rodiny, her. Poezie ve formě jednoduchých říkanek bývá spolu s pohádkami prvním setkáním dítěte s literaturou. Dospělý, na rozdíl od dítěte, má již jisté životní zkušenosti i ustálené názory, umí se orientovat v mezilidských situacích a zná normy vyžadované společností ve které se nachází. Dítě se se vším výše zmíněným teprve postupně setkává a hledá vlastně sebe sama, své vlastní já mezi ostatními lidmi, a to i prostřednictvím poezie a knihy. „*I kniha pro děti může být ovšem umělecky nepravdivá, ideově mylná, světonázorově zkreslující apod., a může tedy působit i zcela negativně.*“⁴⁹

Dítě se prostřednictvím literatury učí poznávat významy světa, světonázor, ideologické postoje i morálku. „*Tento aspekt základních kvalit společenského vědomí vystupuje v české literatuře pro děti a mládež do popředí v meziválečném období, především v dílech autorů levicových, od druhé poloviny čtyřicátých let se stává dominantou úsilí o socialistickou literaturu pro děti a mládež, o její společenskou a ideovou angažovanost.*“⁵⁰

⁴⁶ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 56. ISBN 13-741-73.

⁴⁷ DOSTÁLOVÁ, Vladimíra. *Honzíkova cesta mezi dětmi. Zlatý máj*. Praha: Svaz československých spisovatelů, 1956, 1(4), 114-116, s. 114.

⁴⁸ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 369. ISBN 80-718-5669-X.

⁴⁹ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 59. ISBN 13-741-73.

⁵⁰ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 61. ISBN 13-741-73.

Tento sociální aspekt není snadné naplnit, neboť dílo musí být umělecky nové a esteticky kompletní a zároveň má pomáhat utvářet společenské vědomí dítěte, jeho orientaci ve světě a socializaci ve společnosti. „V letech padesátých se mnozí autoři domnívali, že ke společenskému působení knihy pro děti stačí autorsky zamýšlená společenská funkce a závažné téma. Knihy, jež vznikaly na těchto domněnkách svědčí nejlépe o tom, že tak jednoduché to zdaleka není.“⁵¹

Dobové normy se proměňují, neboť jsou sociálně-historicky determinovány. Norma pro uměleckou hodnotu je svou povahou specifická. Norma estetická má tendenci k porušování či svému překračování spíše než ke konzervaci a uchování sebe sama. „Estetická norma je souborem zvyklostí a postupů, v nichž je zakotven určitý vztah člověka ke světu.“⁵² Na jedné straně je dobré sledovat kontinuitu dosavadního vývoje v literární tradici a na straně druhé unikat z konvencí a hledat nové cesty, což platí jak pro literaturu určenou pro dospělé, tak pro LPDM. Trvalá platnost a nadčasová univerzálnost díla často souvisí s porušováním estetické normy, současně se snahou o tvorbu mnohoznačnou, která umožňuje neustále nové konkretizace (opět nejen pro dospělé). Černoušek⁵³ zmiňuje například pohádky jako je *Popelka* nebo *Perníková chaloupka*, které dokázaly přežít jednotlivé generace, aniž by zestárly, omšely nebo se jednoduše vytratily. Staly se klasickými, prokázaly svou životnost v nadčasové dimenzi zejména tím, že odpovídají psychickým potřebám rozvíjejících se dětí a všeobecně platnou tematikou (vztahy k rodičům a sourozencům, potřeba lásky a důvěry ve svět, potřeba poznávání mezilidských vztahů, potřeba rozvíjet pocit životního smyslu).

2.4. Specifičnost literatury pro děti a mládež

Při samotné tvorbě uměleckého díla je volba látky i užitých uměleckých prostředků včetně zamýšlené hodnoty v rukou autora. Po vydání žije kniha svým životem a hodnota je jí přisuzována z vnějšku čtenáři, veřejností i odborníky. Lewis Carroll, vysokoškolský pedagog matematiky, napsal *Alenku v říši divů* (1865, pokračování 1872) pro dceru svého kolegy. Příběh dívky, která se v první knize dostane králičí dírou do říše divů a v druhé do zrcadlově převráceného světa patří k pilířům světové literatury pro děti, ale svou fantazií, originalitou, jazykovou vytríbeností a humorem oslovuje i dospělé a odborníky. Autor užívá prvky

⁵¹ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I.* Praha: Albatros, 1973, s. 61-62. ISBN 13-741-73.

⁵² CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I.* Praha: Albatros, 1973, s. 69-70. ISBN 13-741-73.

⁵³ ČERNOUŠEK, Michal. *Děti a svět pohádek.* 2. vyd. Praha: Portál, 2019, s. 11-12. ISBN 978-80-262-1434-2.

pohádky, nonsensu, šachové hry i formální logiky v mnohovrstevnatém textu vybízejícím ke stále novým a novým interpretacím.⁵⁴

Broučkové Jana Karafiáta v době svého vzniku zapadli a na jejich znovuobjevení se čekalo sedmnáct let. Dodnes patří ke kánonu LPDM. Nadčasovost a aktuální platnost knihy určené pro děti a mládež ovlivňuje mnoho proměnných. Gebhartová míní, že určující vztah pro malého čtenáře ke knize je prvotní potřeba umění a sounáležitosti s ním. Současně má na pozitivní vztah dítěte ke knize nemalý podíl dospělý, který knihu vybírá a dítěti ji postupně představuje. Prvotně slouží kniha dítěti jako hračka, postupně si k ní tvoří stále hlubší vztah a proniká do jejích dalších vrstev (obrazové ilustrace, příběh, vztah k hlavnímu hrdinovi).⁵⁵ „Prozaické žánry jsou úzce závislé na postavení dítěte ve společnosti a na pohledu dospělých na jeho svět a na ně samotné i na tom, jak naopak vnímá dítě svět a sebe sama v něm (a zpětně na dospělé reflexi dětského pohledu). Autoři pro děti a mládež zahrnují ve svém přístupu všechny tyto aspekty, ale promítají do jednotlivých děl i vlastní vzpomínky na dětství a svou představu o daném typu literatury.“⁵⁶

Dětský čtenář má vůči dílu jiná hodnotící kritéria než dospělý, který za svůj život zkonzumoval nepočítaně více příběhů. Autor musí respektovat tato kritéria, ale zároveň je obohatit, rozšířit dítěti obzory. Může se stát, že dítě se s intencí autora potká na půl cesty nebo vůbec ne. To ovšem neznamená, že dílo je špatně napsané či nekvalitní. Dětský čtenář nemusí knihu přijmout i díky své nedostatečné zralosti či čtenářské zkušenosti. Skutečností je, že mysl dospělého a dítěte je značně odlišná. Přestože si autor uvědomuje zvláštnosti a zákonitosti tvorby pro děti, může dojít k neshodě mezi autorskou intencí a čtenářským hodnocením. Při hodnocení kvalit díla dochází k rozumové analýze a zároveň do hry vstupují emoce a pocity. U dětí je emoční složka výrazná a převažuje. Často lze slyšet „líbí se mi“ či „nelíbí se mi“. To je pro dospělé čtenáře často nedostatečné odůvodnění, což může vést ke zbytečné bagatelizaci dětských názorů.

⁵⁴ DOROVSKÝ, Ivan, Vlasta ŘEŘICHOVÁ a Athena ALCHAZIDU. *Slovník autorů literatury pro děti a mládež*. Praha: Libri, 2007, s. 260. ISBN 978-80-7277-314-5.

⁵⁵ GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 16. ISBN 14-283-89.

⁵⁶ DEJMALOVÁ, Kateřina. *Literatura pro děti a mládež jako pole sporu. : kritický čtrnáctideník* [online]. Praha: A2 o. p. s., 2006, 2(26) [cit. 2021-11-06]. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2006/26/literatura-pro-deti-a-mladez-jako-pole-sporu>

Chaloupka a Nezkusil⁵⁷ to vnímají jako velký nedostatek, neboť i takový primární bezelstný názor je validní. Reflektuje okamžité libé či nelibé pocity z přečtení knihy, a i bez detailnějšího argumentačního pozadí to může o knize leccos napovědět. Dospělí vybírají, nakupují a hodnotí četbu pro děti a mládež, ale ze své podstaty nejsou primárními adresáty, zprostředkovávají výběr na základě svých preferencí.

První rovina hodnocení díla je čtenářská, druhá odborná. Z literárněvědných metod reaguje na otázku valorizace literární kritika, která byla dříve vnímaná jako nepotřebná, neboť se v knihách pro děti apriori nehledala umělecká hodnota. Recenze bývaly rázu informativně didaktického, určené především pro kantory či vychovatele. Pozdější kritika se obrací směrem ke zprostředkovatelům (rodiče, učitelé, knihovníci) nikoli primárním čtenářům díla. Kritici se v době vlády komunismu snažili analyzovat tvůrčí záměr autora, význam díla, výstavbu, novost, svébytnost, výrazovou intenzitu, estetiku díla a zejména sílu ideově-společenského působení. Jednotlivé aspekty pak měly váhu různorodou, dle hloubky přesvědčení kritika či dle jeho odborných zkušeností, preferencí a názorových stanovisek.

Specifičnost LPDM je dána zejména jejím adresátem. Z toho vyplývá tradiční pojetí vnímání funkcí literatury jako zprostředkovatelky poznání o normách v dané společnosti. Výběr témat i jazykových prostředků je s ohledem na adresáta vymezen odlišným způsobem od literatury určené pro dospělé. Adaptace směrem k adresátovi však nesmí být pasivní, podbízává ani ochuzená vzhledem k jeho potřebám a funkcím, jak tomu bylo v prvopočátcích vzniku LPDM. Lesni-Obersteinová⁵⁸ si všímá, že je literatuře všeobecně přisuzována velká moc v intelektuální, morální a emocionální výchově dětí.

2.5. Literatura pro děti a mládež

První vlastní čtenářské zážitky získává dítě v takovém životním období, kdy literární obraz může uspokojit celou řadu jeho psychických i sociálních potřeb. Nesahá po knize, protože ho sociokulturní prostředí nutí, ale protože chce. Po nástupu do školy se setkává s náročným socializačním procesem v novém prostředí, kdy je sice závislé na blízkých osobách, ale je též vyžadována jeho postupná emancipace a nabývá větší osobní odpovědnosti.

⁵⁷ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 79-96. ISBN 13-741-73.

⁵⁸ LESNIK-OBERSTEINOVÁ, Karín, ed. *Vymezování pojmů, Co je to dětská literatura? Co je to dětství?*. SEGI LUKAVSKÁ, Jana. *Dítěti vstříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. 1. Praha - Brno: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, Host, 2018, s. 13-32, s. 25. ISBN 978-80-7577-413-2.

Dítě se na sklonku předškolního a na počátku školního věku emočně vyvazuje z rodinného prostředí a více se začleňuje. Dětské myšlení v této době je především obrazné, konkrétní, synkretické a animistické.⁵⁹ Je vyžadováno začlenění se do racionálního systému, s tím se dítě vyrovnává prostřednictvím fantazie, která má stimulační a formativní smysl v podobě snění či kolektivních her. Literatura v tomto období může dítě stimulovat, posilovat jeho emoční rovinu, může pomoci při poznávání sociálních vazeb. Dítě si s její pomocí buduje vlastní identitu za hranicemi rodiny.

Literatura pro děti a mládež bývá někdy označována termíny jako dětská literatura nebo dětská četba. Je specifickým žánrem jak z hlediska funkcí, užití jazyka, motivů i nezávislosti na proměnách literárních směrů.⁶⁰ Žánr je to značně členitý, proměnlivý a ovlivněný souběžným působením ontogenetického a historického faktoru, tento vliv se propisuje do funkcí i tvarových kvalit.⁶¹

Literatura je ze své podstaty mnohoznačná a bývá veřejností, svými čtenáři, odborníky a vědci vnímána značně rozdílně. Vnímání jednotlivců vede ve významový, hodnotový i pocitový prožitek, který každý jedinec potažmo každé dítě vnímá odlišně. Některá díla mají schopnost působit vždy (jsou všeobecná) a jiná upadnou v zapomnění, neboť se společnost i její hodnoty mění. Ale i univerzální literatura je sociálně a historicky podmíněna, avšak svým všeobecným charakterem může získat trvalou platnost i v jiné době a v jiné společnosti. Takováto literatura je schopna vypovídat o situaci člověka ve světě a také může obohatit vnímání skutečnosti i sebe sama. Černoušek⁶² připomíná, že například pohádky na jedné straně vysouvají čtenáře do říše fantazie svou všemohoucností, na straně druhé ukazují symbolickým znázorněním realistické skutečnosti tohoto světa.

LPDM pozoruhodně přetváří ideální děje do realistických skutečností, je jakousi vstupní branou do světa literatury. Pojímá texty přímo určené dětem a mládeži a také texty, které akceptují jako vlastní, které pro ně původně vůbec určené být nemusí. Často se tak stává, že literatura, která nebyla pro děti původně určená, se díky vlivu zejména školní výuky či své atraktivity, stává literaturou dětskou. Poznávání literatury pro děti a mládež je povahy interdisciplinární, neboť do hry vstupuje její specifický adresát. Zkoumání nelze provádět

⁵⁹ ČERNOUŠEK, Michal. *Děti a svět pohádek*. 2. vyd. Praha: Portál, 2019, s. 55. ISBN 978-80-262-1434-2.

⁶⁰ Např.: věty i odstavce a kapitoly i rozsah v intencionální dětské próze jsou kratší a méně složitá než v četbě pro děti starší, v pozdějších etapách ontogeneze roste schopnost udržet pozornost.

⁶¹ ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury*. Praha: Portál, 2006, s. 32. ISBN 80-736-7095-X.

⁶² ČERNOUŠEK, Michal. *Děti a svět pohádek*. 2. vyd. Praha: Portál, 2019, s. 190. ISBN 978-80-262-1434-2.

odděleně od poznatků psychologie, sociologie či pedagogiky. V potaz je nutné vzít i aspekt dětského čtenářství, vztah ke knize, postoje a zájmy, kulturní aktivity, vliv výchovy a vzdělávání ve škole. Dětská literatura také reflektuje aktuální kontext a reaguje na různé dobové mimoliterární tendence. Dítě potřebuje jak texty, které vnáší řád do jeho vidění skutečnosti a utvrzují ho tak v jeho jistotách, tak díla, jež před něj kladou skutečnost jako problém k řešení. Náměty jsou z mimoliterární skutečnosti přenášeny dovnitř díla a korespondují s dětským světem a jeho představami, touhami a potřebami.⁶³ To klade značné nároky na autora, jehož úspěch počíná ve specifčnosti talentu. Jak moc je schopen porozumět dítěti, aby se mohl uměleckými prostředky pokusit o vyjádření reality dětského světa v určitém estetickém tvaru, který upoutá jeho pozornost.⁶⁴ Mnohdy je podstata literárnosti LPDM určována na základě toho, jaký má na dítě kniha vliv. Někdy převažuje funkce didaktická, jindy zábavná a další. Jde o to, namíchat správný poměr a nabídnout ho dítěti ve správném čase.⁶⁵

Když čte dospělý knihu určenou dětem nelze se ubránit pocitu, že skutečnosti zde zobrazované jsou mu již známé a nepřináší nic nového a objevného. Také postupy při zpracovávání látky LPDM jsou na první pohled průhlednější a jednodušší. Je však nutné brát v potaz to, že například takové říkadlo zasahuje procesy označování skutečností a jevů. Učí malé dítě pojmenovávat a vnímat vztahy mezi slovy. V pozdějším věku nastupuje komplexnější vnímání časoprostoru a mezilidských vztahů, zde pomáhá pohádka. Jak dítě roste, přichází období dobrodružné literatury s dějem a napětím. Umělecké normy v LPDM mají spíše snahu o kopírování ontogenetického vývoje čtenáře. Z toho lze usuzovat, že se vlastně LPDM nemusí vyvíjet, což ovšem není pravda, neboť se vzájemně ovlivňuje s literaturou určenou pro dospělé čtenáře. Dětství není odděleno od světa dospělých, a především se proměňuje pohled společnosti na dítě a na jeho svět.⁶⁶

⁶³ Pro nejmladší děti texty znázorňují jednu uzavřenou příhodu. V příběhu se zvířecím hrdinou či v pohádce kratší a jednodušší stavba, pevná gradace, folklorní vstupuje do hry fantazie, která splývá s realitou.

⁶⁴ GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 18. ISBN 14-283-89.

⁶⁵ LESNIK-OBERSTEINOVÁ, Karín, ed. Vymezování pojmů, Co je to dětská literatura? Co je to dětství?. SEGI LUKAVSKÁ, Jana. *Dítěti vstříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. 1. Praha - Brno: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, Host, 2018, s. 13-32, s. 22-23. ISBN 978-80-7577-413-2.

⁶⁶ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 70-72. ISBN 13-741-73.

2.6. Funkce literatury pro děti a mládež

Umělecké literární dílo je modelem skutečnosti, vytvořeným z jazykových a významových prvků, které mají postupně zprostředkovat dítěti radost z objevování různých rovin skutečnosti. Dítě je zpočátku schopno vnímat jen elementární prvky, prvně si osvojuje jazyk pomocí interakce jako nástroj pro komunikaci. Nejdříve napodobováním signálů, později splývá jazykový projev s odráženou skutečností a jak se dítě a jeho myšlení vyvíjí, opouští synkretické (fyziognomické) myšlení (dítě vnímá všechno pohybující se jako živé).⁶⁷

Věkové rozmezí čtenářů LPDM bývá udáváno ve věku od 3 až do 16 let, z čehož první nižší roky vnímáme spíše v aspektu předčtenářské gramotnosti.⁶⁸ LPDM a literatura určená dospělým čtenářům jsou odlišné, i když se tyto kategorie mnohdy doplňují a prolínají (prvky světa fantastiky a pohádek vstupují do četby pro dospělé).⁶⁹

Tříleté dítě není schopné samo číst, ovšem i předčítaná forma pohádky rozvíjí jeho imaginaci a zároveň ho pomáhá ukotvovat ve světě. Orientační vymezení věkové vhodnosti nelze brát doslovně, neboť děti jsou různé a mají jiné zájmy i ve stejných věkových kategoriích. Dětský čtenář knihou nejprve listuje, seznamuje se s ilustracemi, ptá se, co je na obrázku a snaží se pospojovat si souvislosti. Latinsky *illustrare* znamená osvětlovat, objasňovat; výtvarné vyjádření či doprovod textu k tomu napomáhá. Obrázková součást má výraznou funkci.⁷⁰ „*Ilustrace je nedílnou složkou LPDM a u některých žánrů a knižních publikací (leporelo, obrázková kniha, komiks) je rovnocenná či nadřazená literárnímu tématu.*“⁷¹ Výtvarné pojetí knihy udržuje pozornost čtenáře, láká ke koupi a doprovází čtený text. Funkce ilustrace (výchovná, poznávací, naučná) se podobá funkcím dětské literatury. Ilustrace v dětské knize posilují a umocňují prožitek z četby a podněcují zájem o literaturu, současně slouží jako východisko pro vztah dítěte k výtvarnému projevu.⁷² Knižní grafika bývá jednodušší, jednotlivé obrazy větší. Poměr textu a obrazu se proměňuje v závislosti na

⁶⁷ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976, s. 59-61. ISBN 13-787-76.

⁶⁸ ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury*. Praha: Portál, 2006, s. 12. ISBN 80-736-7095-X.

⁶⁹ NOVÁKOVÁ, Luisa. Několik poznámek k starším i současným pohledům na pohádku. *Česká literatura*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, 49(2), 206-214. ISSN 0009-0468.

⁷⁰ KARPATSKÝ, Dušan. *Labyrint literatury*. 4., rozš. a upr. vyd. Praha: Albatros, 2008, s. 203. Albatros In. ISBN 978-80-00-02154-6.

⁷¹ ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury*. Praha: Portál, 2006, s. 17. ISBN 80-736-7095-X.

⁷² KÁDNEROVÁ, Božena. *Metodika literární výchovy v mateřské škole*. 2.vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 95. ISBN 14-072-84.

potřebách a stáří čtenářů (malé děti si prohlíží obrázková leporela, text je spíše doprovodnou složkou uměleckého díla).⁷³

LPDM se snaží cílit na estetické požadavky i psychickou vyzrálost dítěte. Gebhartová⁷⁴ míní, že právě tomu je důležité naslouchat, neboť pouze tímto způsobem dokáže autor uchopit skutečnost dětského universa a poté s ním pracovat, tak aby zaujal a udržel pozornost malého čtenáře. Věková a psychická diferencovanost adresátů hraje v tomto případě velkou roli. „*Dětský vhled je dán vnitřní schopností tvůrce evokovat dětský věk, přívětivě a nápaditě komunikovat s čtenářem.*“⁷⁵ Mezi funkce LPDM lze dle Čeňkové zařadit funkci poznávací, relaxační, fantazijní a zejména didakticko-výchovnou. Autorka akcentuje zejména poslední, neboť se podílí na rozvoji a upevňování hodnot, emocionality dítěte, sociálních, logických a jazykových dovedností.⁷⁶ Funkce literatury pro děti a mládež by měly být vzájemně propojené a pokud možno vyvážené tak, aby se četba mohla stát přirozenou součástí života dítěte.

Encyklopedie literárních žánrů se s Čeňkovou shoduje, ovšem zmiňuje, že k vyčlenění imaginativní funkce dochází s výjimkou dětského folkloru až v kontextu moderní literatury. Pomáhá rozvíjet hravost a fantazii dítěte např. v autorské a nonsensové poezii.⁷⁷ „*Funkce uměleckého díla je vlastně ta jeho vnitřní potence, která je zaměřena k uspokojení čtenářské potřeby, a proto je hodnotná, když plní své funkce. Mimoumělecké hodnoty nejsou od uměleckých odděleny, ale naopak spolu úzce souvisí. Umělecká hodnota díla je vlastně v jeho textu fixovaná tvořivá energie autora vyvazující mimoestetické hodnoty z jejich běžných souvislostí.*“⁷⁸ Malý čtenář se poté při čtení podílí znovu a znovu na této tvořivé energii a pociťuje tak uspokojení nad způsobem utváření díla. „*Umělecká hodnota tedy vlastně*

⁷³ GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 99-100. ISBN 14-283-89.

⁷⁴ GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 17-18. ISBN 14-283-89.

⁷⁵ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 362. ISBN 80-718-5669-X.

⁷⁶ ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury*. Praha: Portál, 2006, s. 12. ISBN 80-736-7095-X.

⁷⁷ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 361. ISBN 80-718-5669-X.

⁷⁸ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 65-66. ISBN 13-741-73.

*spočívá v poukazu na to, které stránky skutečnosti mají pro člověka praktickou hodnotu, aniž jsou v daném okamžiku podřízeny odpovídající potřebě.*⁷⁹

V hodnotné umělecké či naučné dětské literatuře probíhá sebereflexe dětského světa pomocí humorné hry s významy slov, kdy dítě vlastně zapomene na to, že se něco učí. Funkce didaktická tak nemusí mít podobu poučného příběhu, který nenechá prostor pro fantazii. Autor může rozvíjet hodnotovou orientaci dítěte, emocionalitu, sociální dovednosti, jazyk i logiku například v pohádce, bajce či příběhu s dětským hrdinou.⁸⁰

Praktické cíle (začlenit dítě do společnosti, rozvíjet ho) jsou zastřeny funkcí estetickou. Současně se pozornost čtenáře soustředí na zobrazované skutečnosti, dítě se propracovává od jednodušších textových útvarů ke komplikovanějším strukturám vlastního světa i světa okolního. Literatura pro děti a mládež má tudíž ve vztahu k psychice i funkci formativní.

Literatura pomáhá dítěti pomocí slov pojmenovávat nejrozmanitější skutečnosti světa, pomáhá při formování vlastní osobnosti, povahových rysů i hodnot. Pojmy, významy slov a vztahy mezi nimi nejsou dítěti dány rázem a natrvalo, ale vyvíjí se. Jejich skladba se různě proměňuje. Text přispívá dítěti v orientaci v mezilidských vztazích, aby se nikoli pasivně začlenil jako jedinec do společenství, ve kterém žije (funkce LPDM společenská). Magická funkce je ve shodě s mentálním založením dítěte, má pro něj velkou důležitost, neboť vychází z magického vztahu ke světu v dětské mysli. Malé dítě například věří v existenci kouzelných slov, která mají účinek na skutečnost a mohou tak ovlivňovat dění. Magická funkce se projevuje nejčastěji výraznou aktualizací rytmu, užitím zaklínacích formulí a tajemných motivů, fantastických bytostí a kouzelných prostředků. Zároveň je nezbytné zmínit, že jednotlivé funkce nelze od sebe v rámci literárního díla oddělovat, ale v určitých chvílích mohou být některé z nich potlačeny nebo naopak zvýrazněny. Komplexnost a sjednocenost vyvažuje právě výše zmíněná organicky vrostlá funkce estetická, která popírá smysl ostatních funkcí, ale přitom je zesiluje, protože je dává pocítit jako součást tvořivé schopnosti člověka formovat vnímání světa.

⁷⁹ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 67. ISBN 13-741-73.

⁸⁰ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 361. ISBN 80-718-5669-X.

Estetická funkce je vázaná na literární konvence a normy. Často se jim vymyká, nebo je popírá (to mnohdy vede k nadčasovosti a univerzální platnosti díla). V souladu s ontogenezí popisuje stále obecnější stránky mimoliterárních skutečností. Pro malé čtenáře je literatura osvobozena od historické literární podmíněnosti a zabývá se tématy lidsky obecněji platnými. To se projevuje mimo jiné tím, že v průběhu historie dětské literatury žánry korespondují s psychickou strukturou čtenáře. Literatura pro děti a mládež je integrální, rovnoprávnou a svébytnou součástí celkového literárního kontextu. I zde má hlavní postavení funkce estetická, LPDM se taktéž dá členit do druhů a žánrů. Ovšem obsahy i váha jednotlivých mimoestetických funkcí je vzhledem k předpokládanému čtenáři odlišná.⁸¹

2.7. Typologie literatury pro děti a mládež

K členění literatury pro děti a mládež lze přistoupit z více hledisek. Prvním, na pohled nejjednodušším, členěním je rozdělení dle jazykové formy na poezii, prózu a drama. Formy se poté dále rozpadají na dílčí literární žánry. „*Ve vývoji LPDM a v proměnách jejích typů se odrážejí proměny poměru společnosti k dítěti a dosažená úroveň pochopení zvláštností jeho psychiky.*“⁸² Poezii reprezentují říkadla a písně, prózu nejčastěji pohádka, povídka a drama, loutková hra, hra či v modernějším pojetí filmové scénáře. Voráček a Chaloupka⁸³ člení LPDM na genologické oblasti: na poezii, pohádku, dobrodružnou četbu, příběhy ze života a naučnou literaturu. Další možností je členění dle záměru vzniku díla na intencionální a neintencionální, díla původně určená dospělým eventuálně díla, která nemají určené věkové rozhraní čtenáře.⁸⁴ Zároveň je nutné vnímat, že čtenářský kontext dítěte je dynamický. Proměňuje se v čase především vlivem ontogeneze dítěte, posouváním čtenářských zájmů i vztahu k realitě. Literatura pro děti na jedné straně zobrazuje skutečnost a na druhé vyzývá k tvořivé hře se zobrazovanou skutečností. Literární text nelze sledovat izolovaně, ale s přihlédnutím ke vztahu ke čtenáři a jeho postojů ke světu.

Rozdělení dle stupňů psychického vývoje dítěte čtenáře se nazývá ontogenetické. S ohledem na různost a barvitost literárních žánrů LPDM není toto rozdělení tolik podstatné

⁸¹ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I.* Praha: Albatros, 1973, s. 38-49. ISBN 13-741-73.

⁸² CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II.* Praha: Albatros, 1976, s. 24. ISBN 13-787-76.

⁸³ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury III.* Praha: Albatros, 1979, s. 5. ISBN 13-844-79.

⁸⁴ GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 18-19. ISBN 14-283-89.

a používá se v oblasti školní či nakladatelské.⁸⁵ Prvním stupněm členění ontogenického je předškolní věk (3 až 6 let). Pro děti tohoto věku bývají určena leporela, obrázkové knihy, hádanky a povídky s jednodušší narativní i jazykovou strukturou, jejichž hrdinou je dítě nebo zvíře, a tudíž se s ním mohou předškolní děti snadno identifikovat. Dítě předškolního věku neumí samo číst a je odkázáno na výběr a přednes dospělého, jehož prostřednictvím vnímá a poznává literaturu a vytváří si k ní komplexní citový vztah. Pro dítě tohoto věku se svět literatury teprve začíná otevírat. Jeho zájem je motivovaný v závislosti na dospělých a je umístěn mimo poznatky o dějinách literatury.⁸⁶

Druhým stupněm jsou čtenáři mladšího školního věku (6 až 10 let), pro které jsou příhodné autorské pohádky a komiksy, rytmické verše s pointou, pověsti, povídky kratšího rozsahu s tématem ze života dětských hrdinů, z přírody či historie. Poslední kategorií jsou čtenáři staršího školního věku v rozmezí 11 až 16 let, kteří upřednostňují dobrodružný román, komiks, fantazy, prózu s dívčí hrdinkou či chlapeckým hrdinou, ale také literaturu faktu a čtenářsky oblíbenou naučnou literaturu se socializačně anticipačním charakterem⁸⁷ (paměti, cestopisy, reportáž, odborně popularizační). V každé věkové skupině je však třeba počítat s osobními rozdíly psychické úrovně jednotlivých čtenářů.⁸⁸

První setkání s knihou ovlivňuje budoucí vztah k literatuře, např. děti v mateřské škole se pomocí poslechu, či prohlížením obrázkových materiálů poprvé setkávají s možnostmi, které jim literatura nabízí (nasycení fantazie, rozvoj emocionality). Důležitým faktorem je i výchova v rodině, přístup rodičů a snaha poskytnout správnou knihu dítěti ve správný čas. „*Specifickou vlastností literatury pro děti je, že vždy respektovala nebo alespoň měla na zřeteli svého adresáta – dětského vnímatele nebo čtenáře, protože bez respektování vývojové fáze příjemce, bez jeho jazykových a čtenářských kompetencí by nenaplnila své funkce...* Slovenští badatelé F. Miko a J. Kopál jej nazývají *dětským aspektem*.“⁸⁹

⁸⁵ ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury*. Praha: Portál, 2006, s. 12. ISBN 80-736-7095-X.

⁸⁶ KÁDNEROVÁ, Božena. *Metodika literární výchovy v mateřské škole*. 2.vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 7. ISBN 14-072-84.

⁸⁷ Možností ovlivnit například výběr budoucího studia na vysoké škole. Autoprojekce zprostředkovává emoční zaujetí pro faktické poznatky včleněné do širšího kontextu.

⁸⁸ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 361. ISBN 80-718-5669-X.

⁸⁹ URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 6. ISBN 80-719-8548-1.

Čeňková dělí literaturu pro děti a mládež do žánrů, které čerpají podněty ze tří zdrojů spjatých s její genezí.

1. žánry, určené pro děti a pro mládež (různá říkadla: folklorní, umělá i nonsensová, prózy s dětským/chlapeckým/dívčím hrdinou, obrazové knihy, autorská pohádka, obrázkové knihy, drama loutkové či hrané)
2. žánry převzaté ze starověké literatury a lidové slovesnosti či inspirace folklorními mýty (eposy, bajky, pohádky, pověsti)
3. univerzální žánry či původně žánry literatury pro dospělé (dobrodružné, detektivní, vědeckofantastické, historické, biografické, detektivní prózy, komiks, fantasy, literatura faktu, autorská pohádka, próza s dívčí hrdinkou v různých variantách, novodobé mytické prózy, poezie a drama).⁹⁰

2.8. Žánrové rozdělení literatury pro děti a mládež

Rozdělení LPDM dle žánrových principů koresponduje se specifickými potřebami různých věkových skupin dětských čtenářů. Proměny psychických znaků dítěte se odráží v proměnách druhově žánrové skladby literatury v průběhu čtenářské ontogeneze. Dítě je ve vztahu ke skutečnostem primárně aktivní, snaží se začlenit a zároveň skutečnosti přizpůsobit samo sobě.⁹¹ U dětí rozdílného věku, různého stupně schopnosti vnímání, odlišného charakteru a dalších specifík působí literatura a její estetická funkce různě. Tato diplomová práce se věnuje zejména začínajícím čtenářům, kdy se v období mladšího školního věku (6/7 až 11/12 let) rozpětí dětských dispozic precizuje a vnitřně rozrůžňuje. Synkretický přístup v četbě je postupně nahrazován pohledy naivního realismu, svět hravé a fantazijní fikce je nahrazován světem reálných postojů a naplňován zkušenostmi. Dítě v této době již začíná rozlišovat mezi školními a společenskými povinnostmi, svými soukromými zájmy, časem na hru a odpočinek.

Kolem devátého až jedenáctého roku má mít kniha pevné místo v životě dítěte. „*Dítě chápe literaturu jako určitý celek, i když jistě dosud ne s pevnými hodnotovými kritérii, v ujasněném chronologickém kontextu.*“⁹² Předpokladem je předchozí seznámení se

⁹⁰ ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury*. Praha: Portál, 2006, s. 17. ISBN 80-736-7095-X.

⁹¹ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976, s. 16. ISBN 13-787-76.

⁹² CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury III*. Praha: Albatros, 1979, s. 106-107. ISBN 13-844-79.

s literaturou v době docházky do mateřské školy, v nižších stupních školy základní a též doma.

Čtenářství mladšího školního věku je vnitřně dynamické období, dítě prožívá rychlý psychický a sociální vývoj. Fixují se a upevňují se dětské zájmy včetně zacílení těch čtenářských. Dítě začíná rozlišovat mezi četbou pro svoje potěšení a četbou pro školu. V této době optimální malý čtenář prohlubuje svůj zájem zaobírat se slovesným uměním a zjišťuje, že literatura může nasycit jeho potřebu emocionality, poskytnout mu stimuly a vzory pro společenské interakce, vodítka v mravních a citových postojích. V prepubescentním věku se dítě přesvědčuje o užitečnosti literatury pro sebe sama. Dosud však nemá bohatší a komplexnější zkušenosti se zákonitostmi struktury textu, adekvátnosti výrazových prostředků, autentičnosti uměleckého obrazu.

2.8.1. Poezie pro děti

Poezie stylizuje jazykové prvky, tak aby zvýraznila jejich rytmické kvality. Rytmus znásobuje sílu slova a je užit takovým způsobem, aby vyvolal očekávání, že bude následovat další rytmická jednotka uspořádaná jako předchozí, což má vliv na podobu textu, který není rozčleněn do vět, ale do veršů.

Mezi dětskou poezií můžeme zařadit nejrůznější říkadla, básničky, rozpočítadla, ukolébavky a další žánry určené pro děti či pro mládež. Setkání batolete s poezií je nejen obohacující, ale je také předpokladem k zapojení se do okolního světa. Dítě demonstruje svoji abilitu produkovat a reprodukovat jazykový výkon. V počátcích tvorby umělé poezie se můžeme setkat s verši, které se snaží o věcné sdělení, mravní ponaučení nebo o hru se slovy sloužící k aktivnímu poznávání skutečnosti. Obliba folklorních textů u nejmenších souvisí s opakováním ustálených motivů i uměleckých postupů, jež tvoří pro dítě lákavou skládačku a umožňují tak tvořivou hru, která ústí v poznání skutečnosti.

Základním žánrem poezie pro děti je říkadlo. Jedná se o jednoduchou veršovanou, rýmovanou básničku s výrazným a pravidelným rytmem. Patří mezi časem prověřené projevy lidové slovesnosti a pracuje s motivy, jež úžeji souvisí s aktuální životní situací dítěte. Jsou fixovány dlouholetou tradicí a stále patří k základní četbě pro nejmenší. Současně jsou folklorní texty výchozí inspirací pro umělou tvorbu pro děti. Říkadlo se odříkává skandovaně s důrazem na rytmus, má významnou roli při hrách a aktivitách. Na lidová hluboce

zakořeněná říkadla navazuje umělá poezie pro děti.⁹³ Říkadlo se vyslovuje, s jeho pomocí se dítě učí mluvit, nemusí dávat smysl, zásadní je rytmizace. Dítě text skanduje, nebere ohled na mezislovní předěly a na přirozený český přízvuk. Členění veršů se kryje se syntaktickým, přesahy nejsou časté. Lidová či umělá říkadla se rozpadají do mnoha podob, žánrových variací i subžánrů (například elementární říkadla ke hře s batoletem *Vařila myšička kašičku, Paci, paci, pacičky* a další). Doprovází život dítěte při fyzických cvičeních, zahrnují usínání, jídlo, oblékání, říkají se při houpání na kolenou, napodobují zvuky zvířat.⁹⁴ Dalším typem jsou doprovodná říkadla k pohybovým i dalším hrám pro starší děti (*Zlatá brána*, říkadla ke skákání, posměšky, žertovné škádlivky, při kterých děti vystihují slabší stránky oponenta).

Tyto typy poezie však počítají s uvědomělejším a vyzrálejším dítětem, které již chápe určité konvence i záměrnou deformaci významů. Později se pozornost přesouvá k vyšším celkům, od přízvuku k melodii verše k intonační linii. Upřednostněna je estetická funkce nad logickou, při jejím použití se dítě utvrzuje v dosažené úrovni chápání světa (hraje si s významy, převrací je, dochází k nonsensům). Pro zlepšení artikulačních i přednesových schopností dětí slouží oblamovačky, říkadla podněcující důvtip (často formou hádanky), rozpočítadla před dětskými hrami.⁹⁵

*„Ve škále známých říkadl najdeme ovšem čtená říkadla o sedmi dnech v týdnu, o počítání, abecedě, zpívání i malování, jde v nich o nápodobu ptačího zpěvu a zvuků zvířat, vznikají popěvky a povídačky... o králích, princeznách, královstvích a další, tvořená jen tak pro radost, protože se v nich hledá, rozvíjí a realizuje to, co bychom mohli nazvat shodou, podobností a rozdílností.“*⁹⁶ Právě tyto kategorie jsou pro děti důležité, neboť pomocí nich si zařazují skutečnosti a vztahy mezi nimi do svého světa. Dítě se postupně učí, že citoslovce „haf“ patří k pojmu slova pes, a že tento pojem patří ke skutečnému živému tvorovi. Některá

⁹³ KARPATSKÝ, Dušan. *Labyrint literatury*. 4., rozš. a upr. vyd. Praha: Albatros, 2008, s. 419-420. Albatros In. ISBN 978-80-00-02154-6.

⁹⁴ Příkladem mohou být lidová říkadla o zvířátkách *Do kola* Petra Denka vydaná ve Státním nakladatelství dětské knihy v roce 1951 v *Knížnici pro nejmenší* pod vedením redaktora Ondřeje Sekory s ilustracemi Adolfa Záborského. „*Běžel tudy zajíček, houpy, houpy, / nesl pytel žemliček, houpy, houpy! / Počkej na mne zajíčku, houpy, houpy, / dej Mařence žemličku, houpy, houpy! / Zajíc běžel přes kopec, houpy, houpy, / udělal kotrmelec, houpy, houpy!*“

⁹⁵ GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 19-20. ISBN 14-283-89.

⁹⁶ URBANOVÁ, Svatava. *Děti a literatura*. Ostrava: Ostravská univerzita, 1996, s. 7. ISBN 80-704-2460-5.

říkadla jsou koncipována jako nápodoba reálných zvuků, jiná simplifikací opisují události ze života dítěte. Podstatná je blízkost předlohy, která může směřovat až k imitaci.⁹⁷

Významová zjednodušenost, lehkost je charakterizována alogičností či nonsensem říkadla, někdy vstupuje do pole humornosti až grotesknosti. Texty jsou tvořeny jednoduše, malé dítě není schopné chápat skrytý smysl reálných motivů. Složení slov se neřídí logikou, nýbrž zvukovou asociací použitých slov. Vztahy mezi slovy a představami o nich jsou rozvolněné, verše často propojuje pouze jednoduchý rým (sdružený či přerývaný). Rým vyvolává tendenci konfrontovat slova i významově.⁹⁸

Malé dítě v předliterárním období, kdy není samo čtenářem, poznává rytmické normy, jejichž základem je protiklad doby lehké a těžké a jejich sdružování v takty. Základní rytmické představy a návyky jsou dle Kádnerové⁹⁹ u všech dětí obdobné (což vysvětluje velkou oblibu právě říkadel, básniček, rýmovaček u nejmenších). Říkadlo je typ literatury, ve kterém interpret dítě vede a učí ho mechanismy vzniku slov a vztahů mezi nimi. Hodnotné jsou ty s bohatou slovní zásobou a ty, které podporují aktivní hru s jazykem.¹⁰⁰ „*Dětská říkadla oplývají poetickými a nepředvídanými vztahy a jsou radikálně odpoutána od jakéhokoliv tíživého a malicherného obsahu. Vyslovíte-li říkadlo, pohybujete se v oblasti představ dokonale autonomních, sdružených jen lehýnkými pouty akustických hodnot.*“¹⁰¹

Rytmičnost říkadel je dle Urbanové¹⁰² důležitá ve vývojové periodě dětí do tří let, kdy přispívá při vývoji jejich jazykových schopností. Říkadla vnáší do dětského života řád, pomáhají překonávat ruchy okolí a rozvíjí senzomotorické schopnosti. Stávají se součástí tvořivého světa her a aktivit. Jsou úžeji spjata s dětským světem a nazírají na něj skrze dětské hledisko. Často doprovází akci, ve které mají praktickou funkci, jako je například nápodoba pohybů rukou při říkadle *Paci, paci, pacičky* či nejrůznější rozpočítadla a říkadla k organizaci činností. Rytmus často zastíňuje sémantickou rovinu a říkadlo se tak stává magickým

⁹⁷ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976, s. 20. ISBN 13-787-76.

⁹⁸ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 609. ISBN 80-718-5669-X.

⁹⁹ KÁDNEROVÁ, Božena. *Metodika literární výchovy v mateřské škole*. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 14. ISBN 14-072-84.

¹⁰⁰ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 75. ISBN 13-741-73.

¹⁰¹ ČAPEK, Karel. *Marsyas čili Na okraj literatury* [online]. 2. opravené vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018, s. 90 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-7532-978-3. Dostupné z:

<https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/34/55/20/marsyas.pdf>

¹⁰² URBANOVÁ, Svatava. *Děti a literatura*. Ostrava: Ostravská univerzita, 1996, s. 7. ISBN 80-704-2460-5.

zaklínacím nástrojem dítěte. Pokud je takové říkadlo či rozpočítadlo vytrženo ze své primární funkce, stává se nástrojem hry, který převrací původní praktický účel.¹⁰³

Dalším typem poezie pro děti je ukolébavka. Je to chlácholivá lidová píseň s houpavou melodií a intonací. Je směřována od dospělých k dětem a určená ke konejší. Dle jejího lidového vzoru ji poté psali i další autoři.¹⁰⁴ Důraz na citovost, krátkost a jednoduchost stavby ji přiřazuje k žánrovému typu lyrické písně. Její forma se často upravuje do vroucí sugestivní promluvy matky k dítěti. Při pronášení se dbá na uklidňující melodii až hlasovou monotónnost s pravidelným rytmem a zvukomalebnými, libozvučnými prvky (hajej, dadej). Přímé oslovování dítěte jeho jménem či jmény zástupnými doplňuje silnou intimitu vztahu mezi matkou a dítětem. Matka se na něj přímo obrací, vyprošuje mu klidný spánek, přeje mu krásné sladké sny, evokuje usínání, často reflektuje události, které ten den s dítětem zažila. Jedná se o pradávňý žánr dětského folkloru, který se objevuje u všech evropských národů i jinde, např. v Africe či Grónsku.¹⁰⁵ I přesto, že má tento lyrický žánr jasný směr od rodiče k dítěti, je využíván i samotnými dětmi. Starší děti navštěvující mateřskou školu a poté děti mladšího školního věku (6/7 až 11/12) ukolébavku používají při simulaci rodinné péče při hrách na tatínka a na maminku.

2.8.2. Umělá poezie pro děti

Rozvoj po počátečním úsilí K. Vinařického přinesla poezie Sládkova, Raisova a Kožíškova v návaznosti na folklorní poezii a pedagogicko-společenské tendence. Otázkou se stalo, jakým způsobem skloubit osobitost autora jako svébytného tvůrce a osobnost dětského příjemce, která není schopna pochopit v celé šíři a hloubce intence autora. Tvorba umělé poezie vychází z reflexe dětských způsobů pojmenování a dětského řečového projevu. Hlásková instrumentace má funkci didaktickou i expresivní zvukomalebnou. Hromadění obtížně vyslovitelných hlásek umožňuje rozvoj mluvy dítěte, kdy se nevědomky učí hrou. Autoři kladou zvukově a významově podobná slova vedle sebe, užívají synonyma i antonyma, slova expresivní, zdobně, básnická pojmenování. Použití takovýchto slov i vazeb slouží k pochopení vztahů v jazykové i mimojazykové skutečnosti. Dalším často užívaným prostředkem je nonsens, který už počítá s tím, že čtenář pozná možné vztahy

¹⁰³ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976, s. 36-37. ISBN 13-787-76.

¹⁰⁴ KARPATSKÝ, Dušan. *Labyrint literatury*. 4., rozš. a upr. vyd. Praha: Albatros, 2008, s. 500. Albatros In. ISBN 978-80-00-02154-6.

¹⁰⁵ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 662-666. ISBN 80-718-5669-X.

jednotlivých prvků a může se tak s autorem podílet na tvořivé hře. Mezi další básnické prostředky patří přirovnání, homonyma, personifikace, humorné přenášení či metafory (typické pro hádanku, kdy autor poeticky uvádí dítě do tajností vnitřních vazeb mezi věcmi).

Z otázky, jak přistupovat k rozporům mezi autorem a dětským čtenářem, vyplynuly postupně tři způsoby tvorby. První z nich zastupuje nejvýrazněji František Hrubín, který se kompletně podřídil duši dítěte, tvoří z dětského nitra světa a užívá jeho jazyk. Dítě je srovnatelný partner jako dospělý čtenář, svébytná osobnost s individuálními potřebami. Hrubín navazuje na lidové říkadlo v jeho určitosti a obrazové simplicite, ale umocňuje komponenty aktivizační v textech didaktického rázu (*Kuřátko a obilí*, *Paleček*, říkadla pro zvládnutí výslovnosti) i v říkadlech hravé povahy umožňujících objevování nejrůznějších sémantických vazeb. Podobný typ poezie pro děti tvořil i J. Čarek¹⁰⁶, F. Branislav, F. Nechvátal a jiní.

Odlišný přístup k tvorbě poezie pro děti zvolil Vítězslav Nezval, jehož básně v dětském slohu jsou rozesety v básnických sbírkách pro dospělé i v próze pro děti *Anička skřítek a Slaměný Hubert*. Uplatňuje v nich tvůrčí postupy poetismu a surrealismu, spontánnost, uvolnění od přísných omezujících mantinelů logiky, norem i konvencí. Vyniká v hravosti jazyka, v asociativních neočekávaných spojeních a zejména v kouzlu představivosti. Na rozdíl od Hrubína Nezval čerpá ze svých zkušeností a prožitků, které neotřelým způsobem, pomocí zvukového výraziva podporujícího imaginaci a významové vztahy, komponuje v celek s překvapivou pointou (často komickou či tajemnou).¹⁰⁷

Nezkusil zmiňuje i další metodu v tvorbě poezie pro děti, jejímž zastupitelem je František Halas. Ten také jako Nezval čerpá z poetismu, zejména v oblasti metaforičnosti a z dětského nazírání na skutečnosti, avšak bez záměrné stylizace do folkloru. Jeho verše jsou zvukově jednodušší, melodické a staví na myšlence, která je silně nadřazena formě. Snaží se o zachycení dětského vidění skutečnosti o mechanismy jeho poznávání, proto je jeho poezie vhodná až pro starší děti, které odrostou říkankám. V padesátých a šedesátých letech na výše

¹⁰⁶ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 239-242. Knižnice teorie dětské literatury.

Dle autora zůstal Čarek stát stranou mimo zobrazování velkých událostí doby (nehledě na její tep, byť sebehorečnější). Svět tehdejšího dětství mu byl vzdálen. Čarek se soustředil na dětskou poezii jako básník přírody, kterou pojímá jako neměnný zdroj krásy a mravnosti. Nese rysy sentimentu a starobylosti. V druhé větvi se věnuje technice (popisnost, prvky vnějškovosti, výčet předmětů bez citového zaujetí, např. *O velikých maličkostech* 1955, *Bajky o nástrojích* 1953, *Co si povídaly stroje* 1955, *Bylo – nebylo* 1957).

¹⁰⁷ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976, s. 41-46. ISBN 13-787-76.

zmíněné navazují další básníci jako Z. Kriebel, J. Kainar, L. Dvořák, M. Florian, J. Hanzl, P. Šrut, kteří mají zájem o moderní básnický výraz včetně obrazu velkoměsta, civilizace a techniky. Obrazy propojují vtipem, hravostí, nonsensem v jazykové a veršové vrstvě (jedná se zejména o narušování metra).¹⁰⁸

2.8.3. Pohádka

„Nic na světě nenahradí živé vyprávění, nebo alespoň předčítání pohádek. Pohádka je především útvar uměleckého slova a byla složena k vyprávění, k tomu, aby obraznost slova vyvolávala skryté obrazy imaginace¹⁰⁹ dřímající v dětské psychice, v mysli posluchače.“¹¹⁰

Pohádky mají nezastupitelné místo v životě dětí, ale i dospělých, vzhledem k jejich širokým možnostem čtenářského uplatnění. Pohádky známe všichni, autoři toho pak mohou využít a použít intertextualitu a odkázat se na všeobecně známý příběh i v literatuře či umění, které není určené pro děti. Pohádky jsou pokladnicí, zlatým společným hluboce zakořeněným fondem, ke kterému se můžeme opakovaně vracet.¹¹¹ Svět bez pohádek, by byl světem chudým, nebarevným a plochým. Vyprávění fantastních příběhů se odehrává ve všech kulturách a v každém čase, i proto má tento literární žánr aspekty neurčitosti, univerzality, mimočasovosti a obecně lidského charakteru.¹¹² Pohádka je dějovým podobenstvím symbolizujícím základní lidské situace, stmeluje společné nazírání na svět, propojuje sdílení zkušeností s druhými skrze jednotlivé generace. Podporuje vzájemné ztotožnění individuí, a proto v ní převládá snaha o srozumitelnost. Ta jde ruku v ruce s typovostí postav a hrdinů, obdobnými situacemi a zápletkami, což ovšem nelze zaměňovat za jednoduchou podobnost příběhů. Děj se vypravuje se samozřejmostí, jako by šlo o něco, co se skutečně odehrálo, čemu však posluchač nemusí věřit.¹¹³ Jedná se spíše o společně sdílené a hluboce zakořeněné představy a archetypy v kulturních společenstvích, které slouží jako pokladnice příběhů. Jsou

¹⁰⁸ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976, s. 47-51. ISBN 13-787-76.

¹⁰⁹ KARPATSKÝ, Dušan. *Labyrint literatury*. 4., rozš. a upr. vyd. Praha: Albatros, 2008, s. 204. Albatros In. ISBN 978-80-00-02154-6.

¹¹⁰ ČERNOUŠEK, Michal. *Děti a svět pohádek*. 2. vyd. Praha: Portál, 2019, s. 8. ISBN 978-80-262-1434-2.

¹¹¹ NOVÁKOVÁ, Luisa. Několik poznámek k starším i současným pohledům na pohádku. *Česká literatura*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, 49(2), 206-214. ISSN 0009-0468.

¹¹² MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 151. ISBN 80-718-5669-X.

¹¹³ KARPATSKÝ, Dušan. *Labyrint literatury*. 4., rozš. a upr. vyd. Praha: Albatros, 2008, s. 366-367. Albatros In. ISBN 978-80-00-02154-6.

to první příběhy, se kterými se setkáváme. Pohádka nám nabízí příběh jako takový, aniž by v nás vyvolávala otázky kdy, kde, proč a jak. Přijímáme ji v její obecnosti a neurčitosti.¹¹⁴

Primárním posláním pohádky je být nástrojem k poznávání skutečnosti ve smyslu stimulace vlastní poznávací aktivity příjemce. Pohádkové knihy patřily a patří po celém světě k primárnímu typu dětské četby a jsou přijímány jako příznačný útvar pro děti. Zejména v české literatuře má pohádka významné sociokulturní postavení. „*Základní funkcí pohádek je vnést smysl a řád dětem do původně nesrozumitelného, skoro chaotického světa, jemuž děti, obzvláště v době předškolní, nemohou plně porozumět.*“¹¹⁵

Od dob B. Němcové a K. J. Erbena byla pohádka reprezentantkou národního vlastenectví, kultury, uměleckých snah, a národní tradice, která opravňovala snahy o jazykovou, etnickou a kulturní emancipaci. Jak však upozornil V. Tille¹¹⁶ ve studiích *O lidových pohádkách* díky popularitě pohádky jako žánru vznikalo zejména v poslední třetině 19. století mnoho literárního balastu autorů průměrných a podprůměrných, kteří participovali na popularitě tohoto literárního žánru.

„*Pohádky jsou nejčistším a nejjednodušším výrazem kolektivně nevědomých psychických procesů a zobrazují archetypy v jejich nejjednodušší, nejhutnější a nejpřesnější podobě.*“¹¹⁷ S kolektivností a určitou univerzálností pohádkových vypravování souhlasí i Gebhartová, která přirovnává pohádku vyloženě ke světoběžnici. Říkadlo je pevně svázáno s mateřským jazykem, pohádka se ve své tradiční podobě vyskytuje v rozdílných variantách různých národů. Postavy, motivy a dějové zápletky jsou obdobné.¹¹⁸ Mezi typické pohádkové motivy hojně opakované po celém světě patří motiv splněného přání, daru, náhody, nálezu, čarovného proutku, pomoci, překážky, úspěchu, přemíry, jiného světa, dobrého skutku.¹¹⁹ Svět pohádek je odpoutaný a nereálný, vytvořený vyprávěním a pln vlastní epické koherence. Proto je nezávislý na reálných skutečnostech, je volnější a nevázanější,

¹¹⁴ KOBLÍŽKOVÁ WITTLICHOVÁ, Julie. Pohádky jsou naše přirozenost. *Plav: Měsíčník pro světovou literaturu* [online]. Praha: Spolek Splav!, 2019, (5) [cit. 2021-10-14]. ISSN 1802-4734. 1802-4734. Dostupné z: <https://www.svetovka.cz/2019/07/05-2019-rozhovor1/>

¹¹⁵ ČERNOUŠEK, Michal. *Děti a svět pohádek*. 2. vyd. Praha: Portál, 2019, s. 9. ISBN 978-80-262-1434-2.

¹¹⁶ TILLE, Václav. *O lidových pohádkách*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1966, s. 11.

¹¹⁷ FRANZ, Marie-Louise von. *Psychologický výklad pohádek*. Vydání čtvrté. Praha: Portál, 2015, s. 15. Spektrum (Portál). ISBN 978-80-262-0863-1.

¹¹⁸ GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 20-21. ISBN 14-283-89.

¹¹⁹ ČAPEK, Karel. *Marsyas čili Na okraj literatury* [online]. 2. opravené vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018, s. 113-118 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-7532-978-3. Dostupné z: <https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/34/55/20/marsyas.pdf>

zároveň je ve svém světě zakonzervován (uchovává obsahy a představy, které by jinak vývoj vypudil).¹²⁰

Obraz světa a základních lidských vztahů je v pohádce simplifikován, takže nepřesahuje dosud nevelký rozsah zkušeností a prožitků dítěte. Zároveň je obecná platnost básnických obrazů posílena časovou a místní neurčitostí. Pohádka má jasnou dějovou linii, motivy na sebe navazují ve zjednodušeném schématu příčina – následek. Velké množství pohádek má podobnou fabuli, závěry i ustálené postupy, které pomáhají zapamatování a pochopení příběhu. Postavy jsou jednoznačné, často antropomorfované (pozůstatky mýtů, kterými si lidé fantazijně vysvětlovali realitu).¹²¹ Pohádkové příběhy, jak si je v různých zemích lid vypravoval i vypravuje, ať jsou již zapsány z ústního vyprávění či uměle zpracovány autory, vyrostly v průběhu času v určité typy s příznačným slohem a atmosférou. „*Pocit důvěry a vzájemnosti, povstávající z vyprávění, je prastarého data. Odvíjí se z prazákladu komunikačního pouta mezi lidmi, mezi bytostmi, které rozumějí slovu a dovedou ho vyslovit.*“¹²²

Chaloupka a Nezkusil přiřazují pohádku k literatuře vhodné zejména pro mladší školní věk (6/7 až 11/12 let), kdy se vyžaduje větší aktivita v oblasti fantazie a fikčního světa. Fantazie je hrou, ale současně i významovou konkretizací a poznávací činností. K primárním označovaným skutečnostem v pohádce přibývá další složka skrytého významu, který je lákavý jak pro děti, tak pro dospělé čtenáře.¹²³ Také často překračuje hranice mezi literaturou pro děti a pro dospělé.¹²⁴

Pohádka je oblíbeným a prominentním literárním žánrem, jehož historie je bohatá, v průběhu dlouhé existence se propojuje s dalšími žánry a zároveň je jimi ovlivněna. Výsledkem je široká škála jejích druhů, resp. žánrů. V době romantismu se literatura pro děti a mládež začala přibližovat více k folklorním žánrům. Zájem o sbírání lidové slovesnosti (říkadlo, báseň, píseň, pohádka, pověst a legenda) podpořil i dosud neutuchající zájem

¹²⁰ ČAPEK, Karel. *Marsyas čili Na okraj literatury* [online]. 2. opravené vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018, s. 109 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-7532-978-3. Dostupné z: <https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/34/55/20/marsyas.pdf>

¹²¹ KÁDNEROVÁ, Božena. *Metodika literární výchovy v mateřské škole*. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 27. ISBN 14-072-84.

¹²² ČERNOUŠEK, Michal. *Děti a svět pohádek*. 2. vyd. Praha: Portál, 2019, s. 9. ISBN 978-80-262-1434-2.

¹²³ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 76. ISBN 13-741-73.

¹²⁴ NOVÁKOVÁ, Luisa. Několik poznámek k starším i současným pohledům na pohádku. *Česká literatura*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, 49(2), 206-214. ISSN 0009-0468.

o lidové pohádky.¹²⁵ „Ale lid, žijící stranou od měst, v odlehlých vsích, uchoval tento posvátný odkaz... uchoval v písních a v pohádkách zbytky starého náboženství i starého mravu, ve svém zemědělství, v řemeslech, kroji, příbytku zručnosti umění starého rázu, ve svých pořekadlech, pranostikách, příslovích i dětských hrách ozvěnu původního, národního dokonalého života.“¹²⁶

Černoušek nahlíží na pohádky jako na nezastupitelný typ literatury se zázračnou mocí, neboť na jedné straně rozvíjí fantazii pohádkovou všemohoucností a na straně druhé znázorňuje realistickou skutečnost tohoto světa. Ukazují realitu, i když pochází z říše fantazijní, z oblasti lidové obrazotvornosti, z folklorních představ o zemi. Vyprávění pohádek třídí říši imaginací a představ a zároveň ukotvuje ve světě. Pohádky poukazují na limity představivosti a napravují přemrštěné ideály.¹²⁷

Richter se domnívá, že pohádky jsou komplexním nástrojem, který celkově pomáhá dítěti. Jejich prostřednictvím se učí rozeznat axiomy dobra a zla, kdy dobro je odměněno a zlo potrestáno. Kladné příklady nabízí prostor k sebeidentifikaci a záporné naznačují, jaké chování je ve společnosti nepřijatelné. Čtení i vyprávění pohádek má psychohygienickou a rekreační funkci, je zábavou, děti se na ně těší. Konzumace příběhů ve formě pohádky podporuje vytváření a upevňování ideálů a zároveň rozvíjí citové prožívání skrze poznávání různých životních situací (nemusí se jednat o situace vyňaté z reality, tak aby dítě bylo schopné pochopit vztahy paralely v pohádkovém fantaskním světě). Dítě si čtením či posloucháním pohádky rozšiřuje slovní zásobu, vnímá vazby a vztahy mezi výpověďmi, osvojuje si metaforické vyjadřování, učí se vyjadřovat obrazně. Na slova, která nezná se doptá, aktivně se zajímá o příběh. Pohádka stimuluje fantazii v dětské psychice, kterou nelze chápat jako nereálnou iluzivnost, ale jako možnost, jak poznat svět. Malé dítě má synkretické osvojování světa, kdy není schopné odlišit věc a znak, realitu od jejího pojmenování. Fantazijní vyobrazení pohádky není obrazem, ale sdělením o reálné skutečnosti. S tím, jak dítě dospívá, mění se i tvořivost jeho fantazie, nabývá jiných kvalit, dítě nalézá v pohádce odlišné významové a estetické linie rozvíjející emocionalitu, vnímání lyričnosti.¹²⁸

¹²⁵ ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury*. Praha: Portál, 2006, s. 14. ISBN 80-736-7095-X.

¹²⁶ TILLE, Václav. *O lidových pohádkách*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1966, s. 6.

¹²⁷ ČERNOUŠEK, Michal. *Děti a svět pohádek*. 2. vyd. Praha: Portál, 2019, s. 190-191. ISBN 978-80-262-1434-2.

¹²⁸ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976, s. 65-67. ISBN 13-787-76.

Velice významným pozitivním faktorem pohádek je psychoterapeutická funkce. Pohádky umožňují poznat strachy a úzkosti skrze archetypální postavy, dodávají optimistickou perspektivu, posilují sebedůvěru i víru v pozitivní výsledek. Také podporují rozvoj myšlení, inteligenci a poznávací schopnosti. Děti se v příběhu učí, jak přistupovat k řešení nejrůznějších problémů. Neméně důležitou funkcí je také podpora sociálního citění, solidarity, vzájemné pomoci a snahy o spolupráci. Netřeba se zmiňovat o tom, že čtení pohádky je i estetickým prožitkem. Rozvíjí fantazii, kterou osvobozuje z každodenní reality a inspiruje ke snění. Fantazie osvobozuje od tíhy každodenních dnů. Představivost vyvolává obrazy, které mohou inspirovat a pomoci řešit problémy tvořivou cestou.¹²⁹

V dětské četbě je typické, že se v ní naplňují všechny vývojové fáze od počátku autorských pohádkových sbírek (Ch. Perrault, B. Němcová a K. J. Erben) až po tvorbu nejnovější. Časem prověřené hodnoty pohádek jsou vnímány jako určité kritérium pohádky moderní.

2.8.4. Literární podoba lidových pohádek

Lidová slovesnost má v kulturním vývoji velký význam. Příběhy s pohádkovými rysy se vyprávěly v Egyptě či starověkém Řecku. Náměty lze nalézt i v orientálních a indických vyprávěních, ve středověké hrdinské epice, pověstech, dvorských románech nebo rytířských eposech. Cesta pohádek je komplikovaná, inspirace a pohádkové prvky jsou čerpány z neskutečných a kouzelných míst v Asii, Orientu, starém Řecku, Africe, Evropě. Pohádky se přesunují z umělé literatury do lidového vyprávění a naopak.¹³⁰ I povaha a sociální postavení vypravěče ovlivňuje podobu pohádky. Literatura a lidové vyprávění na sebe vzájemně působí.

Původně se pohádky vyprávěly ústně, žily a cestovaly s vypravěči a při každém vyprávění se jejich podoba lehce měnila. Lidé se scházeli ke společnému vypravování, aby poslouchali příběhy s všeobecnými náměty a neměnnou podobou pohádkových postav.¹³¹ Způsob, jakým si lid vypravoval mezi sebou, dal podnět literátům, aby z oblíbených příběhů, vytvořili nová literární díla, literární pohádku.

¹²⁹ RICHTER, Luděk. *Pohádka a divadlo*. Praha: Dobré divadlo dětem, 2004, s. 41-43. ISBN 80-902-9752-8.

¹³⁰ TILLE, Václav. *O lidových pohádkách*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1966, s. 5-11.

¹³¹ KOBLÍŽKOVÁ WITTLICHOVÁ, Julie. Pohádky jsou naše přirozenost. *Plav: Měsíčník pro světovou literaturu* [online]. Praha: Spolek Splav!, 2019, (5) [cit. 2021-10-14]. ISSN 1802-4734. 1802-4734. Dostupné z: <https://www.svetovka.cz/2019/07/05-2019-rozhovor1/>

Záznam ústního podání i obecně známých látek se liší dle sběratele, zapisovatele, spisovatele. Míra uměleckosti a iniciativy autora tvaruje pohádku. Každý autor klade například jinou váhu na vlastnosti pohádkové postavy, a tudíž nelze přesně vysledovat, jaký je ten původní ryzí tvar (i s vědomím, že každý jednotlivý vypravěč mohl upravovat tvar pohádky dle svého vkusu). Václav Tille (umělecký pseudonym Václav Říha) zmiňuje poměrně rozdílné charakteristiky hlavní postavy v pohádce *Hloupý Honza* u sbírek lidových pohádek od Erbena, Němcové, Hoška, Vondráčka, Košína z Radostova, Václavka, Hraše. Celkově se Tille snažil přistupovat ke sběru lidové látky vědecky. Rysy jsou pozměněny v celkovém pojetí postavy, dobrých vlastnostech i jednotlivých činech.¹³² Tille¹³³ zmiňuje určitou tendenci v pohádkách, kdy se v době roboty, útlaku a bezprávnosti prostého lidu bylo možné těšit povídkami, v nichž sedlák vyzrával nad pány. Takové příběhy byly snahou ulevit si od tíhy roboty.

Pohádky jsou odrazem vědomí i kolektivního světonázoru společenství, které je vytváří a zároveň udržuje. V průběhu mnohasetletého vývoje se propojovaly a ovlivňovaly s dalšími literárními žánry. Výsledkem takového mísení je široké pole druhů. Pojem pohádka se vyvinul v době národního obrození z polského slova *gadać*, které znamená mluvit, vyprávět, tlachat. Pohádková narace je původně orální, jedná se o zábavný zpravidla prozaický žánr folklorního původu s fantastickým příběhem odehrávajícím se v časově i prostorově neurčitěm světě, který se vymyká běžnému, obsahuje kouzelné bytosti, zázračné motivy. „*Skutečná pohádka, pohádka ve své pravé funkci, je povídání v kruhu posluchačů. Rodí se z potřeby vypravovat a rozkoše poslouchat.*“¹³⁴

V lidové pohádce je svět spravedlivý, zlo je potrestáno, dobro odměněno, zlý a krutý vládce prohraje, prost'áček získá princeznu a půl království k tomu. Oblíbená je postava neznámého spravedlivého vítěze, která osvobozuje princeznu od draka, čaroděje či obrů. Nalezneme ji v evropských sbírkách, východních textech i středověkých rytířských námětech. Dalším typem je typ chudý a prostý Nebojsa, často společností opovrhovaný. Ten vítězí nad zlem i nad vrchností pomocí kouzelných předmětů. Populárním hrdinou je i typ žijící v prostředí nekouzelném, který bez pomoci nadpřirozena či kouzel jen svým důvtipem, silou,

¹³² TILLE, Václav. *O lidových pohádkách*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1966, s. 14-15.

¹³³ TILLE, Václav. *O lidových pohádkách*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1966, s. 27-28.

¹³⁴ ČAPEK, Karel. *Marsyas čili Na okraj literatury* [online]. 2. opravené vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018, s. 103 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-7532-978-3. Dostupné z: <https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/34/55/20/marsyas.pdf>

náhodou či šibalstvím žertovně vítězí nad panstvem.¹³⁵ Narace vykazují typičnost, užívání magických číslovek, kouzelné formule, oddalování závěrečného rozuzlení, opakování motivů a gradování (náročnost úkolů se postupně zvyšuje). Začátky a konce jsou tvořeny ustálenými formulami, které naznačují, co má adresát očekávat a jak text přijmout.

V lidové pohádce, která původně nebyla primárně určená dětem nalezneme postavy nadpřirozené (sudičky, čerti, čarodějnice, draci, vodníci), antropomorfní (zvířata či příroda jako aktivní složka). Jsou bez prokreslené psychologie, typizované, ale co je nejdůležitější, pokaždé stojí na straně dobra nebo na straně zla. Pro dětské uši byly určené kratší útvary většinou s výchovným posláním (*O neposlušných kůzlátkách*).¹³⁶ Černoušek z psychologického hlediska doporučuje pohádky kvůli jejich základní funkci, totiž strukturovat skutečnost (nabízejí dítěti kulturněhistorickou zkušenost lidstva).¹³⁷

*„Učíme-li školní děti přesně poznávat vnější svět, logice skutečna, nesmíme zanedbávat ani tu druhou stránku duševního života, představivou tvořivost, která je v dětské duši zpravidla silnější než zájem o přesné poznávání vnějšího světa. Pohádky učí dětskou fantazii zacházet se smyšlenými dojmy a pojmy k určitému cíli, učí té vnitřní tvořivosti, řízené tvůrčí myšlenkou.“*¹³⁸

Ruský folklorista J. V. Propp ve 30. letech 20. století přirovnává lidové pohádky k organickým přírodninám a nezkoumá je podle jejich odlišných syžetů, ale z hlediska kompozice a struktury. Člení druh pohádek na kouzelnou/fantastickou, kumulativní, o zvířatech, rostlinách, neživé přírodě, předmětech, lidech (neboli pohádky realistické/novelistické) dále na lhářské a škádlivky. Upozorňuje na to, že nejstarší kouzelné pohádky jsou morfologicky obdobné. Proměňují se v nich označení a atributy postav, nikoli jejich úloha významná pro rozvíjení děje. Funkce pohádkových postav, bez ohledu na nositele, jsou stálými zásadními prvky pohádky a jejich počet je omezený. Obvyklé postavy kouzelné pohádky jsou protivník, dárce pomocník, carova dcera a její otec, odesílatel, hrdina,

¹³⁵ TILLE, Václav. *O lidových pohádkách*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1966, s. 16-22.

¹³⁶ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 472-473. ISBN 80-718-5669-X.

¹³⁷ ČERNOUŠEK, Michal. *Děti a svět pohádek*. 2. vyd. Praha: Portál, 2019, s. 11. ISBN 978-80-262-1434-2.

¹³⁸ TILLE, Václav. *O lidových pohádkách*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1966, s. 12-13.

falešný hrdina.¹³⁹ Pohádkový hrdina je stabilní, jeho činy jsou motivovány jednoduše, někdy motivace dokonce chybí a hrdina je určen vnějšími atributy (oblečení, věk, jméno).

Dalším typem je zvířecí pohádka, kdy mají zvířata či neživé objekty duši (např. strom nebo kámen) a jsou brány jako bytosti myslící a cítící. Toto chápání světa koresponduje s myšlením primitivních národů a propojením člověka s přírodou. Zvířata umí v takových pohádkách mluvit a jsou tak pro děti přitažlivá. Pomáhají svému příteli člověku a bývají obdařena určitou magií či kouzelnou schopností. Zvířata jako protagonisté také ilustrují určité lidské vlastnosti a jednání, což pomáhá dětem získat představu o světě dospělých. Tyto pohádky se vyznačují alegoričností, morálním poselstvím, didaktičností a mravními základy. Plyne z nich ponaučení, že neposlušnost je potrestána. Jejich benefitem je naučit dítě rozeznat potenciální nebezpečí, naučit ho sebeovládání a samostatnosti. Celkově ho připravit na budoucí život, který může skýtat i překážky a nebezpečnosti. Zvířecí pohádky bývají obsahově nekomplikované, text se opakuje a graduje. Svou stavbou i náplní jsou vhodné pro děti nejmenší, učí se pomocí nich mluvit i chápat mravní poselství. Rysy zvířecí pohádky jsou typické pro představivost a myšlení dítěte předškolního věku (fantastika, animizace, antropomorfizace, fantastické sny, výrazná polarita postav, magie slova, snadná orientace v mezilidských vztazích, dynamický děj, odplata zla a odměna dobra).

Novelistická pohádka je vývojově historicky nejmladším druhem lidové pohádky. Pro její pochopení jsou již nutné určité zkušenosti a znalosti, proto je vhodnější pro děti od staršího předškolního věku. Pohádky si berou na paškál lidskou pošetilost a hloupost. Děj bývá nepravděpodobný, neobsahuje kouzelné prvky. Hlavní hrdina vždy zvítězí i bez kouzelných schopností či s asistencí magických stvoření.

Náměty lidových pohádek se odvozují z archaických rodových mýtů a iniciačních obřadů spojených se zkouškou odolnosti nebo styku s nadpřirozenem. Von Franz nahlédá na genezi pohádek jako na určité typy zpráv. Ty pravděpodobně vznikaly jako původně místní pověsti a parapsychologické příhody. Takové příběhy se obohacují o archetypový obraz a za příznivých okolností včetně dohadů a domýšlení se šíří dále.¹⁴⁰ Bettelheim se s tímto názorem shoduje. Podobu ústní narace určoval vypravěč výběrem určitých skutečností. Ten rozhodoval, co stojí za to uchovat a předat. V průběhu času se opakováním mnohých

¹³⁹ PROPP, Vladimír Jakovlevič. *Morfologie pohádky a jiné studie*. Praha: Ústav pro českou literaturu ČSAV, 1970, s. 96-101.

¹⁴⁰ FRANZ, Marie-Louise von. *Psychologický výklad pohádek*. Vydání čtvrté. Praha: Portál, 2015, s. 174. Spektrum (Portál). ISBN 978-80-262-0863-1.

vypravěčů upravil tvar, který byl přesvědčivý pro vědomí i nevědomí, a takto vznikla klasická podoba lidové pohádky.¹⁴¹

Pohádka zejména ve folklorně kouzelné variantě přináší informaci o nejobecnějších znacích reality v symbolické a metaforické povaze (protiklady dobra a zla, krásy a ošklivosti, vznik a řešení konfliktů). Ta se projevuje v samotné stavbě textu v její nedourčenosti, nedořečenosti, ve volném vztahu k časoprostoru (Za devaterými horami... Bylo nebylo... Byl jednou jeden král...). V kombinaci s kouzelnými bytostmi a magií umožňuje pohádkový svět stimulovat fantazii čtenáře. Ten tak může pociťovat uspokojení z tvořivé síly estetické funkce umění. Dynamičnost, dějovost a jednoduchost pohádek, jejich citová bezprostřednost, vítězství dobra v konfliktu se zlem, činí pohádku nedílnou součástí dětského světa.¹⁴²

Výstavba má ustálená rčení, opakuje se princip tří, stupňování motivů, časté je přirovnání, opakují se i kouzelné předměty, bytosti a postavy. Fantastické není bráno jako fantastické, ale jako možné a uskutečnitelné. Proto se stále setkáváme s dětmi, které věří ve svět draků a princezen, protože je pro ně reálný. V pozdějším věku může být pohádka odmítána jako nepravda o skutečnosti, mohou jí věřit přeci jen malé děti. Čtenář se tak utvrzuje ve svém poznání jejího fantazijního rázu. Později se k ní vrací, chápe, že to není skutečnost, ale nalézá potěšení z navštívení jejího fantazijního světa.¹⁴³

Na ústně předávanou pohádku navazovali autoři doby národního obrození. Sbírali písně, folklorní říkadla, pohádky, báje a pověsti. Nepoznané jevy jitrily představivost venkovanů a daly vzniknout nadpřirozeným postavám, které se ve folklóru i v literárních pohádkách často vyskytují: hastrman, divoženky, světélka, ohniví muži, hejkalové, čerti v rozmanitých podobách, čarodějnice žijící v opuštěných obydlích, kočky nebo meluzína. Náměty literárních pohádek se snažily kopírovat lidové motivy, národní slovesnou barvitost i syžetové principy, ovšem autoři se zde projevují svým osobitým stylem vyprávění.

Pohádková knížka se tak stala (a dosud je) nejoblíbenějším artiklem dětské četby. Vysoká poptávka ovlivňovala ediční činnosti nakladatelství. Meziválečné reedice klasiků

¹⁴¹ BETTELHEIM, Bruno. *Za tajemstvím pohádek*. 2. vyd. Praha: Portál, 2017, s. 211. ISBN 978-80-262-1172-3.

¹⁴² KÁDNEROVÁ, Božena. *Metodika literární výchovy v mateřské škole*. 2. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 31. ISBN 14-072-84.

¹⁴³ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976, s. 21-22. ISBN 13-787-76.

doplňovala pohádková díla výše zmíněného B. Říhy (V. Tille), J. Š. Kubína, J. F. Hrušky, J. Mahena, J. Š. Baara, F. Homolky, V. Martínka, A. Weniga, J. Spilky, D. Filipa a dalších.¹⁴⁴

2.8.5. Autorská pohádka

Autorská pohádka je mladší než lidová, taktéž využívá principy neskutečna, avšak lidovost záměrně přesahuje (včetně složitější kompoziční stavby). Také odkrývá principy utváření pohádkového prostoru a času. Respektuje specifičnost pohádky jako žánru, ale narušuje její normativnost, popírá ustálené konvence. Vzhledem k tomu, že nemusí dodržovat vžité normy pohádky klasické, může si dovolit hledat inspirační zdroje (motivy, užití jazyka, významy) vně tohoto žánru. Hledá nové náměty či využívá náměty již známé, ale novým inovativním způsobem. Autorská pohádka ve vysoké míře individualizuje i popírá vžité charakteristiky pohádky, někdy pomocí hyperboly odkrývá fantazijní mechanismy pohádkových postav i předmětů. Těmito postupy se rozvolňuje vztah mezi pohádkou klasickou a pohádkou moderní (např. aktuální realie a dobový stav).¹⁴⁵

Moderní pohádky se více než pohádky lidové vztahují k dobovým skutečnostem a situacím. Jedná se o originální autorské dílo, narozdíl od původně ústně předávaných lidových pohádek známe autora. Tvůrce do pohádky včleňuje svou osobnost, to mu umožňuje dosáhnout větší mnohotvárnosti a variantnosti.¹⁴⁶ Nalezneme v nich moderní civilizační výdobytky jako je televize, rádio, dopravní prostředky. Často zobrazují reálné prvky z reálného světa včetně civilizačního pokroku, který se propojuje s kouzelnými motivy fungujícími v rámci každodenní reality pohádky. V moderní pohádce je narušeno sepětí postavy s dějovou funkcí. Objevují se zde reálné bytosti, které zařazením neodpovídají klasické hierarchii postav v pohádce, také původní kouzelné pohádkové postavy neoplývají kouzelnou mocí. Hrdina se spoléhá na své vlastnosti a charakter, výhodou bývá jeho racionalita. Autorská pohádka je subjektivnější, ruka autora je zde patrná a rovnou se počítá s dětským čtenářem, současně mnohovrstevnaté roviny baví i čtenáře dospělé. I přes moderní háv však reflektuje odvěkou tematiku jako je láska, pomoc slabším, přátelství. Mezi autorské

¹⁴⁴ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976, s. 55-56. ISBN 13-787-76.

¹⁴⁵ TOMAN, Jaroslav. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. České Budějovice: Jihočeská univerzita Pedagogická fakulta, 1992, s. 9. ISBN 80-7040-055-2.

¹⁴⁶ HOLEJŠOVSKÁ-GENČIOVÁ, Miroslava. *Literatura pro děti a mládež (ve srovnávacím žánrovém pohledu)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 23. Učebnice pro vysoké školy (Státní pedagogické nakladatelství).

typy pohádek řadíme typy iluzivně folklorní, pohádky se zvířecím hrdinou, pohádky symbolické, moderní/antipohádky, parodické, nonsensové.¹⁴⁷

Čeňková¹⁴⁸ označuje autorské pohádky jako umělé příběhy s pohádkovými rysy a kouzelnými prvky. Autorská pohádka navazující na ústní lidovou pohádku folklorní mění svoji původní podobu. Ačkoli obsahuje náměty obdobné, zdůrazňuje obraznost, symboličnost, zobecňuje. Zároveň je ochuzena o možnost improvizace při aktuálním ústním přednesu lidového vypravěče a aktualizaci směrem k posluchačům v jedinečné neopakovatelné situaci. Srovnáme-li texty folkloristického zápisu ústního projevu a text např. Macourkovy či Mikulkovy pohádky, shledáme, že jsou velmi rozdílné, i když jsou si autoři moderních vědomi dosavadních pohádkových konvencí a norem.¹⁴⁹ V pohádkách jsou předměty, činnosti i společenské chování současně na místě a v rolích vlastních tradiční pohádce. Důležité není, co v pohádce vystupuje, ale v jaké roli je postava či věc začleněna do kontextu, ve kterém je vývojem fixována jako charakteristická. Jazyk a expresivita některých moderních pohádek vědomě navozuje obdobnou atmosféru jako vyprávění klasické folklorní pohádky (vychýlení z větné vazby, jazyková improvizace jako záměr sloužící ke zvýraznění emocionálně estetické složky).¹⁵⁰

Diferencí oproti lidové pohádce, na kterou se zaměřují teoretikové psychoanalytické pohádkové interpretace (C. G. Jung, B. Bettelheim, M. L. von Franz, M. Černoušek), je narušení pravidla dobrého konce. Zlo sice nevyhraje, ale nebývá explicitně potrestáno. Dítě tak může být připraveno o katarzi ze závěrečného ukončení příběhu. Bettelheim s některými aspekty autorské pohádky vyloženě nesouzní. Ty, které končí smutně, nemohou dítěti poskytovat únik od reality a útěchu. V lidové pohádce je vítězství dobra nezbytné, zlo je potrestáno, a tak je zpět nastolen spravedlivý světový řád.

Samotné označení pohádka je zavádějící a je autory užíváno volně. Název navodí čtenářovo očekávání. Často vede rodiče ke koupi knížky svému dítěti, ovšem uvedený či neuvedený název pohádka nemusí korelovat se zamýšleným osvojováním textu čtenářem. Do

¹⁴⁷ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 473. ISBN 80-718-5669-X.

¹⁴⁸ ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury*. Praha: Portál, 2006, s. 127. ISBN 80-736-7095-X.

¹⁴⁹ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976, s. 62-63. ISBN 13-787-76.

¹⁵⁰ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976, s. 72-73. ISBN 13-787-76.

toho vstupují další proměnné jako je dosavadní čtenářská/posluchačská zkušenost. „*Autorská pohádka, a zejména pak pohádka moderní změnila proti autentické folklorní pohádce velmi podstatně svou tvárnost i sémantickou strukturu, zdůraznila rysy nedourčenosti, asociativnosti, symboličnosti, v moderní pohádce civilizační představovou atmosféru, a u řady autorů dokonce i principiálně nové světonázorové postoje, zachovala si však základní sémantický charakter pohádky, totiž její roli fantazijně a gnozeologicky stimulační.*“¹⁵¹

Imaginativní a literární pole pohádky je pro autory lákavé. Na počátku 20. století se pohádka postupně vymaňuje z mantinelů pedagogické funkce a díky estetické složce se stává součástí literatury národní. V roce 1919 vychází *Nůše pohádek* K. Čapka, která předznamenala snahu o moderní autorskou pohádku. Po první světové válce se vznikem moderních států, začala radikální aktualizace pohádkových příběhů. Od dvacátých let proniká do pohádek realita moderní společnosti. „*Bratři Čapkové narušili idylické prostředí pohádkových vyprávění ozvěnami městské civilizace: lékař nahradil babičku-kořenářku, z černokněžníka se stal popletený venkovský pantáta a z rusalek filmové hvězdy.*“¹⁵² Literáti (H. Malířová, J. Wolker, K. Čapek a další) se pokouší o inovaci, neboť pohádka má stále sociokulturní prestiž. Zároveň je místem, kde lze pracovat s fantazií, obrazností, metaforičností, novými nápady i tématy.¹⁵³ Dosud byla pohádka definována zejména tradicí folklorní slovesnosti, na kterou umělá autorská pohádka navazovala, nyní se však přesunula výhradně do oblasti LPDM. Inovace v moderní pohádce překračuje normy a konvence lidové, pokud se však odchýlí hodně, příjemce text jako pohádku nemusí přijmout. V kolektivním vědomí je usazen komplex konvencí, norem a postupů z nichž autor vychází, i v případě, že je ve finále porušuje. Stejně tak je nimi ovlivněn i čtenář při utváření smyslu díla. Charakteristiky pohádkovosti jsou upevňovány klasickou pohádkou s lidovými náměty, samozřejmě jsou to jevy v čase se proměňující, ovšem zároveň mají tendenci i k určité stabilitě. Napětí mezi tradicí a modernitou umožňuje hledání stále nových tvůrčích principů a postupů s vědomím vlastní historicity.

Helena Malířová píše ve třicátých letech pohádky s ideově-společenskými rysy v hávu tradiční pohádky. „*Autorka prostě přejímala některé pohádkové motivy, schémata, stavební*

¹⁵¹ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976, s. 69. ISBN 13-787-76.

¹⁵² RYŠKA, Pavel. Pravidlivé pohádky. *Československá vizuální kultura* [online]. Brno: FAVU VUT, , 1-13 [cit. 2021-11-13]. Dostupné z: padesatky.ffa.vutbr.cz/19491950/67-pravdive-pohady

¹⁵³ VAŘEJKOVÁ, Věra. *Česká autorská pohádka*. Brno: CERM, 1998, s. 11. ITEM. ISBN 80-720-4092-8.

a obrazové segmenty, jež někdy dosti mechanicky včleňovala do nových významových celků.“¹⁵⁴ Čapek naplňuje klasické skladební vzorce pohádky novými moderními kompozičními postupy (detektivní náměty, bajky, pověsti) soudobými motivy a reáliemi s netradiční civilizační notou zbavené své významové osudovosti (např. *Velká kočičí pohádka*, *Pohádka pošťácká*, *Velká pohádka doktorská*, *Devatero pohádek*). Magie se stává součástí obyčejného světa. Čapkův vypravěč živě interaguje s dětmi, jako by se jednalo o klasickou besedu s živým přednesem. Obrací se na čtenáře s otázkami, oslovuje je a navazuje tak vztah.

V duchu moderní civilizační pohádky píší další autoři jako J. John, V. Vančura, K. Poláček, J. Hons, V. Řezáč, B. Říha a v duchu autorských pohádek dle lidových látek J. Š. Kubín, J. Horák (*České pohádky z roku 1944* ilustrované Jiřím Trnkou)¹⁵⁵, K. Dvořáček, Z. Vavřík, J. Spilka, J. Spáčil. Od 60. let tvoří na poli moderní pohádky, která neuznává ustálené konvence a normy vycházející významově i formou z pohádek lidových, autoři jako Z. Adla, V. Čtvrtek, O. Hejná, M. Macourek, A. Mikulka. E. Petiška.¹⁵⁶

2.8.6. Komiks

V obrazových knihách dominuje prostorově i emocionálním vlivem obrazová složka. Obraz na sebe bere část děje, vystihuje celkovou atmosféru a vyznění díla. Nejdříve pozorujeme obrázek a až poté text. I zde je nutno respektovat specifičnost LPDM a přiměřenost dětskému čtenáři.¹⁵⁷

Naproti tomu komiks, obrázkový kreslený seriál, umožňuje součinnost obrazové a textové složky. Zároveň nabízí nepřebornou škálu možností uměleckého vyjádření i témat. Jedná se o populární žánr nejen dětské literatury. Vizuální dojem je dominantní, vypráví příběh zejména obrazem, text je zhuštěný. Prototyp komiksu vytvořil v polovině 19. století německý básník a malíř Wilhelm Busch. Časopisecky vydávaná dobrodružství o dvou uličnících *Maxovi a Mořicovi* inspirovala další autory v pozdějších érách. V meziválečné době dosáhly světového úspěchu komiksy Walta Disneyho s hlavními hrdiny jako je myšák

¹⁵⁴ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976, s. 58. ISBN 13-787-76.

¹⁵⁵ STEHLÍKOVÁ, Blanka. *Cesty české ilustrace v knize pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1984, s. 40. ISBN 13-782-84.

¹⁵⁶ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976, s. 56-60. ISBN 13-787-76.

¹⁵⁷ GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 100. ISBN 14-283-89.

Mickey, kačer Donald, pes Pluto a další.¹⁵⁸ Komiks spojuje výtvarné umění (kresbu), literární (text) a filmové umění (fázování pohybu). Počátky můžeme nalézt v karikaturních kresbách. Vznikl s rozvojem moderní společnosti a tisku ve 20. století. Jeho hrdinové se proměňují ve společensko-historickém kontextu.

V českém prostředí se objevovaly kreslené seriály dle zahraničních vzorů již v meziválečném období v časopisech pro děti (*Malý čtenář*, *Puňta*, *Kašpárkovy noviny*, *Srdíčko*). Oblíbené byly příběhy o *Puňtovi R. A. Klapače* a *Hermíny Týrlové* a *Kuře Napipi a jeho přátelé* Ondřeje Sekory. Ten vytvořil i *Ferdu Mravence*, hrdinu kresleného zvířecího seriálu, který vycházel v letech 1935-1941 v *Lidových novinách*. Sekora vnesl do dětské literatury netradičního hrdinu a posunul tak hranice pohádkového příběhu. V ilustrační složce obohatil dějovým pásmem do pohádkové knihy prvek, užívaný dosud jen v časopiseckém seriálu nebo filmové grotesce.¹⁵⁹ Obrovský úspěch měly *Rychlé šípy* J. Foglara a J. Fischera, které byly v poúnorové době nežádoucí. Po roce 1948 byl komiks považovaný víceméně za buržoazní brak, lacinou náhražku skutečné literatury a byl přijímaný s výhradami. V časopisech pro děti a mládež vycházely ilustrované seriály spojující pásmo souvislého textu s doprovodnými ilustracemi (narozdíl od klasického komiksu zde chyběly repliky postav v bublinách).¹⁶⁰ Až od 60. let vycházely komiksy na stránkách časopisu *Pionýr*, *ABC mladých techniků a přírodovědců* a v *Mateřídoušce*.¹⁶¹

2.8.7. Příběhová próza

Velká část knih s významově nosnými prvky dobrodružství (Cervantes, Swift, Rabelaise, J. Verne, A. Dumas, H. Sienkiewicz, W. Scott, D. Defoe, K. May, E. Hemingway, R. Kipling) nebyla pro děti původně určena, ty si je postupně přivlastnily. Potulky a zlatokopecké zkušenosti Jacka Londona upoutaly pozornost dětí v příbězích *Volání divočiny* či *Bílý tesák*, kdy je hrdinou napůl pes a napůl vlčák. V nejširších souvislostech je to příběh

¹⁵⁸ KARPATSKÝ, Dušan. *Labyrint literatury*. 4., rozš. a upr. vyd. Praha: Albatros, 2008, s. 238-239. Albatros In. ISBN 978-80-00-02154-6.

¹⁵⁹ STEHLÍKOVÁ, Blanka. *Cesty české ilustrace v knize pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1984, s. 104. ISBN 13-782-84.

¹⁶⁰ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 322. ISBN 80-718-5669-X.

¹⁶¹ ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury*. Praha: Portál, 2006, s. 149-154. ISBN 80-736-7095-X.

o drsných stránkách života a překonávání překážek (1. vydání v SNDK v roce 1950, pro čtenáře od dvanácti let).¹⁶²

Původní česká tvorba příběhové prózy byla až do 70. let 19. století spíše výjimečná. Mládež četla úpravy sentimentálních povídek z německého prostředí. Příběhy zobrazovaly příkladné chování a výraznou polarizaci dobra a zla (*Dobrá Frydolína a zlá Dorota* z roku 1836). Od poloviny 19. století se rozvíjí česká intencionální beletristická tvorba (např. povídky Karoliny Světlé *Škola mé štěstí* z roku 1866, či povídky Ignáta Herrmanna, nebo pro dívky určená *Svéhlavička* Elišky Krásnohorské).¹⁶³

Touha číst o dobrodružství a překonávání překážek umožnila vznik a rozvoj intencionální LPDM. Menším čtenářům vyhovuje jednoduché a přímočaré rozvíjení děje, jeho ohraničený časový úsek a ukončenost. Prózy ze života dětí slouží k evokaci vlastních obdobných zážitků a k rozvíjení slovního vyjadřování. Děti se jejich prostřednictvím zmocňují světa kolem sebe a učí se v něm žít.¹⁶⁴ Menší počet postav a často zjednodušená charakteristika přispívá ke snadnější orientaci v příběhu. Tematika vychází z nejbližšího okolí, z rodinného kruhu a rozšiřuje se spolu s tím, jak se rozšiřuje životní obzor a prostor dítěte; včetně jeho zájmu a sociálních kontaktů. Kromě povídky ze života dětí je oblíbená povídka s tematikou přírody. V některých povídkách řetězového typu se děj rozvíjí postupně (např. *Honzíkova cesta* B. Říhy).¹⁶⁵

Pro starší děti je určen dobrodružný příběh pro dospívající, který vkračuje do světa dospělých v podobě snahy hlavního hrdiny či hrdinů překonávat překážky a nástrahy kladené mu do cesty. Dobrodružný román navozuje napětí stupňováním motivů rizika a zkoušky. Základem je vzrušující a napínavý děj s ústřední postavou hrdinského typu. Díla mají atraktivní děj, popisují exotické lokace (vesmír, divoký západ, tropy, moře, polární výpravy), či jsou umístěny v jiném čase (minulost, budoucnost). Umožňují mladému čtenáři ztotožnit se

¹⁶² DOROVSKÝ, Ivan, Vlasta ŘEŘICHOVÁ a Athena ALCHAZIDU. *Slovník autorů literatury pro děti a mládež*. Praha: Libri, 2007, s. 522-523. ISBN 978-80-7277-314-5.

¹⁶³ ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury*. Praha: Portál, 2006, s. 23-25. ISBN 80-736-7095-X.

¹⁶⁴ KÁDNEROVÁ, Božena. *Metodika literární výchovy v mateřské škole*. 2.vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, s. 88. ISBN 14-072-84.

¹⁶⁵ GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 24. ISBN 14-283-89.

s hlavním hrdinou příběhu, který je již přesněji definován alespoň v základních vlastnostech (statečnost, věrnost, obratnost, důmyslnost).¹⁶⁶

Dobrodružný hrdina je identifikačním a anticipačním prvkem v literatuře určené pro dospívající čtenáře, jeho vlastnosti umožňují zároveň ztotožnění i imponování. Určitá schematičnost postav naplňuje pradávny mýtus hrdiny, exotika příběhu a dějová gradace odhalují nové rysy fikčního světa či hrdiny. Cílem je snaha o pochopení světa dospělých.

Literatura umožňuje prožít poznávací emocionální a prožitkovou volnost vztaženou k sobě samému, není (jak bylo dříve chápáno) únikem od reality, ale touhou po seberealizaci. Sebeprojekce čtenáře v mýtotvorném prostředí prochnutého exotikou, dobrodružstvím a identifikace s prostorem a úspěšným hrdinou, může pomoci při vytvoření a obhájení si vlastní identity ve společnosti i ve zvládání společenských situací a rolí. Chaloupka varuje před rizikem vytvoření si pseudosvěta, který je lákavější než ten reálný, jenž naopak brání komplexnímu rozvoji čtenářovi osobnosti.¹⁶⁷

S proměnou psychiky i potřebami dítěte se do středu jeho zájmů o literaturu dostává věcný typ literatury podněcující touhu po nových poznacích a informacích. Tuto literaturu, někdy vnímanou jako oblast marginální či dokonce pokleslou, reprezentuje příběh ze života a dobrodružný příběh, pomocí něhož se dítě setkává s hrdinou v konkrétních a pravděpodobnějších kulisách. Hrdina řeší situace více se přibližující realitě (nikoli ve smyslu zrcadla reality, spíše odkouzleného světa bez fantastických příznaků) a modelovým společenským vztahům a nalezení svého místa ve společnosti. Příběhy ze života a dobrodružné příběhy varují v další žánrové typy určené pro starší čtenáře jako je science fiction, román pro dívky, prázdninové příběhy, umělecko-naučná próza a další. V příbězích čtenář prostřednictvím hrdiny vstupuje do fikčního světa, kde se učí navozovat sociální kontakty i osvojování si pravidel pro soužití s ostatními, což poté může aplikovat v reálném životě. Pro mladšího dětského čtenáře je spíše vhodný přímočarý děj s jednou dějovou linkou, který se odehrává v kratším časovém úseku a má menší počet jednajících postav. Oblíbené jsou cykly povídek s jedním hlavním hrdinou, ve kterých se děj rozvíjí na pokračování.¹⁶⁸

¹⁶⁶ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 118. ISBN 80-718-5669-X.

¹⁶⁷ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976, s. 78-89. ISBN 13-787-76.

¹⁶⁸ GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 24. ISBN 14-283-89.

Uvědomění si nutnosti poznání, ideologických systémů i morálky je potřebné pro zrovnoprávnění se ve společnosti. Literatura pro starší děti se postupně odpoutává od folklorních forem. Užívá spíše postupy typické pro literaturu určenou dospělým čtenářům, i když je její podoba jasnější, méně vhodná k různočtení. Starší dítě tak postupně vkračuje do světa dospělých. Již se počítá s jeho prohloubenější a komplikovanější psychikou. Mladý čtenář je schopen postupovat od obecnějšího k diferencovanějšímu chápání světa. Je schopen navazovat širší sociální vazby a samostatně fungovat ve společnosti.¹⁶⁹

Původně byl dobrodružný román psán v intencích romantického příběhu. S postupným vývojem žánru se přiblížil k realitě, kdy není překvapení vytvářeno náhodnými svévolnými změnami autora, ale spíše z nestandardních řešení hrdiny příběhu při překonávání překážek. Vliv na výstavbu měl i pikareskní román, který volně za sebou řadí dobrodružné příběhy ze života hrdiny, příkladem může být dílo K. Maye či Ch. Dickense. Protagonista může mít rysy dobyvatele, rytíře, mušketýra, kavalíra, romantika, zálesáka, kovboje. Důležité je, že je heroizován a vyniká nad ostatními fyzicky i morálně.¹⁷⁰

Pole dobrodružné literatury je lákavé pro velké množství autorů, proto vznikají díla kvalitativně vyšší i nižší (klišé, vytěžování obdobných schémat, epizodní opakované napětí). Hodnotu dobrodružného románu není možné odvodit tematicky, nýbrž je třeba ji určovat uměleckou komplexností. Dobrodružství může být esteticky nosné, může novým způsobem nazírat na skutečnost např. při zobrazování chování lidí v mezních situacích. Zuby času odolalo až do dnešních dnů dobrodružné vyprávění D. Defoea *Život a zvláštní podivuhodná dobrodružství Robinsona Crusoe, námořníka z Yorku*. Dvoudílný román byl napsán již na počátku 18. století.

Rozvoj dobrodružné prózy nastal v průběhu 19. století, dodnes je populární dílo A. Dumase, dobrodružné romány J. Londona či vědecko-fantastické knihy J. Vernea. Ten je považován za zakladatele dobrodružné prózy i žánru sci-fi. Jeho snahou bylo popularizovat soudobé výdobytky vědy (*Cesta do středu země, Dvacet tisíc mil pod mořem, Ocelové město, Tajemný hrad v Karpatech, Vynález zkázy*). Pro děti jsou přitažlivé romány s dětským hrdinou

¹⁶⁹ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976, s. 24-25. ISBN 13-787-76.

¹⁷⁰ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 118. ISBN 80-718-5669-X.

(*Děti kapitána Granta, Tajuplný ostrov, Patnáctiletý kapitán, Dva roky prázdnin*), které mají výchovné cíle, vyzdvihují houževnatost, pracovitost, odvalu a kamarádství.¹⁷¹

Próza s příběhy z dětského života prochází všemi fázemi čtenářské ontogeneze od předškolního věku až po dítě dospívající. Slouží jako pravděpodobný příklad, jehož smyslem je seznámit dítě se základními vzory lidských vztahů, a tak pomoci jeho orientaci ve společnosti. Zároveň se do její podoby vtiskává obecný vývoj literatury, proměny sociální, proměny postavení dítěte ve společnosti a chápání dětství s jeho rolemi, právy i závazky. Průběh děje příběhové prózy určuje povaha a vlastnosti hlavního hrdiny, který vyjadřuje literární typ. Estetická oprávněnost je narozdíl od pohádky podmíněna blízkostí k realitě, ke své předloze. Důležitá je možnost identifikace s hrdinou. S věkem dítěte a jeho rozšiřujícím se poznáním, roste i pole zobrazované v literatuře pro ně určené a překračuje jejich dosavadní životní zkušenosti. Podněcuje je ke zpracovávání nových informací, k rozšiřování vlastních potenciálních vlastností a k celkové emancipaci. Avšak už pro děti mladšího školního věku lze tvořit díla vážnější povahy. Ta dokáží vyjádřit životní situaci dítěte hlouběji a jeho pocity komplexněji, aniž by se přitom nedbalo na uspokojení jeho potřeby štěstí a optimismu. Jedině tím lze negovat představu o LPDM, která jen baví a vštěpuje poznatky či mravní výchovu.¹⁷²

Malý Bobeš J. V. Plevy z roku 1931 je první českou prózou ve formě série příběhů pro mladší školní věk (6/7 až 11/12 let), která vytváří výrazný životní dětský typ v sociálních souvislostech. Autor potlačil fantazijní elementy a spíše se soustředil na zobrazení začlenění hlavního hrdiny do společnosti.¹⁷³ V této době do literatury vstupuje řada výrazných autorů jako R. Těsnohlídek, M. Majerová, V. Vančura, F. Langer, K. Poláček, V. Řezáč se snahou zachytit skutečné dítě v realitě, které není izolováno ve svém autonomním světě. „*Fantastický motiv má svůj smysl jedině v korespondenci s reálným pozadím a realistický děj nevyklučuje využití fantastického motivu.*“¹⁷⁴ Děj v meziválečné době je postaven na jasném a vyostřeném konfliktu protikladných sil nazíraných z třídního hlediska. V poválečném období se próza

¹⁷¹ DOROVSKÝ, Ivan, Vlasta ŘEŘICHOVÁ a Athena ALCHAZIDU. *Slovník autorů literatury pro děti a mládež*. Praha: Libri, 2007, s. 784-785. ISBN 978-80-7277-314-5.

¹⁷² CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury III*. Praha: Albatros, 1979, s. 10-14. ISBN 13-844-79.

¹⁷³ „*Bobeš mudroval ve své malé hlavičce, proč musí být na světě taková věc, jako jsou peníze, když se pro ně musí lidé zlobit a trápit. Až on doroste, umiňoval si, rozhodně pojede hledat zlatý poklad. Pak se budou mít všichni dobře.*“ PLEVA, Josef. *Malý Bobeš*.

¹⁷⁴ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury III*. Praha: Albatros, 1979, s. 10-12. ISBN 13-844-79.

tematicky věnuje okupaci (*Budík J. V. Plevy, Jurášek J. Sosnara, Děti a dýka* od F. Langerera, *Říkali mi Leni Z. Bezděkové, knihy J. Mareše*).

Od konce 50. let a zejména od 60. let začíná být zřejmé, že příběh se šťastným koncem nestačí. „*Podstatná přestavba životního stylu, morálky a mentality lidí, při níž vznikají nové konflikty nevysvětlitelné již pouze ve schématech boje s přežitky minulosti, vytváří totiž méně zřetelnou a méně přehlednou situaci, v ní se otevírá řada nových problémů, na něž se obtížně hledá odpověď, řešení není tak jasné a předem zjevné, jak tomu bylo dříve.*“¹⁷⁵ Projevuje se snaha nalézt nový způsob utváření prózy s tematikou dětského života. Pozornost se soustředí na psychologickou analýzu postojů dítěte a celistvější zachycení mezilidských vztahů. Vyprávění je často v první osobě, kdy je vypravěč i hlavním hrdinou povídky či románu. Nelehké situace jsou zobrazeny zevnitř dítěte a místo odpovědí jsou kladeny otázky, nabízí se vícero možných řešení situací. Happyend není programově nastaven dopředu, ale vyznívá celkovým smyslem s velkou důvěrou ve svého čtenáře, který je schopen vyrovnat se i s komplikovanějšími životními situacemi (např. I. Hercíková: *Pět holek na krku* z roku 1966, O. Hofman: *Útěk* 1966).

Posun souvisí s proměnou nahlížení na dětství. Dětem je přiznána větší autonomie v chápání díla i ve společnosti, mají se aktivně podílet na procesu svého formování i na společenských cílech. Nejsou jen předmětem výchovy, spolupodílí se na ní.¹⁷⁶ V literatuře se projevuje tzv. aspekt dítěte. Svět kolem dítěte je představován čtenáři jeho očima, z jeho úhlu pohledu i s ohledem k jeho postojům. Stírá se hranice mezi vypravěčem a postavami, hrdina se stává vztažným bodem děje, rozvrstňuje se jazyk (ke spisovnému přibývá obecná čeština, slang jako zachycení autentické mluvy, komolení, metafory atd.). Vypravěč je zdánlivě vševědoucí, stojí nad postavami a nahlíží do jejich niterního světa. Čtenář tak vstupuje do vyprávění a je mu umožněna sebeidentifikace s hrdinou příběhu, zároveň se snadněji akceptuje vypravěčův postoj.

V druhém případě je čtenář spíše spolupracovníkem vypravěče, ten opouští svou vševědounost. Čtenář se stává primárním účastníkem příběhu a očekává se jeho aktivnější přístup k hrdinovi. Umělec vybere jednu z postav (často hlavního hrdinu) a vše v díle podává z jeho úhlu pohledu. Někdy také zůstane zachován dospělý vypravěč-autor, který se staví za

¹⁷⁵ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury III*. Praha: Albatros, 1979, s. 20. ISBN 13-844-79.

¹⁷⁶ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury III*. Praha: Albatros, 1979, s. 24-25. ISBN 13-844-79.

stanoviska postav. Autoři se tak snaží přiblížit aspektu dítěte, protože chápou, že vztah k dětství je náročný, je třeba respektovat postupné zrání dítěte.¹⁷⁷ Prostřednictvím postavy vstupuje čtenář do prostředí vyprávění, pomůže mu to zřehlednit složitou situaci mezilidských vztahů a integrovat ho do sociálních vazeb. Někdy je zvláště vyčleňován prázdninový příběh a román s dívčí hrdinkou zaměřující se na emotivitu a popisující rodinné vztahy a první lásky.¹⁷⁸

¹⁷⁷ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury III*. Praha: Albatros, 1979, s. 88. ISBN 13-844-79.

¹⁷⁸ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury III*. Praha: Albatros, 1979, s. 33. ISBN 13-844-79.

3. KULTURNĚ-POLITICKÁ SITUACE V ČESKOSLOVENSKU

Další část práce se věnuje kulturně-politické situaci v padesátých letech 20. století včetně vlivu státních nakladatelství na podobu LPDM.

Socialistické ideje Marxe a Engelse nebyly zdejšímu prostředí neznámé. *Manifest Komunistické strany* z roku 1848 byl poprvé přeložen do češtiny na sklonku 19. století ještě v období Rakousko-Uherska. Důležitou myšlenkou manifestu bylo postavení hospodářství a společensko-hospodářských vztahů, kdy je boj mezi třídami hybnou silou dějin. Po buržoazní kapitalistické společnosti má následovat společnost socialistická, založená na vládě proletariátu.¹⁷⁹

Levicové smýšlení mělo ve svobodném Československu šanci zakořenit zejména po deziluzi z prožitých hrůz první světové války. Komunistická strana Československa byla založena roku 1921, po tom, co se část sociálních demokratů radikalizovala. Levicové orientace (proletářská literatura, poetismus a surrealismus) vykazovali mladší umělci hledající skrze umění cestu ke změně ve společnosti. Ideou jim bylo zřízení v Sovětském svazu. V druhé polovině 30. let měly značný ohlas zprávy o politických procesech zde probíhajících. Část levicově zaměřených umělců se vůči Sovětskému svazu vymezila. Změna společenských poměrů a touha po svobodném rozvoji umožnila v meziválečné době existenci i jiných názorových stanovisek než rozvíjejícího se dominantního demokratismu. Levicová kritika směrem k vládnoucím vrstvám mířila zejména na neschopnost usměrnit poválečnou sociální nerovnost a na celkově špatné postavení nižších vrstev (rostoucí nezaměstnanost, bezútešné bytové poměry). Následná velká hospodářská krize postihla ve třicátých letech drobné zemědělce, průmysl a došlo i k devalvaci měny, což akcelerovalo levicové nálady ve společnosti.

Mnichovská dohoda v roce 1938 byla vnímaná jako zrada demokratického Západu a přivedla další část sympatií směrem k Sovětskému svazu. Osvobození Rudou armádou na konci války v roce 1945 ještě více podpořilo jeho pozitivní obraz. Stalin, který vystřídal Lenina jako vůdčí osobnost SSSR, získal svým podílem na porážce nacistického Německa

¹⁷⁹ FLORES, Marcello. *Komunismus*. Český Těšín: KMa, 2008, s. 9-11. ISBN 978-80-7309-388-4.

prestiž nejen vnitropoliticky, ale i mezinárodně.¹⁸⁰ Svaz si po druhé světové válce nárokoval osvobozené oblasti včetně Československa, které mělo ve středu Evropy strategickou pozici. Boje o sféry vlivu mezi Západem a Východem se označují jako studená válka, konflikt převážně ideologický a propagandistický, doprovázený politickou neústupností a vynakládáním velkých objemů prostředků na nákup zbraní a hrozbou války.¹⁸¹ Bílek¹⁸² studenou válku přibližuje jako konflikt „*při kterém až na lokální výjimky nepadaly bomby ani výstřely a nehořela země, ale chlad se mohl každou chvíli změnit ve skutečný požár a v epoše jaderných zbraní i apokalypsu celé civilizace.*“

Prožití zkušenosti z první světové války a z rozpadu státu podpořily pocity občanů ze selhání evropské civilizace, což působilo jako katalyzátor změn tím spíše, že šlo o zážitek zdvojený. Opakovala se traumatická zkušenost ze zániku starého světa za první světové války, která hrála významnou roli při formování levicové orientace ve 20. letech. Obnova státu do podoby předválečné Československé republiky se po druhé světové válce jevila jako nereálná. Mnoho lidí si myslelo, že je dobré v českých dějinách jednou provždy začít od nuly. Již brzy po válce zaznívaly hlasy, že perspektiva nového státu míří ke šťastnému socialistickému zítřku, že jen socialismus může vyvést tělo ze stavu zvířecího do stavu lidského.¹⁸³ Rychlík¹⁸⁴ tvrdí, že základy a nejdůležitější parametry pozdějšího komunistického režimu byly skutečně položeny hned po skončení války a v letech 1945 až 1948 šlo hlavně o to, do jaké míry se budou tyto základy upevňovat, nebo naopak podemílat.

Popularita komunistické strany a Sovětského svazu byla po válce na vysoké úrovni. „*Nově vytvořené vlády obsazovaly svými stoupenci pozice, které dříve patřily příslušníkům okupačních nebo fašistických režimů a jejich kolaborantům. K tomu se přidružila řada majetkových přesunů a sociálních reforem, které ovlivnily nálady... Nelze opomenout ani územní změny a změny v národnostním složení obyvatel, které byly důsledkem nové úpravy státních hranic a odsunu německého obyvatelstva. Konečně důležitým faktorem byly otevřené*

¹⁸⁰ REIMAN, Michal, Bohuslav LITERA, Karel SVOBODA a Daniela KOLENOVSKÁ. *Zrod velmoci*. Praha: Karolinum, 2013, s. 550. ISBN 978-80-246-2266-8.

¹⁸¹ FLORES, Marcello. *Komunismus*. Český Těšín: KMa, 2008, s. 101. ISBN 978-80-7309-388-4.

¹⁸² RICHTER, Karel, Roman CÍLEK a Jiří BÍLEK. *Cesty k moci*. Praha: Themis, 2005, s. 305. ISBN 80-731-2040-2.

¹⁸³ MACURA, Vladimír a Karel SCHMARC, ed., Petr ŠÁMAL. *Šťastný věk*. V tomto uspořádání vyd. 1. Praha: Academia, 2008, s. 25. ISBN 978-80-200-1669-0.

¹⁸⁴ RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu*. V Praze: Vyšehrad, 2020, s. 37. ISBN 978-80-7601-334-6.

*brány věznic a koncentračních táborů, návrat lidí, které nacisti odsoudili k vyvraždění, do společnosti. To vše působilo jako zdroj iluzí o podstatě sovětského systému.*¹⁸⁵

V přechodném poválečném období mělo státní zřízení formu lidové demokracie, kdy byly všechny strany (komunistická, národní, lidová a sociálně demokratická) sdruženy v Národní frontě Čechů a Slováků. *„Ta se stala garantem čistoty politického systému v osvobozené republice. Bez jejího souhlasu nemohla vzniknout politická strana ani společenská organizace.*“¹⁸⁶ Dosud existovala možnost omezené volby a konkurence v politických oblastech. Politické ideje socialismu však ovlivňovaly od konce druhé světové války mnohé aspekty veřejného života a postihovaly i soukromí občanů.

Renovaci Československa v oblasti ekonomické, hospodářské i kulturní mělo pomoci znárodnění. *„Znárodnění z roku 1945 se týkalo všech bank a pojišťoven, klíčového průmyslu a ostatních závodů s více než pěti sty zaměstnanci – celkem 2119 podniků s 61 % všech zaměstnanců v průmyslu a se 75% podílem na průmyslové výrobě. Československé znárodnění v roce 1945 bylo oslavováno jako událost historického významu, která postavila republiku do předních řad pokrokové Evropy.*“¹⁸⁷

Deklaraci, že vláda bude jednat v souladu se Sovětským svazem ve všech oblastech (politické, vojenské, ekonomické i kulturní) obsahoval Košický vládní program z roku 1945, který se stal základem poválečného politického zřízení. Deklaroval politickou orientaci směrem k SSSR, konfiskaci majetku Němců a zrádců, tresty kolaborantů, rovnoprávný vztah Čechů a Slováků, zřízení národních výborů, zákaz činnosti pravicových politických stran.¹⁸⁸ Občan se měl více podílet na politickém životě nejen prostřednictvím voleb, ale pokud možno i přímou či nepřímou účastí na práci národních výborů.¹⁸⁹ Zároveň se kulturní politika snažila očistit od nacistických vlivů a orientovala se kladně směrem k Sovětskému svazu.

¹⁸⁵ REIMAN, Michal, Bohuslav LITERA, Karel SVOBODA a Daniela KOLENOVSKÁ. *Zrod velmoci*. Praha: Karolinum, 2013, s. 550. ISBN 978-80-246-2266-8.

¹⁸⁶ RICHTER, Karel, Roman CÍLEK a Jiří BÍLEK. *Cesty k moci*. Praha: Themis, 2005, s. 322. ISBN 80-731-2040-2.

¹⁸⁷ JIRÁSEK, Zdeněk. 60 let od počátku první vlny znárodnování v Československu. *Revue Politika* [online]. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, (10) [cit. 2021-11-09]. Dostupné z: <https://www.cdk.cz/60-let-od-pocátku-první-vlny-znarodnovani-v-ceskoslovensku>

¹⁸⁸ SOVADINA, Jiří. Košický vládní program 5. 4. 1945. *Moderní dějiny* [online]. 2009 [cit. 2021-11-09]. Dostupné z: <https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/kosicky-vladni-program-5-4-1945/>

¹⁸⁹ RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu*. V Praze: Vyšehrad, 2020, s. 35. ISBN 978-80-7601-334-6.

V prvních poválečných volbách v roce 1946 se 40,17 % v českém prostoru zvítězila Komunistická strana Československa (s volebním heslem *Republice více práce, to je naše agitace!*), na slovenském území Demokratická strana a na druhém místě Komunistická strana Slovenska s 30,4 %. Předsedou nové vlády se stal Klement Gottwald. Komunisté se prostřednictvím podmanění různých orgánů (Sbory národní bezpečnosti, ministerstvo vnitra) a s pomocí sovětských agentů dopouštěli zastrašování a provokací politických odpůrců. Dosažení shody v rámci Národní fronty nebylo snadné, komunisté měli na mnoho věcí odlišný názor (např. znárodnování kultury, směr, kterým se bude kultura vydávat, či jakým způsobem a v jaké míře do ní bude zasahovat stát). Film byl zestátněn hned v roce 1945, spory se vedly o autonomii tisku a divadel. Komunisté se domáhali vyjmutí tisku a knižní produkce ze soukromé sféry již v roce 1946. Nesouhlas projevilo ministerstvo školství a osvěty, které se snažilo předejít zestátnění zejména divadel, tisku a hudby.¹⁹⁰

Nastíněná složitá vnitropolitická situace eskalovala destabilizací vlády v únoru. Dvanáct ministrů demokratických stran podalo 20. února demisi prezidentu Benešovi jako reakci na odvolání policejních činitelů SNB komunistickým ministrem vnitra Václavem Noskem. Komunisté podpořeni dělnickým lidem a odbory svolali den poté demonstraci na Staroměstské náměstí. Vytvářeli Akční výbory Národní fronty, které přebíraly vedení podniků a místní samosprávy. Současně formovali Lidové milice tzv. ozbrojenou pěst dělnické třídy. Lidové milice přebíraly závody, státní i soukromé instituce. Policie proti nim odmítla zasáhnout.¹⁹¹ Dne 23. února ministerstvo vnitra redukovalo působení nekomunistických stran a začalo se zatýkat. Prezident Beneš 25. února 1948 nakonec demisi dvanácti ministrů přijal, a tak mohl Klement Gottwald sestavit novou komunistickou vládu.

V říjnu roku 1948 schválilo Národní shromáždění zákon o prvním pětiletém plánu (na roky 1949–1953), který se dle vzoru sovětských pětiletok zaměřil zejména na výstavbu těžkého průmyslu. Vzrostly výdaje na armádu, ekonomiku ovlivňovaly mantinely přísně plánovaného hospodářství (příkladem může být plánování spotřeby papíru v tunách na přiděly, které ovlivňovaly činnost nakladatelskou). Ukazatelem úspěšnosti nebyl zisk, ale procentuální plnění nastaveného plánu. Soukromé podnikání již nebylo možné, řemeslníci byli zařazeni do závodů, živnosti a zemědělci na venkově podlehli kolektivizaci a byli

¹⁹⁰ KUSÁK, Alexej. *Kultura a politika v Československu 1945-1956*. Praha: Torst, 1998, s. 190. Malá řada kritického myšlení. ISBN 80-721-5055-3.

¹⁹¹ RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu*. V Praze: Vyšehrad, 2020, s. 66-67. ISBN 978-80-7601-334-6.

zařazeni do Jednotných zemědělských družstev. Spotřebního zboží bylo málo a sortiment byl omezený i kvalitativně, řada výrobků se dala sehnat jen na černém trhu. Mzdy řídili komunisté centrálně, byly stanovené pro jednotlivá odvětví a docházelo tak k mzdové nivelizaci, která mnohým vyhovovala, ale mnohým kvalifikovaným pracovníkům spíše uškodila. Především nižší vrstvy přivítaly převrat s očekáváním a velkými nadějemi na zlepšení hmotného postavení a sociální vzestup. Strana zavedla všeobecné sociální pojištění (zdravotní, pro případ nemoci, mateřství, invalidity a stáří). Prakticky zmizela nezaměstnanost, pracovat musel každý. Kulturní i ozdravovací akce zprostředkovávalo pracujícím Revoluční odborové hnutí, které mělo široké pravomoci, represivně zasahovalo i do soukromí občanů.¹⁹²

Oficiální ideologický diskurz komunistické moci měl absolutní nadvládu ve veřejné komunikaci, což bylo umožněno tím, že strana soustředila ve svých rukou veškerou ekonomickou a politickou moc.¹⁹³ Nejnápadnějšími znaky, kterými se vyznačoval poúnorový vývoj české kultury, jsou totální kulturně-politický diktát komunistické strany a státní monopol opírající se o drakonická cenzurní i policejně represivní opatření.¹⁹⁴

Centrálním orgánem se stal Ústřední výbor KSČ vedený generálním tajemníkem. ÚV KSČ měl různé odbory, referáty a komise (např. kulturně-propagační sekce). „*Kulturní politiku KSČ v užším smyslu toho slova zabezpečovalo především Kulturní a propagační oddělení sekretariátu ÚV KSČ. Jeho struktura prodělala v letech 1945–47 poměrně složitý vývoj, základní funkce se však ustálila již tehdy: oddělení řídilo stranickou kulturní politiku, dbalo na její jednotný ráz, plánovalo kampaně, pořádalo stranická školení, řídilo a kontrolovalo stranický tisk a agitaci... Mělo-li Kulturní a propagační oddělení kulturní politiku uskutečňovat prakticky, Kulturní rada koordinovala všechny možnosti, jež monopol KSČ poskytoval, a projednávala základní koncepční strategii kulturní politiky.*“¹⁹⁵

Národní výbory KSČ byly zřízeny i v krajích, okresech a městech, tak aby mohly řídit a kontrolovat správu místně, včetně kulturních a osvětových komisí pečujících o kulturní

¹⁹² RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu*. V Praze: Vyšehrad, 2020, s. 84-85. ISBN 978-80-7601-334-6.

¹⁹³ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. Druhé, rozšířené vydání. Praha: Triáda, 2016, s. 188. Paprsek (Triáda). ISBN 978-80-7474-176-0.

¹⁹⁴ BROUSEK, Antonín. *Podivuhodní kouzelníci*. Purley: Rozmluvy, 1987, s. 229. Rozmluvy. ISBN 09-463-5239-9.

¹⁹⁵ KNAPÍK, Jiří. *Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948-1953*. Praha: Libri, 2002, s. 15-17. ISBN 80-727-7093-4.

život i v těch nejmenších obcích (např. kampaně Kniha zbraň míru v rámci měsíce knihy). Takto zavedená široce rozvětvená organizace umožňovala dohled nad podřízenými institucemi. Akční výbory Národní fronty vzniknuvší po únoru ovládaly kulturní instituce až na těch nejnižších úrovních. Efektivita se stanovovala na základě plánů a měřilo se jejich plnění (např. počet přednášek nebo kulturních vystoupení v dané instituci). „*V padesátých letech kvantitativně rostl počet kulturních a vzdělávacích zařízení jako byla kina, divadla, kulturní domy, nové školní budovy, osvětová střediska, avšak kultura byla pevně svázána marxisticko-leninskými dogmaty, komunistická strana sama arbitrárně rozhodovala o tom, co je správné, a tudíž dovolené, a co nikoliv.*“¹⁹⁶

Docházelo k cenzurování divadelních her, zamezovalo se tak šíření nevhodných názorů, které nevrhaly dobré světlo na stranu. Rušila se soukromá divadla, do vedoucích pozic kulturních institucí byli dosazováni spolehliví komunisté. Vznikala divadla nová, ve kterých byly nevhodné a západní hry rovnou zakázány. Hrály se tematicky pozitivní hry, herci měli hrát realisticky (v rámci oficiálního uměleckého směru socialistického realismu), divák se měl se zobrazovanou postavou ztotožnit. Uváděly se hry socialistických autorů a vhodných klasiků jako byl Vítězslav Hálek, Josef Kajetán Tyl či Alois Jirásek, proklamovaní ideologem Zdeňkem Nejedlým jako předchůdci revolučního socialismu.¹⁹⁷

Instituce a média jako rozhlas, knihovny, galerie, tisk i film se staly nástrojem propagandy pro široké masy lidí, vše muselo projít cenzurním řízením. Pozornost byla soustředěována na společenskou, persvazivní a agitační funkci umění.¹⁹⁸ Cenzura se počala uplatňovat brzy po převzetí moci komunisty a působila v nakladatelstvích, v denících, časopisech, rozhlasu, filmu i divadle. Kontrola probíhala skrze tiskový odbor ÚV KSČ, knihy dozorovalo Kulturně-propagační oddělení, lektorská rada ÚV KSČ (po zániku v roce 1951 vydavatelský odbor ÚV KSČ). Vnitrostranické konflikty v oblasti kultury mezi vedoucím Kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ, tzv. kultprop Gustavem Barešem a ideologem a propagandistou Václavem Kopeckým ovlivnily podobu kulturního směřování. Posílilo ministerstvo informací a osvěty (později kultury) v čele s Kopeckým, který byl opřený o tvrdé

¹⁹⁶ RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu*. V Praze: Vyšehrad, 2020, s. 83. ISBN 978-80-7601-334-6.

¹⁹⁷ LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 736. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8.

¹⁹⁸ JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 448 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

ideology Ladislava Štolla a Jiřího Taufera.¹⁹⁹ Ministerstvo kultury vydalo na sklonku zakladatelského období seznamy nevhodných a nepovolených knih. Dle těch se knihovny řídily, což místně kontrolovaly prověrkami Národní výbory. V rozmezí deseti let (1948–1958) bylo zničeno na 27 milionů knih.²⁰⁰ V roce 1953 vznikl státní cenzurní orgán Hlavní správa tiskového dohledu pod ministerstvem vnitra, jehož cílem bylo dohlížet na projevy, tisk, obraz, divadla, koncerty, texty, básně i články. Veškeré umění, veškerá kultura musela před zveřejněním projít cenzurním řízením.²⁰¹

Dohled nad kulturou drželo ministerstvo informací s kulturním a propagačním oddělením i jednotlivé svazy umělců a další organizace. Současně probíhal dozor v úrovni krajských, okresních, městských a místních národních výborů. Zde fungovaly kulturně propagační komise, které se staraly o náplň akcí (oslavy výročí státníků, významné dny). Kulturní oblast na státní úrovni řídilo ministerstvo informací v čele s Václavem Kopeckým. Po roce 1953 byla jeho agenda nahrazena ministerstvem kultury opět v čele s Kopeckým. Dohledové pravomoci mělo i ministerstvo školství, věd a umění, které řídil Zdeněk Nejedlý a ministerstvo zemědělství, které zřizovalo kulturní družstva.²⁰² Autocenzurní byly i umělecké svazy a masové organizace (Svaz čs. spisovatelů, Svaz čs. skladatelů, Svaz čs. výtvarných umělců), jejichž členy se stávali umělci, kteří splňovali požadovaná ideologická kritéria. Na podobě kulturního vyžití měly velký podíl i masové organizace jako Revoluční odborové hnutí a Československý svaz mládeže sloužící k ideologické indoktrinaci dětí a mladistvých (např. organizace besed, pořádání akce Fučíkův odznak).²⁰³

Dle vzoru v Sovětském svazu se začala po roce 1948 budovat nová společnost. Změna politického zřízení byla předkládána jako vítězství pracujícího lidu nad buržoazií a reakcí. Probíhala další etapa znárodnování podniků a omezování práv a svobod. Avšak v některých oblastech došlo k pokroku, např. zákon o právu rodinném ze 7. prosince 1949 a nový občanský zákoník z 25. října 1950 plně zrovnoprávnily ženy ve věcech manželských, rodinných, osobních a majetkových.²⁰⁴ Nová ústava přijatá 9. května 1948 proklamovala

¹⁹⁹ KNAPÍK, Jiří. *V zajetí moci*. Praha: Libri, 2006, s. 151. ISBN 80-727-7316-X.

²⁰⁰ LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 735. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8.

²⁰¹ KUSÁK, Alexej. *Kultura a politika v Československu 1945-1956*. Praha: Torst, 1998, s. 448. Malá řada kritického myšlení. ISBN 80-721-5055-3.

²⁰² KNAPÍK, Jiří. *V zajetí moci*. Praha: Libri, 2006, s. 25. ISBN 80-727-7316-X.

²⁰³ KNAPÍK, Jiří. *Únor a kultura*. Praha: Libri, 2004, s. 139. Otazníky našich dějin. ISBN 80-727-7212-0.

²⁰⁴ RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu*. V Praze: Vyšehrad, 2020, s. 87. ISBN 978-80-7601-334-6.

snahu vybudovat osvobozený stát jako lidovou demokracii, která zajistí pokojnou cestu k socialismu skrze společnou práci.²⁰⁵

I přes určité pozitivní kroky vedoucí k zrovnoprávnění způsobilých občanů, se první roky režimu vyznačovaly velkými represemi vůči nepohodlným protivníkům KSČ. Období 1948-1953 je označováno jako zakladatelské či budovatelské období, kdy si strana násilně upevňovala svou pozici. Z hlediska metod je to období nejreprezivnější, je ohraničeno převratem v roce 1948 a smrtí Stalina a následně prvního dělnického prezidenta Klementa Gottwalda v roce 1953.²⁰⁶ Jisté uvolnění přinesl XX. Sjezd sovětských komunistů v únoru 1956, který překvapivě přinesl kritiku kultu osobnosti Stalina a jeho vlády. Tato situace byla reflektována i v Československu, kde otevřela prostor k diskusi o problémech hospodářských, správních, justičních, politických i kulturních. Částečná liberalizace však byla vládnoucími politickými kruhy potlačena.²⁰⁷

Pro zakladatelské období je typickým směrem stalinismus, navazující na myšlenky politicko-sociální ideologie marxisticko-leninské. Stalinismus se soustředil na centralizaci, kompletní kolektivizaci, industrializaci a také společensko-kulturní revoluci. Komunistická strana chtěla změnit žebříček hodnot, hrdinou se stává manuálně pracující dělník (situace je reflektována i v literatuře, filmu, výtvarném umění, divadle). Ideálem byl společenský, pracovitý, družný, straně oddaný člověk (pohlaví mužského či ženského). Záporným hrdinou a přežitkem je individualista, kapitalista, boháč, soukromník, buržoa, nízké postavení měla i inteligence. Snahou bylo přeměnit myšlení lidí, kompletně se odpoutat od starého kapitalistického systému. V té době se změnilo vystupování, odívání i mluva (např. oslovení soudruh, soudružka, tykání).

Léta 1948 až 1953 vnímali komunisté jako léta revoluce a revolučního nadšení z budování nového světa. Počet členů KSČ v zakladatelském období kulminuje až k 2,6 milionům.²⁰⁸ „*O svých konečných cílech nenechával komunistický režim nikoho na pochybách. Hned na počátku je pádně formuloval v takových heslech jako: změnit svět, převychovat společnost, stvořit nového člověka, odstranit vykořisťování, osvobodit člověka*

²⁰⁵ ČESKOSLOVENSKÁ REPUBLIKA. *Ústava Československé republiky*. In: . Praha: Ústavodárné národní shromáždění, 1948, 150/1948 Sb. Dostupné také z: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html

²⁰⁶ RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu*. V Praze: Vyšehrad, 2020, s. 81. ISBN 978-80-7601-334-6.

²⁰⁷ SVOZIL, Bohumil. *Česká literatura ve zkratce*. Praha: Brána, 2013, s. 501. ISBN 978-80-7243-650-7.

²⁰⁸ RATAJ, Jan a Přemysl HOUDA. *Československo v proměnách komunistického režimu*. V Praze: Oeconomica, 2010, s. 75. ISBN 978-802-4516-967.

k jeho pravému lidství.“²⁰⁹ Vedení komunistické strany převzalo ze Sovětského svazu tezi o zostřování třídního boje za úsilí o socialismus a o nutnosti čelit společensky nežádoucím osobám tvrdostí mocenských zásahů.²¹⁰

Politické represe v době nejtužšího stalinismu dosahují vrcholu v organizovaných justičních vraždách politických oponentů i členů komunistické strany (procesy s Heliodorem Píkou, Miladou Horákovou a Rudolfem Slánským). V této době se utužují sféry vlivu, Západ a Východ si vytyčují mantinely. Jako první otevřený vojenský konflikt lze označit Korejskou válku trvající od roku 1950 do roku 1953 mezi Jižní Koreou podporovanou OSN a Korejskou lidově demokratickou republikou podporovanou SSSR a Čínskou lidovou republikou. Situace byla reflektována nejen v oblasti politické, žurnalistické, ale i v oblasti kulturní. V roce 1952 vydalo SNDK propagandistickou knihu *Čeští spisovatelé korejským dětem*, která otevřeně vyznává nepřátelství Spojeným státům americkým a jejich spojencům. V úvodníku od Karla Nového k tendenčním výbojným básním a esejům autorů jako jsou Konstantin Biebl, Marie Pujmanová, Vilém Závada, Jan Noha, Vítězslav Nezval atd., se můžeme dočíst, že: „*Vládci Spojených států amerických, vládcí Anglie a Francie, zástupci bohatců a miliardářů, proti vůli svého pracujícího lidu rozpoutali v Koreji válku... Domnívají se, že dobytím Koreje by ohrozili i nejmocnější říši – stát sovětských dělníků, rolníků a pracující inteligence vedený generalissimem míru, velikým Stalinem.*“²¹¹

V roce 1953 byly po nečekané smrti Stalina a Klementa Gottwalda (prvním tajemníkem se stává Antonín Novotný) zavedeny politicko-hospodářské a společenské změny (např. zrušení lístkového systému, měnová reforma). V umělecké tvorbě se začala připouštět větší žánrová i tematická pestrost. Umělecká tvorba začínala reflektovat vnitřní svět člověka v barvitější škále, než povolovaly mantinely tehdejšího chápání socialistického realismu. „*Stále přetrvává konflikt mezi převažující dogmatickou linií, v zásadě setrvávající na stranickém chápání socialistického umění, a zvolna se hlásícím přístupem, který, ovšem také ve jménu socialismu, usiloval o rozšíření prostoru pro tvůrčí individualitu a uměleckou*

²⁰⁹ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. Druhé, rozšířené vydání. Praha: Triáda, 2016, s. 7. Paprsek (Triáda). ISBN 978-80-7474-176-0.

²¹⁰ SVOZIL, Bohumil. *Česká literatura ve zkratce*. Praha: Brána, 2013, s. 499. ISBN 978-80-7243-650-7.

²¹¹ *Čeští spisovatelé korejským dětem*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1952, s. 5.

výpověď.²¹² Nová lehce liberálnější kulturní orientace nebyla všemi přijata pozitivně (proti se stavěli zarputilí ideologové jako Ladislav Štoll, Jiří Taufer a další).

Oficiální kultura byla za druhé světové války podřízena německé propagandě nacistického režimu. Nacisté národní kulturu záměrně potlačovali, mnoho umělců bylo nuceno emigrovat, nebo zemřeli ve vězení či v koncentračních táborech. Těsně po válce se stát soustředil na obnovu v jiných oblastech. Vzhledem k materiálovým nedostatkům, neměla oficiální kultura dost času na to, aby se mohla plně rehabilitovat, než se dostala po převratu 1948 pod křídla komunistů. Ti ji pevně drželi až do pádu režimu v roce 1989.

3.1. Socialistický realismus

Jak bylo zmíněno výše, Československo ani jeho kultura po roce 1948 už nebyla svobodná a kulturní představitelé režim aktivně podporovali. Po vítězném únoru mělo umění znázorňovat ideje socialismu. Závaznou normou (dogmatem) byl prohlášen socialistický realismus převzatý ze Sovětského svazu, kde vznikl ve 30. letech. V meziválečné době ho v Československu rozpracovali teoretikové Václavek a Konrad, prakticky se projevoval v dílech například Marie Majerové, Marie Pujmanové, Jiřího Weila.

Poválečný socialistický realismus opustil ideu zobrazení člověka v jeho rozmanitosti a apeloval na stranickost, obecnost, všeobecnou uplatnitelnost.²¹³ Objevoval se ve výtvarném umění, filmu, hudbě (masové písně budovatelského charakteru), architektuře (oslavné pomníky a monumenty např. oslavná socha Stalina v Praze na Letné, symbolika hvězdy a srpů) a také v literatuře.

Po umělcích se vyžadovalo zejména reálné zobrazení současné přítomnosti v revolučním duchu. Vyobrazený jedinec, ať už na obraze, v příběhu či na plátně, byl pevně zařazen ve společnosti, v jednolitě sociální třídě. Individuální rysy byly potlačeny, hrdinové nesli požadované obecné vlastnosti diktované závaznou tematikou. Důraz byl kladen na propagaci stranickosti, lidovosti. Důležité bylo, aby umění oplývalo obecnou srozumitelností. K tomu sloužila typizovaná schematizace výtvarné i literární tvorby. Vzorem se stali pracovníci dělníci a dělnice, inženýři, uvědomělí mladí lidé, bdělí funkcionáři, družstevníci, pracující

²¹² JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 213 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

²¹³ LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 738. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8.

prostí lidé a vojáci. Mezi hlavní úkoly umělce patřilo realistické zobrazování skutečnosti, s možností vyjádření autora k řešení problému, ovšem v intencích vládnoucího ideologického světonázoru.

„*Socialistický realismus je nejen normativní koncepcí tvorby, ale i způsobem myšlení, který spojuje ideologické požadavky se závaznou poetikou a pragmatickým profilem mnoha aktivit – konferencí, školení, cenzurování děl, výjezdů autorů do terénu apod.*“²¹⁴ Hlavní funkcí tohoto uměleckého směru bylo vychovávat a převychovat socialistického občana. Socialistický realismus protěžoval ideje politické angažovanosti, soustředil se na optimistické zobrazení stavu ve spokojeném kolektivu (v kontrastu s negativně pojatým individualismem), apeloval na politicko-sociální sounáležitost a odmítal myšlenky kapitalismu. Směr se stal závazným po vydání Stalinova dekrety o přestavbě vzdělání a uměleckých organizací, který byl schválen roku 1932 Ústředním výborem Komunistické strany Sovětského svazu jako oficiální směrnice pro literaturu, výtvarné umění a hudbu. Později byl závazný v ostatních komunistických zemích.

Próza i poezie padesátých let byla uzpůsobena potřebám lidovýchovným. Literatura je dle marxisticko-leninské teorie umění osobitou formou poznání. Texty mají pravdivě a realisticky zobrazovat skutečnost, tak aby měly poznávací význam. Prostřednictvím konkrétních obrazů mají seznamovat čtenáře se skutečností. Dle sovětského vzoru byl populárním žánrem budovatelský román, výrobní drama, historická románová kronika, či agitační poezie (tzv. frézistická). „*Básnění bylo tehdy totiž pojímáno jako slohový úkol na dané téma.*“²¹⁵ Do socialistické literatury nezapadala díla ve stylu náboženské či psychologické prózy, intimní lyriky, sentimentálních dívčích románů, detektivek a komiksů.²¹⁶

V oblasti literatury pro děti a mládež se socialistický realismus projevoval především snahou o podporu kladného vztahu k práci. Měl sloužit k výchově dětí a mladých lidí, tak aby

²¹⁴ POSLEDNÍ, Petr, ed. *Socialistický realismus a etika interpretace*. ŠÁMAL, Petr. *Literatura socialistického realismu: východiska, struktury a kontexty totalitního umění: Sborník příspěvků ze symposia pořádaného Ústavem pro českou literaturu AV ČR ve spolupráci s Ústavem slovenskej literatúry SAV a Slovenským inštitútom v Praze 11. a 12. října 2006* [online]. 1. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2009, s. 35-42, s. 35 [cit. 2022-01-16]. ISBN 978-80-85778-64-5. Dostupné z: <https://service.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/2009/lsr/lsr.pdf>

²¹⁵ BROUSEK, Antonín. *Podivuhodní kouzelníci*. Purley: Rozmluvy, 1987, s. 6. Rozmluvy. ISBN 09-463-5239-9.

²¹⁶ LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 739. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8.

měli touhu zapojit se do socialistického kolektivu. „*Ak si pozorne prečítame dobové texty – literárne i neliterárne – , z prvej polovice päťdesiatych rokov u nás, bez problému uvidíme, že v nich, napriek verbálnemu dôrazu na dnešok, ide predovšetkým o včerajšok, respektive že časový pohyb v týchto textoch sa uskutočňuje najmä medzi „včera a zajtra“, medzi „bude ako nebolo“. Neistá, rozhábaná prítomnosť má len dva stabilné body: minulosť a budúcnosť.*“²¹⁷ Právě proto docházelo k posunům ve struktuře pohádky, kde je důležitá minulosť a budoucnosť.

Na současnosť se soustředil v oblasti LPDM příběh s dětským hrdinou a v oblasti literatury pro dospělé román, který byl výsostným prozaickým literárním žánrem socialistického realismu. Jeho základní podoba vzniká ve 20. letech 20. století v sovětské literatuře. V době svého zrodu byl označován jako společenský román ze současnosti, próza s budovatelskou tematikou či výrobní román.

Budovatelský román je typ společenského románu ilustrující komunistický mýtus o realizaci beztřídní společnosti pomocí kolektivní práce a prostřednictvím nekompromisního boje s nepřáteli. Nejen v literatuře pro děti a mládež, ale i v literatuře určené dospělým upřednostňuje výchovnou funkci před ostatními. Zobrazuje zrod nového člověka, legitimizuje tak ideologii v konkrétním prostředí závodu či obce. Často se užívají schematické zápletky vrcholící šťastným koncem. Oblíbeným námětem je práce, láska, kriminální zápletky, rozkrývání sabotáží. Jednající postavy jsou jednoznačně definovány, jejich psychologie se zplošťuje. Jasně se rozdělují na kladné a záporné, kladní hrdinové pronáší agitační průpovědky. Pro příběh je důležitý kolektiv, negativním protipólem hrdiny je kapitalista, individualista. V meziválečných letech tvoří v intencích žánru např. Julius Fučík *V zemi, kde zítra již znamená včera* (reportáž z cesty po Sovětském svazu) a Marie Pujmanová *Lidé na křižovatce* (románová trilogie zobrazující situaci po první světové válce až do hospodářské krize). První díl psaný v meziválečné době ještě obsahuje pohledy do nitra typizovaných postav, další dva pouťorové romány jsou již silně schematizované. Po roce 1948 zažívá žánr

²¹⁷ BÍLIK, René. Minulosť, história, historicizmus a socialistický realizmus. ŠÁMAL, Petr. *Literatura socialistického realismu: východiska, struktury a kontexty totalitního umění: Sborník příspěvků ze symposia pořádaného Ústavem pro českou literaturu AV ČR ve spolupráci s Ústavom slovenskej literatúry SAV a Slovenským inštitútom v Praze 11. a 12. října 2006* [online]. 1. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2009, s. 27-34, s. 27 [cit. 2022-01-16]. ISBN 978-80-85778-64-5. Dostupné z: <https://service.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/2009/lsr/lsr.pdf>

renesanci. Hojně čtené romány píše autoři jako Tomáš Hrubý (*O velkou věc* o stavbě přehrady) nebo Václav Řezáč (*Nástup* o osidlování pohraničí 1951, nebo *Bitva*²¹⁸ 1954).²¹⁹

3.2. Propaganda a tendenčnost

*„Oficiální propaganda předkládá podivuhodně ucelený a vnitřně prokomponovaný model společnosti... sugestivní svět se zvláštní, nezaměnitelnou atmosférou, odpovídající jistému vyhraněnému způsobu myšlení, proto, pokud chceme pochopit tento imaginární svět, musíme se nejprve naučit rozumět řeči, kterou mluví.“*²²⁰

Oslavovaným a propagovaným hrdinou socialismu byl revolucionář, naplněn ze své podstaty revolučním duchem, vírou v komunismus a nenávisí k třídním nepřátelům. Režim začal cílevědomě budovat kult dělníka a v menší míře i pracujícího rolníka. Ideálním občanem byl nemajetný skromný člověk usilující o budování světlých zítřků nové společnosti. Elitou se stali úderníci – vynikající pracovníci, kteří dokázali překročit stanovené normy. Ti byli dáváni za vzor, psalo se o nich v tisku a byly o nich natáčeny reportáže do médií. Socialistický režim zdůrazňoval i kult Lenina, Stalina a Gottwalda jako prvního dělnického prezidenta jako důkaz dělnického charakteru státu. Tyto propagandistické kultury byly převzaté ze SSSR.²²¹

Po převratu se prosadil agitačně-výchovný model komunikace tematicky zacílený na aktuální látky. Komunistická moc chtěla vytvořit řád nového světa pomocí jazyka. Jakmile se režim etabloval, nesnažil se zakrýt o co mu jde (ideologický obraz sjednoceného spravedlivého světa) a jakými prostředky se svého cíle snažil dosáhnout. Umění (literatura, film, architektura, výtvarné umění) režimu sloužilo jako ideová zbraň s jejíž pomocí tvaroval nového člověka. Všeobecná závaznost, propojení ideologie a kultury, byla zakotvena v Ústavě z roku 1960, kdy byla veškerá kulturní politika, rozvoj vzdělání, výchova a vyučování vedena v duchu vědeckého světového názoru, marxismu-leninismu.

²¹⁸ LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 739. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8.

Zde je Řezáčova *Bitva* (1954) hodnocena jako román, kde se postavy proměnily pouze ve figurky opakující dopředu jasné tahy. Suchopárné dialogy a chybějící psychologie postav posouvají *Bitvu* k neživému monumentu.

²¹⁹ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 68-75. ISBN 80-718-5669-X.

²²⁰ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. Druhé, rozšířené vydání. Praha: Triáda, 2016, s. 17-18. Paprsek (Triáda). ISBN 978-80-7474-176-0.

²²¹ RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu*. V Praze: Vyšehrad, 2020, s. 109. ISBN 978-80-7601-334-6.

Jednoznačný přechod k sovětskému modelu socialismu po roce 1948 byl zahájením cesty k takovému mýtotorství jako k závazné společné normě. Vize šťastné budoucnosti se stala povinnou součástí československého občanství.²²² Spisovatelé jako nejpokrokovější tvůrčí osobnosti na frontě tištěného slova bojují o lepší budoucnost lidu, často se objevují hesla jako změnit svět, převychovat společnost či stvořit nového člověka. Rozdílné představy o budoucnosti či odvrát od kolektivního k soukromému nebyly v té době přijatelné, mnohdy se rovnaly zradě. Od konce 30. let se v určitých kruzích upevňuje mýtus znovunalezeného ráje v podobě uspořádání v Sovětském svazu. Ten je propagandisticky popisován takovými atributy jako divukrásná zem, ráj pracujících, země zítřka nebo země, kde zítra znamená včera.²²³ Jazyková manipulace sloužila k persvazivní socialistické propagandě, pomocí jazyka autoři zobrazovali požadovaný model světa. Jazykovědec Bralczyk uvádí kategorie, jež jsou těmto modelům vlastní: důležitost, blízkost, obecnost, nutnost, právnost, koherentnost, trvalost, pokrokovost.²²⁴

Tendenčností je myšlena nová funkce literatury, nové zobrazení skutečnosti, která by „*vnímatele vedla v klíčových politických a společenských zápasech dne, odnaučovala ho špatným životním postojům a vedla k postojům správným.*“²²⁵ V socialistickém státě mělo umění politickou roli. Málo tendenční díla byla odmítána a ideovost se mnohdy stala důležitým kritériem při hodnocení kvality díla. Také srozumitelnost a optimistické vyznění živilo étos vzniku nové šťastné společnosti. Komunističtí ideologové, teoretikové, umělci i politici řešili otázky tendenčnosti, pravdivosti, typičnosti či otázky umělecké svobody. Mezi takové tendenční prvky v umění patří polarizace západu a východu, touha po spravedlivějším světě, konec hegemonie kapitalismu, důraz na kolektiv a pracovitost, věrnost, vlastenectví, obdiv k Sovětskému svazu a mnohé další.

Tendenčnost je v různých obdobích vývoje společnosti vnímána různě. V době socialismu byla chápána v rozmezí od otevřené apelativnosti, pojímající sociální poslání

²²² Celý svět bude patřit lidem všem / a každý v každém bude žít, / jako je světlo jedno jediné, / tak bude jeden všesvětový lid. / A práce půjde jako sestra času / a naplní její medovinou sladkou, / děti, jak slunce tvoří jednu krásu / a každý z nás jim otcem je a matkou. / Jak děti patřit všem a jako slunce / nad novým světem vycházet všem lidem. / A práce půjde skrze naše ruce / a my v ní ke všem dětem jednou přijdem!

NOHA, Jan. *Světlo*.

²²³ MACURA, Vladimír a Karel SCHMARC, ed., Petr ŠÁMAL. *Šťastný věk*. V tomto uspořádání vyd. 1. Praha: Academia, 2008, s. 15-16. ISBN 978-80-200-1669-0.

²²⁴ LOTKO, Edvard. *Srovnávací a bohemistické studie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2009, s. 179-182. ISBN 978-80-244-2201-5.

²²⁵ JANOUŠEK, Pavel, ed. *Dějiny české literatury I*. [online]. Praha: Academia, 2007, s. 312 [cit. 2022-02-06]. ISBN 978-80-200-1527-3. Dostupné z: <https://service.ucl.cas.cz/edicee/dejiny/dejiny-ceske-literatury-1945-1989/214-dejiny-ceske-literatury-1945-1989-i-dil>

umění jako politikum, až po vědomí, že tendenčnost zahrnuje celou sféru životního názoru.²²⁶ Míra tendenčnosti byla nejvyšší právě v budovatelském období, blíže k šedesátým létům se umění více liberalizuje. Ovšem je nutno upozornit, že i v padesátých letech se k míře tendenčnosti někteří vyjadřovali kriticky, např. Ján Poliák ve *Zlatém máji* reagující na II. sjezd Svazu čs. spisovatelů. „*Myšlienková závislosť, vyčkávanie na pokyny, hromadné okupovanie tém podľa závanov na poli kultúrnom a politickom – to je činiteľ podlamujúci silu a dosažnosť uměleckého tvorenia. Schematizmus a šedivosť v literatúre boli a sú v hlavnej miere záležitosťou nedostatku vlastnej tváre.*“²²⁷

3.3. Dětství jako program

S budováním lidové demokracie se po druhé světové válce šířilo vnímání dětí jako budoucnosti nové etnicky a do značné míry i sociálně jednolitě společnosti. „*Děti a mládež byly tradičním, a v celkové emblematické socialismu, často využívaným a zneužívaným symbolem nové epochy. Mládež je představována jako generace komunismu nezatížená minulým dědictvím, generace vzorová, která v sobě dokonale ztělesňuje nové ideály.*“²²⁸

Dítě se jako téma stává programem a slouží straně k propagandistickým účelům. Děti byly často využívány jako součást choreografie moci při vítání státníků, blahopřáli jim k jubileím a stály jako čestné strážce u pomníků. V politických procesech posílaly otevřené dopisy s výzvou k odsouzení obžalovaného. Mládež nová, mládež Gottwaldova, byla bdělým ochráncem kulturních hranic.²²⁹

Dítě nebo mladý člověk se stal dekorativní složkou společnosti, prostředkem k vyjádření optimismu. Vztah k němu se v 50. letech projevuje zinfantilněním poezie pro dospělé, zpřimitivněním v duchu pseudo-folklorních postupů. Na straně dítěte podsouváním role účastníka zápasu o mír a zosobněním šťastné budoucnosti. „*Ve své době byla akceptovatelná dětská představa světa jako něčeho nepodmíněně zákonitého, samozřejmého,*

²²⁶ SEKERA, Jaroslav. K problému tendenčnosti v socialistické literatuře. *Česká literatura*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 1984, 4(32), 289-308, s. 308.

Autor článku vnímá tendenčnost právě tak věčnou, jako je věčný kritický revoluční tvůrčí duch člověka. Intencionalita čili ideová, mravní, estetická záměrnost má být základem a stimulátorem umělecké tvorby

²²⁷ POLIAK, Ján. Opravená spokojnosť?. *Zlatý máj: Kritická revue umělecké tvorby pro mládež*. Praha: Svaz československých spisovatelů, 1956, 1(1), 6-10, s. 8.

²²⁸ MACURA, Vladimír a Karel SCHMARC, ed., Petr ŠÁMAL. *Šťastný věk*. V tomto uspořádání vyd. 1. Praha: Academia, 2008, s. 163. ISBN 978-80-200-1669-0.

²²⁹ BROUSEK, Antonín. *Podivuhodní kouzelníci*. Purley: Rozmluvy, 1987, s. 232. Rozmluvy. ISBN 09-463-5239-9.

přímočarého, bezproblémového, bezpohlavního... všechno mělo směřovat vzhůru a do budoucna.“²³⁰

Ministr školství, věd a umění Zdeněk Nejedlý vyjádřil jasnou polaritu vztahu k dětem v socialismu a v kapitalismu. „*Na jedné straně je starý kapitalistický systém a na druhé nový, socialistický svět. A právě osud dětí jeví se v ostré protivě mezi oběma světy... Ničení dětí je zjev typický pro kapitalistický svět. A docela přirozeně. Pro kapitalismus neexistuje ani humanita, ani vůbec starost o druhého. A ne snad jen protože kapitalisté jsou osobně zlí. Jim kapitalismus ani nedovoluje, aby byli dobří, protože ne dobrotou se vydělává, ale tvrdostí, jež jde, jak se říká, přes mrtvoly... Naproti tomu socialismus, komunismus je dobro ne jedince, ne určité vrstvy, ale všech. A stará-li se o dospělé, stará se tím více o děti, jako o ty, kteří zítra budou dospělými a budou tvořit nový socialistický svět.*“²³¹

Dítě není zatíženo problémovou minulostí, reprezentuje nadcházející optimistickou budoucnost. Ideologie v dětství a mládí viděla nositele nové éry nezatížené starým světem a jeho morálkou. Dětský svět se měl stát modifikací světa dospělých, společným znakem se stalo plnění povinností podle stanoveného plánu a práce ve prospěch celku. Výchova ke společensky užitečné a pokud možno dobrovolné a nezištné práci patřila k hlavním pilířům socialistické výchovy.²³²

Až s koncem 50. let se proměnilo oficiální vnímání dětí. Místo toho, aby držely budovatelský krok se světem dospělých, pozorujeme přiznání určitých znaků specifičnosti jejich světa (např. odlišné nároky různých věkových kategorií či genderový aspekt).²³³ Na životní cestu dítěte měl vliv sociální původ, na jehož základě se otevírala či uzavírala kariéra, přístup ke vzdělání, ale i k životním potřebám jako je byt či nárok na zotavenou. Třídní přístup byl výrazem lidové demokracie, nápravou sociálních křivd způsobených kapitalismem.²³⁴

²³⁰ URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 83. ISBN 80-719-8548-1.

²³¹ *Čeští spisovatelé korejským dětem*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1952, s. 9-10.

²³² KNAPÍK, Jiří a Martin FRANC. *Mezi pionýrským šátkem a mopedem*. Praha: Academia, 2018, s. 35. Šťastné zítřky (Academia). ISBN 978-80-200-2890-7.

²³³ KNAPÍK, Jiří a Martin FRANC. *Mezi pionýrským šátkem a mopedem*. Praha: Academia, 2018, s. 652-653. Šťastné zítřky (Academia). ISBN 978-80-200-2890-7.

²³⁴ RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu*. V Praze: Vyšehrad, 2020, s. 110. ISBN 978-80-7601-334-6.

„I u nás za těch několik málo let cesty k socialismu mnoho bylo dosaženo. Projděme jen naše jesle, mateřské školky, všimněme si na ulici dětí v kočárkách i samostatně se batolících nebo už i statně si vykračujících a nemůžeme nevidět, jak mnoho jsme v tom dokázali. A děti ve školách a naši sebevědomí chlapci a děvčata na středních školách, naši pionýři a pionýrky, ty jiskřivé pohledy i šťastné úsměvy – hle, to jsou naše děti, děti naší socialistické vlasti. A běda proto všem, kdo by nám chtěli zničit tyto květy.“²³⁵ Takto hodnotil situaci dětí šťastně žijících v socialismu ideolog Zdeněk Nejedlý.

Socialistický svět je určen dětem, je světem budoucnosti, teprve vzniká, neboť dospělí si do nového světa nesou nánosy a zbytky ze světa starého, nedokonalého. Děti jsou volné, bez zátěže, jsou pravými občany budoucí šťastné doby, a proto představují nejvhodnější materiál pro nového člověka a občana příští šťastné komunistické společnosti.²³⁶

3.4. Situace v literatuře

Kulturní politika v 50. letech fungovala na dvou hlavních principech. Stát výhradně vlastnil prostředky ke zpřístupnění děl a kultury (tiskárny, galerie, kina, divadla). Současně měla kultura funkci propagandistickou. Měla prosadit marxismus-leninismus jako jedinou státní ideologii a socialistický realismus jako oficiální a výhradní uměleckou metodu. Z hlediska řeči politicko-ideologický diskurz prorůstal v různé míře do všech ostatních diskurzů, do řeči ekonomické, právní, vědecké i kulturní (včetně literatury) a tím je zbavoval svébytnosti.²³⁷ „V tvůrčí rovině doplatila kultura a samo písemnictví na řízené duchovní hospodářství zejména potlačováním jejich různorodosti a pestrosti, násilným vměštnáváním umění do úzkého důsledně jednotného, a tedy snadno kontrolovatelného prostoru. Dělo se tak podrobováním literatury a kultury vůbec jediné platné představě a zacílení, normativním požadavkům tzv. socialistického realismu.“²³⁸

Prostřednictvím široké sítě kulturních institucí se měla oficiální nová lidová kultura dostat k co nejvíce občanům. Cílem bylo vytvořit kulturu novou, všeobecně přístupnou a snadno srozumitelnou pro co nejširší masu lidí. Po únoru 1948 vznikl společensko-politický režim, který odboural demokracii a občanská práva. Jediným styčným bodem byla

²³⁵ *Čeští spisovatelé korejským dětem*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1952, s. 10.

²³⁶ MACURA, Vladimír a Karel SCHMARC, ed., Petr ŠÁMAL. *Šťastný věk*. V tomto uspořádání vyd. 1. Praha: Academia, 2008, s. 191. ISBN 978-80-200-1669-0.

²³⁷ FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. Druhé, rozšířené vydání. Praha: Triáda, 2016, s. 9. Paprsek (Triáda). ISBN 978-80-7474-176-0.

²³⁸ SVOZIL, Bohumil. *Česká literatura ve zkratce*. Praha: Brána, 2013, s. 497. ISBN 978-80-7243-650-7.

marxistická ideologie prosazující představu o novém člověku v novém spravedlivém světě. Vedení strany převzalo stalinismus ze Sovětského svazu, který odmítal akceptovat odlišné názorové hledisko včetně kulturních záležitostí. Oficiální směr socialistický realismus se objevoval nejen v knihách a galeriích, ale i v běžném životě (plakáty, známky, propagační tiskoviny, informační letáky, sochy, architektura). Oficiální literatura se pohybovala v konvenčním hávu, byla plná ustálených obrátů, popisných modelů a rigidních postav s mentorskými průpovídkami.

Kulturní orientace byla vytyčena předními kulturními a politickými představiteli (Ladislav Štoll, Václav Kopecký, Zdeněk Nejedlý, Jan Drda, Klement Gottwald) v dubnu 1948 při Sjezdu národní kultury. „*Spisovatelství nikdy nebylo věcí soukromou... Dnes je nutno, žádoucí, aby naši spisovatelé se zapojili do velikého budovatelského díla, které stojí před nimi. Budujme nové Československo, budujme lidovou republiku... I u nás máme krásnou látku. Jen je potřeba jít a podívat se, jak náš lid buduje, s jakou láskou a s jakou obětavostí buduje svou republiku. Jen se podívejme do našich dolů, do našich továren, abychom viděli ten heroismus našich havířů, našich dělníků!*“²³⁹

Ideologové přišli s požadavkem na nové umění reflektující novou dobu. Socialistický realismus se stal jedinou a všeobecně závaznou metodou uměleckého zobrazení skutečnosti v její revoluční přeměně.²⁴⁰ Vystupující se zde přihlásili k vítěznému únoru a politice Komunistické strany Československa.²⁴¹ Současně režim vzhlížel v kulturní oblasti k Sovětskému svazu. V Československu působili detašovaní sovětské kulturní atašé, kteří dohlíželi na chod kultury. Umění vzniklé v SSSR se považovalo za ideologicky vhodné, a tudíž určovalo normativní hranice.²⁴² Oproti tomu kultura neprosocialistická, západní a demokratická byla podrobována cenzuře či rovnou označována za nevhodnou a nepouštěna do oběhu (někdy cenzura zareagovala se zpožděním např. v případě Škvoreckého *Zbabělců*).

²³⁹ *Nástup - 30 let české prózy*. 1. Praha: Československý spisovatel, 1975, s. 7-9. ISBN 22-049-75.

²⁴⁰ RYŠKA, Pavel. Jak stát likvidoval kýč a postaral se o umělce. *Československá vizuální kultura* [online]. Brno: FAVU VUT, , 1-4 [cit. 2021-10-28]. Dostupné z: padesatky.ffa.vutbr.cz/1947-1948/137-jak-stat-likvidoval-kyc-a-postaral-se-o-umelce

²⁴¹ JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 140 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

²⁴² SVOZIL, Bohumil. *Česká literatura ve zkratce*. Praha: Brána, 2013, s. 498. ISBN 978-80-7243-650-7. Normativní hranice vykazovaly od počátku slabiny, avšak přetrvávaly až do konce 80. let. Hranice se v průběhu doby různě posouvaly a stávaly se tak tématem tvůrčích i ideových sporů.

V roce 1949 došlo k vydání Zákona o vydávání a rozšiřování knih, hudebnin a jiných neperiodických publikací (zákon č. 94/49 Sb., přijatý Národním shromážděním 24. března 1949), což fakticky znamenalo likvidaci soukromého sektoru na 40 let. Během jednoho roku zaniklo tři sta sedmdesát nakladatelských domů a sto dvaceti domům byla odebrána koncese, rozpuštěn a vyvlastněn byl profesní svaz nakladatelů a knihkupců.²⁴³ Dalším kontrolním opatřením bylo přijetí nového knihovnického zákona o jednotné soustavě knihoven. Ten zdůrazňoval důležitost ideologického poslání knihoven i jejich významné úlohy jako činitele socialistické výchovy. Základem soustavy se staly knihovny lidové, místní, okresní a krajské, které měly pečovat o dodávky vhodné literatury.²⁴⁴ Významným počinem, který měl napomoci kupní síle bylo snížení daně na knihy ze 17 % na 1 % v květnu 1950.

Umění včetně literatury, dle direktiv komunistických ideologů, mělo sloužit potřebám kolektivu, nikoli k osobnímu prospěchu jednotlivce. Mělo vychovávat nového člověka oddaného ideji socialismu. Nový člověk se měl pod vlivem socialistické výchovy zbavit maloměstských přežitků a morálky. Hlavním cílem života měla být radost z dobře odvedené práce vykonané pro socialistický kolektiv.²⁴⁵ Pocity smutku a životní tragiky nebyly přípustné, předepisovala se povinná radost a štěstí.²⁴⁶ „*Literatura má čestný úkol změnit náš charakter, změnit naši národní povahu a do vědomí nás všech vkořenit vášnivou pravdu nového slohu životního, pravdu socialismu a komunismu.*“²⁴⁷ Ten kdo nenaplňoval tento úkol literatury (např. Masaryk, Peroutka, Arne Novák, Černý, Zahradníček a další katolíci, Palivec, Weil, Orten, Teige) byl vystavován štvavým kampaním a v některých případech i právním postihům.²⁴⁸ České písemnictví se rozštěpilo na tři vzájemně odlišné a jeho celkovou jednotu porušující větve. První byla literatura úředně povolená a oficiální. Další oblast byla ineditní, nonkonformní tvorba oficiálně nevydávaná a třetí tvorba exilová.²⁴⁹

Revoluční přeměnou prošly i organizace sdružující spisovatele. Mnohé byly rozpuštěny či podřízeny nové jednotné a celostátní organizaci Svazu čs. spisovatelů, který byl založen 4. března 1949. Jeho prvním předsedou se stal ideologicky spolehlivý Jan Drda. Svaz

²⁴³ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Česká čtenářská republika*. Brno: Host, 2017, s. 52. ISBN 978-80-88069-50-8.

²⁴⁴ TRÁVNÍČEK, Jiří. *Česká čtenářská republika*. Brno: Host, 2017, s. 53. ISBN 978-80-88069-50-8.

²⁴⁵ RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu*. V Praze: Vyšehrad, 2020, s. 89. ISBN 978-80-7601-334-6.

²⁴⁶ SVOZIL, Bohumil. *Česká literatura ve zkratce*. Praha: Brána, 2013, s. 500. ISBN 978-80-7243-650-7.

²⁴⁷ LANG, Jaromír. *Pohled na českou literaturu přerodu*. s. 89.

²⁴⁸ LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 736. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8.

²⁴⁹ SVOZIL, Bohumil. *Česká literatura ve zkratce*. Praha: Brána, 2013, s. 498. ISBN 978-80-7243-650-7.

byl pevně spjatý s režimem a byl odvislý od sovětského modelu kultury. Organizace se měla stát zprostředkovatelem vlivu komunistické strany na spisovatelskou obec. Časem se stala oblastí pro střetávání různých spisovatelských uskupení a pro názorově mocenskou účast na společenském dění.²⁵⁰ „Teprve z velkého odstupu je vidět, jak dalece česká společnost v padesátých letech podléhala rusifikaci. Nešlo jen o povinnou výuku ruštiny nebo o sovětské knihy a filmy. Nikdo nic nenamítal. Jednalo se podle zvyku: včera němčina, dnes ruština. Politicky uvědomělí občané ovšem v sovětské kultuře viděli způsob, jak poznat lepší svět.“²⁵¹

Jako prostředek zásadní přeměny posloužily prověrky členské základny Svazu, které byly zdůvodňované úsilím o dosažení vyšší umělecké kvality.²⁵² Po prověření spolehlivosti měl Svaz 300 členů a 120 kandidátů oproti 1 675 členům v předcházejícím Syndikátu.²⁵³

V tomto období přestávala vycházet díla některých režimu nevyhovujících autorů. Nastala selekce, kdy se literatura dělila na nežádoucí, přijatelnou a pokrokovou. Úkol spisovatele se stal nejpřednějším pedagogickým posláním, literatura byla nástrojem buditelským a obrozujícím.²⁵⁴ Veřejně se četlo a besedovalo např. dílo Fučíka, Řezáčův *Nástup* nebo Zápotockého *Rudá záře nad Kladnem* nejen ve škole a v mimoškolních zařízeních, ale i na pracovištích a v různých kulturních institucích.

V roce 1954 vznikl cenzurní Seznam nepřátelské, závadné, zastaralé a nežádoucí literatury. Jednalo se o cca 7,5 tisíce knih, které neměly být dostupné ve veřejných knihovnách, a proto probíhaly pečlivě kontrolované čistky. Stát skrze ministerstva a plánované hospodářství pečlivě řídil rozšiřování neperiodických publikací domácího i cizího původu. Komunisté usilovně bojovali proti literárnímu braku (Zákon o vydávání a rozšiřování neperiodických publikací z 24. března 1949). Brak byl dle komunistů nástrojem kapitalismu, jednalo se o fantaskní, dobrodružné a detektivní romány, například komiks byl vnímán jako

²⁵⁰ SVOZIL, Bohumil. *Česká literatura ve zkratce*. Praha: Brána, 2013, s. 496. ISBN 978-80-7243-650-7.

²⁵¹ POSLEDNÍ, Petr. *Knihy bez záruky*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015, s. 16. ISBN 978-80-7465-179-3.

²⁵² JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 28 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

²⁵³ LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 735. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8.

²⁵⁴ MACURA, Vladimír a Karel SCHMARC, ed., Petr ŠÁMAL. *Šťastný věk*. V tomto uspořádání vyd. 1. Praha: Academia, 2008, s. 143. ISBN 978-80-200-1669-0.

imperialistický jed.²⁵⁵ Tudíž nejen nevhodní spisovatelé, ale i žánry neměly v novém státním zřízení své místo. Ideologické normativní požadavky se domáhaly potlačení určitých žánrů a druhových forem.²⁵⁶ „*Modernismus a všechny avantgardní a experimentální trendy se i v Československu dočkaly nenávislných kampaní ze strany komunistického režimu, obvinění z formalismu a nesrozumitelnosti. Komunistická literární kritika proti těmto směrům postavila názor, že skutečně pokrokové umění se vyznačuje srozumitelností pro široké vrstvy, jednoduchostí a realistickým způsobem zpodobení skutečnosti. Převážná část těchto hodnotových soudů přitom opakovala či rozvíjela argumenty sovětského stranického funkcionáře A. A. Ždanova, jehož názory hrály v sovětském a následně i v československém prostředí úlohu nezpochybnitelné normy, utvrzené i knižním překladem jeho statí O umění, 1949.*“²⁵⁷

Československou obdobou Ždanova se stal marxistický literární kritik Ladislav Štoll.²⁵⁸ V roce 1950 svojí přednáškou *Třicet let bojů za českou socialistickou poezii* ostrakizoval katolíky, liberální demokraty a odsoudil autory jako Závíše Kalandru (popraven 1950), Františka Halase, Jiřího Koláře, Ivana Blatného a Karla Teigeho. I z díla Nezvalova a Bieblova, kteří se hlásili k poúnorovému socialismu, bylo jako škodlivé vymazáno avantgardní období.²⁵⁹ Řada pro režim nevyhovujících autorů byla perzekuována (např. tresty odnětí svobody). Jednalo se zejména o katolické autory, například o Jana Zahradníčka, Zdeňka Kalistu, Václava Renče, Josefa Kostohryze, Zdeňka Rotekla, Františka Křelinu, Josefa Knapa, Josefa Palivce. Záminkou bývalo obvinění ze špionáže a spiknutí s cílem uspořádat státní převrat.²⁶⁰ Nevyhovující byla mnohoznačná poezie s křesťanskou či venkovskou tematikou, kolážové obrazy každodennosti všedních dní, introspekce, zaměření na individualitu. Naopak vyhovující bylo odosobnění poezie, nápadné zepičtění básnické

²⁵⁵ BRABEC, Jan. O dětských časopisech na západě. *Zlatý máj*. Praha: Svaz československých spisovatelů, 1958, 2(9), 269-270. ISSN 0044-4871.

„V USA je velký konkurenční boj i o dětského čtenáře, který se má stát poslušným nástrojem vládnoucích kapitalistických kruhů.“ Kačer Donald je autorem hodnocen jako ne příliš vtipný ani příliš zábavný. Tisk na nekvalitním papíru je dle Brabce nedokonalý.

²⁵⁶ URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 82. ISBN 80-719-8548-1.

²⁵⁷ JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

²⁵⁸ RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu*. V Praze: Vyšehrad, 2020, s. 83. ISBN 978-80-7601-334-6.

²⁵⁹ LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 735. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8.

²⁶⁰ MELICHAR, Dominik. *Století českého čtení 6. Host* [online]. Brno: Spolek přátel vydávání časopisu Host, 2020, , 1-8 [cit. 2021-11-14]. ISSN 2336-2944. Dostupné z: <http://www.h7o.cz/stoleti-ceskeho-cteni-6-tuha-leta-padesata/>

produkce včetně té, která měla být lyrická. Básně byly didaktickým názorovým příběhem často dialogizovaným, s popisně realistickým zobrazením.²⁶¹

Dle nového státního zřízení a nových zákonů se trestným činem stala kritika vlády, získávání a šíření informací, které byly proti zájmům lidu a dělnické třídy. Politické procesy zasáhly na 200 tisíc lidí.²⁶² Brzy po převzetí moci režim zlikvidoval řadu literárních časopisů, mj. katolický *Akord*, *Kritický měsíčník*, *Listy*, zanikla i řada pro režim nevyhovujících nakladatelství. Ta, která přetrvala byla soustředována pod jeden národní podnik.

Autoři, kteří chtěli svá díla publikovat, ať už věřili komunistickým heslům o nové spravedlivé společnosti nebo ne, se přizpůsobili požadavkům socialistického realismu, který byl tematicky i námětově omezený (kolektivizace, industrializace, budování, dělnické prostředí, továrny). Další možností bylo proti režimu nevystupovat otevřeně a uchýlit se do oblasti literatury, kde nedocházelo k otevřené názorové konfrontaci a pole pro tvorbu tak bylo trochu více svobodné (překlady, literatura pro děti a mládež). Jiní se rozhodli represím a dusivé atmosféře stalinismu vyhnout. Emigrovali tak autoři jako Milada Součková, Ivan Jelínek, Ivan Blatný, Egon Hostovský, Jan Čep, Zdeněk Němeček, Ferdinand Peroutka, Jiří Voskovec a další. Exilová literatura se ocitla v izolaci od domova a teprve postupně se autoři v zahraničí dostali k vydávání své tvorby např. *Křesťanská akademie* v Římě vydávala katolické exulanty, v Mnichově vycházel měsíčník *Skližeň*, časopis *Skutečnost* a poté úspěšný čtvrtletník *Svědectví*. Tyto platformy vydávaly kulturně politické zpravodajství, knihnice *Skližeň svobodné tvorby* nabízela exilové tituly, v Paříži vyšla v roce 1954 reprezentativní antologie poezie *Neviditelný domov* a o dva roky později v Mnichově antologie prózy *Peníz exulantův*.²⁶³

Další autoři zejména katolické orientace s transcendentálními tématy oficiálně publikovat nemohli, avšak tvorbě se stále věnovali. Vznikala tak tzv. literatura v katakombách (vězeňská tvorba Jana Zahradníčka, Václava Renče). Další jako Jaroslav Durych a Vladimír Holan se rozhodli svá díla nepublikovat a psali je tzv. do šuplíku. Dílo Bohuslava Reynka vycházelo pouze v malých nákladech. Jiní své rukopisy rozmnožovali tajně a pořádali neveřejná čtení. Autoři jako Jiří Kolář, Emanuel Frynta, Josef Jedlička, Zdeněk Urbánek,

²⁶¹ BROUSEK, Antonín. *Podivuhodní kouzelníci*. Purley: Rozmluvy, 1987, s. 260. Rozmluvy. ISBN 09-463-5239-9.

²⁶² LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 736-737. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8.

²⁶³ LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 740-743. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8.

Bohumil Hrabal, Josef Hiršal, Josef Škvorecký, Egon Bondy, Jan Zábřana a Vladimír Vokolek se zaměřili blíže na vnitřní perspektivu individua (existenciální a sexuální témata). Přístup opačný, než jaký požadovaly dobové literární tendence zobrazující třídní určenost. Dobové představy o autorovi nevyhovovali autoři literární Skupiny 42, Skupiny Ra²⁶⁴ ani surrealisté jako Karel Hynek, Zbyněk Havlíček, Karel Teige, Vratislav Effenberger.²⁶⁵

Po roce 1956 docházelo k revizi politického stalinismu, také se více otevřelo téma směřování kultury. Na II. sjezdu Svazu čs. spisovatelů v tomtéž roce byly vzneseny požadavky na uvolnění (kritické příspěvky měl V. Nezval, F. Hrubín, J. Seifert). Vystupující diskutovali o dalším vývoji a skutečně došlo k uvolnění nejtvrdějších dogmatických principů. Vychází díla, která dříve nebylo možné uveřejnit. Na veřejnosti se počínají objevovat někteří autoři, kteří měli v zakladatelském období problém publikovat (Seifert, Hrubín, Langer, ojediněle Holan, Durych, Deml, Valenta, Weil, Kolář, Halas, Orten, Werich).²⁶⁶ I oficiální kritika byla rozdělena, někteří uvolnění vnímali pozitivně. Požadovali realismus, který by dokázal nad rámec pouhého zobrazení revolučního a budovatelského zápasu obohatit typizaci postav a překonat tak převládající schematismus. Další kritizovali liberalistické tendence, individualismus a subjektivismus.²⁶⁷ Liberalizační snahy byly přerušeny na celostátní konferenci Svazu čs. spisovatelů v roce 1959, kdy ideolog Ladislav Štoll odsoudil celkový vývoj literatury i kritiky a opět kladl důraz na dodržování pravidel socialistického realismu.

3.5. Situace v oblasti literatury pro děti a mládež

V krátkém období v letech 1945-1948 dosud existovala autorská, vydavatelská i názorová pluralita. Svá díla paralelně psali autoři různých literárních generací. Po druhé světové válce autoři LPDM navazovali na dobu předválečnou v žánrové i hodnotové oblasti. I přes technické limity (nedostatek papíru a tiskařských kapacit) docházelo k postupné regeneraci literárního života. Vycházela díla, která za války vycházet nemohla, pozornost odborníků i veřejnosti se soustředila i na časopisy a nakladatelství pro děti (např. v roce 1945 vznikl časopis *Mateřídouška*). Poezie pro děti se věnovala tématům klasickým (folklór, cykličnost, přírodní lyrika, domov, rodinné vazby) i reflexím prožitých válečných let.

²⁶⁴ SVOZIL, Bohumil. *Česká literatura ve zkratce*. Praha: Brána, 2013, s. 496. ISBN 978-80-7243-650-7.

²⁶⁵ LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 743-751. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8.

²⁶⁶ LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 751-753. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8.

²⁶⁷ JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 53 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

V oblasti pohádek docházelo k autorským adaptacím známých příběhů, autoři se stále nechávali inspirovat místním folklórem, populární byly antropomorfované pohádky reflektující potřebu dětského synkretického myšlení. V oblasti příběhů s dětským hrdinou byly zobrazovány běžné situace jako dětské zábavy, soutěže a dobrodružství (situace obvyklé pro dětský život), ale i válečné zkušenosti (motivy ohrožení, útěku, hrdinství).²⁶⁸

3.5.1. Budovatelské období

V roce 1948 se kultura a politika dostaly do těsného institucionalizovaného spojení. Politické zřízení výrazně intervenovalo do umělecké sféry, kde spatřovalo možnost převýchovy obyvatel k oddanosti k novému politickému systému. Umělci zastávali významné politické posty, umění včetně literatury se věnovala pozornost i v nejvyšších politických kruzích.

Literatura se jako umělecký žánr proměňuje, vyvíjí se a proměňují se i její žánrové postupy. V centru pozornosti se v budovatelském období ocitl motiv dítěte. Sémiotika dětského světa korespondovala s politickým zřízením (jaro, slunce, zpěv, domov, pohyb, radost), což se promítalo v LPDM i v literatuře určené dospělým. Dítě a dětství v té době dle Urbanové sloužilo autorům víceméně jako dekorace.²⁶⁹ Ideologie spatřovala v dětech a v mládí nositele nové doby nezkažené starým světem a jeho buržoazním zřízením.

Prvních deset let socialistického zřízení země je příznačných mnohými změnami, které postupně vedly k subordinaci pod Sovětským svazem a k centralizaci moci. Tyto změny postihly i oblast ediční. Státní nakladatelství dětské knihy získalo monopol na trhu a jeho produkce byla ovlivňována vládnoucí politickou garniturou. Současně zanikají mnohá odborná periodika věnující se dětské literatuře i časopisy určené dětem.

Dosavadní nakladatelská struktura byla definitivně proměněna v březnu 1949 zákonem O vydávání a rozšiřování knih, hudebnin a jiných neperiodických publikací, který vyloučil soukromé podnikatele z oblasti tisku. Knihy vycházely v rámci centralizovaného systému nakladatelských podniků. Veškerou distribuci řešil národní podnik Kniha, který měl povinnost odebírat vydané tituly bez ohledu na skutečnou poptávku a zájem čtenářů.

²⁶⁸ URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 67-82. ISBN 80-719-8548-1.

²⁶⁹ URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 83. ISBN 80-719-8548-1.

Po nástupu socialistického režimu k moci se ke správné převýchově nového člověka využívá literatura již od nejútlejšího dětství. Zejména v budovatelském období ustupuje umělecký aspekt literatury do pozadí a k literatuře se přistupuje jako k prostředku, díky němuž se nejsnáze vstřípí nové ideály a nový hodnotový žebříček. Dominantním se stal model agitačně-výchovné literatury s komunistickým ideologickým zaměřením. Po autorech byl požadován monumentalizující vztah k zobrazované skutečnosti, který byl v rozporu s přirozeným vývojem dítěte s jeho osobnostními znaky i zájmy.²⁷⁰ Chaloupka a Voráček tyto snahy označují v roce 1984 jako „jistě dobře míněné, ale ne vždy vnímavé k živému organismu literatury, podléhající určitým zjednodušením a deformacím. Snaha o společenskou aktuálnost... byla však nezřídka izolována od snahy o její uměleckou svěbytnost, byla viděna utilitárně a zkratkovitě.“²⁷¹

Byly utlumeny snahy o utváření uměleckých kritérií dětské četby, ale i některé nevhodné útvary zábavné prózy pro mládež. Tematicky se LPDM soustředila na současné náměty, život dítěte v socialistické společnosti, oslavy významných státníků, psaly se pohádkové alegorie socialistického světa. Zvýšila se produkce publicisticky zaměřených děl reportážního typu. Próza s historickou tematikou se soustřeďovala na etapy příhodné pro ilustraci dějinné úlohy lidových mas jako např. husitské hnutí. V některých dílech docházelo ke zjednodušení kompoziční stavby, k prvoplánové didaktičnosti až k propagandě. K tomu sloužila jasná polarita, černobílé zobrazování pozitivních a negativních hodnot, stagnace vývoje protagonistů, chybějící či nelogické motivace jednajících postav.²⁷²

Západní demokratický svět byl líčen coby nepřítel státního zřízení (*imperialistické kořistnictví, d'ábelství Američanů, bezcitnost, řeznická čeládka*).²⁷³ Socialistický svět byl bratrským sousedem, učitelem a inspirací, život v něm byl vykreslován jako šťastný a ideální. Nepřijatelná byla literatura orientovaná nábožensky. V politických procesech s katolíky byli z řad autorů dětské literatury odsouzeni Václav Renč, Václav Prokůpek, Josef Knap,

²⁷⁰ URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 74. ISBN 80-719-8548-1.

²⁷¹ CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1984, s. 360. ISBN 13-786-84.

²⁷² JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 429 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

²⁷³ *Čeští spisovatelé korejským dětem*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1952, s. 11.

Vítězslav Nezval v básni Zpívám zpěv míru: *Aby už pro mizerný žold / lid nekrvácel za zbrojaře, za ně a za válečné žháře, / jimž slouží doutníkový lord, / zpívám zpěv míru. / Aby si přes panický strach, že budou muset žítí skromně, / uvědomili v Bílém domě, / proč lidstvo nedopustí krach, / zpívám zpěv míru.*

František Křelina a Jan Zahradníček. Dobrodružná četba jako Robinson Crusoe byla volně adaptována Kornějem Čukovským v roce 1953 a J. V. Plevou v roce 1956, přičemž bylo z Defoeova vyprávění zcela odstraněno pro motivaci hlavní postavy zásadní téma víry v Boha. Nepřijatelná byla i tvorba se skautskou a legionářskou tematikou, zásadně byly odmítnuty chlapecké a dívčí romány jako komerční, braková četba pro mládež kapitalistické éry. Jako úpadková literatura, která kazí mládež, bylo vnímáno i dílo Jaroslava Foglara.²⁷⁴ Celkově byla potlačena odpočinková a zábavná funkce literatury a upřednostňovala se didaktická a persvazivní funkce.

Významně se prosadila agitačně výchovná beletrie s unifikovaným ideologickým zaměřením. Výchovná funkce se stala primárním předpokladem tvorby pro děti. Autoři se soustředili na náměty ze současného budovatelského světa, do kterého chtěli aktivně zapojit i děti a mládež, jako naději nové doby. Prvoplánová výchovnost mnohdy ústila až ve stírání hranic mezi literární tvorbou určenou pro děti a propagandistické snahy komunistického režimu.²⁷⁵

Výběr námětů autorů se podobal literatuře pro dospělé, byly utlumeny snahy o zobrazení dětského vnímání a prožívání světa. Děti neoplývaly typickými dětskými atributy, naopak se začleňovaly do dospělých sociálních rolí. „*Od dětské literatury se vyžadovalo její přímé působení na socializační procesy dítěte..., na literatuře je, aby vůči dítěti explicitně vyslovila některá rozhodující životní pravidla a normy.*“²⁷⁶ Osvěžení se objevilo až v druhé polovině a zejména na konci 50. let.²⁷⁷

Dle samotného Stalina se měli spisovatelé stát inženýry lidských duší, měli předělat svět a člověka k lepšímu. Literatura se stala mocnou zbraní pro výchovu, měla již od nejútlejšího věku předělávat a dohlížet na dítě, aby z něho vyrostl dobrý člověk. „*Nezřídka však může negativní působení knihy pro děti vzejít i ze společensky pravdivého a pokrokového vidění životní zkušenosti, jestliže autor nechápe, jak bude k jeho tvůrčímu záměru přistupovat*

²⁷⁴ JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 429-433 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

²⁷⁵ JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 429 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

²⁷⁶ CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1984, s. 391. ISBN 13-786-84.

²⁷⁷ JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 430-431 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

čtenář, jak bude významy díla konkretizovat při vlastním osvojování díla, a zejména ovšem, není-li autorovo vidění skutečnosti v knize vyjádřeno s esteticky svébytnou uměleckou přesvědčivostí – právě tento poslední případ byl příznačný pro řadu knih z počátku padesátých let, v nich se společensky pokrokové vidění skutečnosti bez přesvědčivého uměleckého mistrovství změnilo v nepůsobivý nebo i negativně působivý, tezovitý schematismus.²⁷⁸

Za vzory platili autoři sovětské provenience, (vliv tzv. školní a pionýrské povídky). Ti dle tehdejších ideologů umně pracovali s nadindividuálním, zejména v příběhové próze s dětským hrdinou (např. *Timur a jeho parta* od Arkadije Gajdara vydáno v SNDK v roce 1956 či Katajevův *Syn pluku* vydáno tamtéž o rok později). Chaloupka a Voráček hodnotili školní povídku jako „zdánlivě velmi společensky konstruktivní, ve skutečnosti však vracející smysl dětské literatury zpět k formální didaxi a k mentorování.“²⁷⁹ Stejskal popisoval již v roce 1962 školní povídku jako „strašlivou svěřací kazajku.“²⁸⁰

V české původní próze pro děti a mládež přichází vlna příběhů s okupační tematikou, kdy jsou tendenčně zkreslovány historické události ve prospěch Sovětského svazu. Válka byla interpretována dle koncepce třídního boje, zásluha na poražení fašismu se přiznávala pouze SSSR a domácímu komunistickému odboji. Někteří autoři schematicky propojovali komunistickou propagandu s protifašistickým odbojem pomocí černobílého rozvržení charakteristik postav. Dětský hrdina byl nositelem výchovné funkce. Témata próz ze života soudobých dětí byla ovlivňována dobovými kampaněmi a politickými tlaky. Nelze nezmínit opravdové politické přesvědčení autorů, kteří tato díla psali. V ediční praxi i školní literární výchově se jednoznačně preferovala ideová funkce a instrumentálnost textů. Urbanová upozorňuje, že tyto funkce byly rozšířeny právě o timurovský vzor agitačního charakteru, jak v próze odehrávající se za druhé světové války (J. Sosnar, J. Mareš, J. Marek), tak ve školní povídce.²⁸¹

²⁷⁸ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 59-60. ISBN 13-741-73.

²⁷⁹ CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1984, s. 361. ISBN 13-786-84.

²⁸⁰ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 271. Knižnice teorie dětské literatury.

²⁸¹ URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 32. ISBN 80-719-8548-1.

I pohádky, jako výsostného žánru literatury pro děti, se užívalo k výchově již od nejtěplejšího dětství. Pohádce se z expertního hlediska věnoval sborník statí a článků z roku 1960 *O pohádkách*. Zde lze nalézt názory odborné veřejnosti k problematice překladů. Řeší se zde otázky aktualizace jazyka starších látek, dramatizace pohádek pro rozhlas či jeviště a význam ilustrace. Nalezneme tu i dobová psychologická pozorování, zkušenosti knihovnice a literárně-historická pojednání. Je třeba mít na paměti, že „*dobové společenské a kulturní normy, ale také stereotypy a kulturní vzorce působily na čtenářskou i kritickou recepci a konkretizaci a všeobecně zkreslovaly obraz o původní české tvorbě a českému kritickém myšlení o literatuře, deformovaly představu o skutečných čtenářských zájmech.*“²⁸², proto je nutno přistupovat k této publikaci jako k prameni dokládajícímu dobové představy o úloze pohádky v životě dítěte i ve společnosti.

Folklorní pohádka²⁸³ byla podrobena nové interpretaci, vysvětlovala se jako odraz boje za lepší existenci, byl zdůrazňován její realistický základ a lidovost.²⁸⁴ Obecně se pohádka chápala jako vhodný materiál, na kterém bylo možno ukázat hodnoty socialistického kolektivu. „*Dítě se v pohádce učí takovému pohledu na svět, který je příznačný pro lidový kolektiv, základům lidové národní filozofie. V pohádkách je životní názor lidu na různé životní hodnoty, je v nich jeho láska a nenávisť, jeho přání, jeho smysl pro spravedlnost.*“²⁸⁵ Celkově byla upřednostňována společenská funkce literatury a oceňoval se zejména bezprostřední vztah k zobrazované skutečnosti. Fantazijní stránka pohádky byla potlačována a logicky vysvětlována. Pohádkám a pověstem byla podsouvána instrumentální a umělecko-naučná funkce, animizovaly se traktory a technické rekvizity, ovládalo se počasí a malý čtenář byl pobízen k brigádám.²⁸⁶

²⁸² URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 17. ISBN 80-719-8548-1.

²⁸³ Vysokou uměleckou úroveň a autonomii si zachoval soubor pohádek Josefa Štefana Kubína *Zlatodol pohádek I-IV* z let 1948 až 1952.

²⁸⁴ JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 438 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

²⁸⁵ ČERVENKA, Jan. *O pohádkách*. 1. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1960, s. 8.

²⁸⁶ ŠTRUNCOVÁ, Olga. *Brigáda v mateřské škole*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1951. Knižnice pro nejmenší.

Knihou bohatě ilustrovaná O. Sekorou propagovala zvýšení dobrovolné pracovní činnosti i pro ty nejmenší. Štruncová zde nabádá rodiče, aby podporovali v dítěti touhu po činnosti a uplatnění pomocí jednoduchých úkolů. Reportážní tón vyprávění ilustruje schéma plánované restrukturalizace volnočasových aktivit pracujících v nové socialistické společnosti. Děti se samy rozhodnou po vzoru svých rodičů uklidit zahradu kolem školky, což pozitivně kvitují přihlížející občané (důchodci, listonoš, kominík, průvodčí, malíř pokojů, popeláři, hasiči) a reflektují to i média. Z dětského snažení vzniká zpráva do biografu, na který stojí lidé dlouhé fronty. Zprávu o brigádě nejmenších oceňují horníci a posílají dětem zásoby uhlí, také prodejny posílají sladkosti a hračky.

Urbanová však také upozorňuje na díla, která mají zřetelný odstup od této didakticko-persvazivní polohy a zachovávají si svou originalitu a autonomii. Jsou to *České pohádky*²⁸⁷ z roku 1958 od Jana Drdy nacházející se na hranici autorské adaptace folklorních námětů a autorské pohádky. Dále Hrubínovy *Pohádky tisíce a jedné noci* z roku 1956, *Strom pohádek z celého světa* Jana Vladislava a Vladislava Stanovského z roku 1958, adaptace starších látek Eduarda Petišky *Staré řecké báje a pověsti* z roku 1958 a edice *Biblických příběhů* Ivana Olbrachta z roku 1955 a 1958.²⁸⁸

Poezie pro děti a mládež se sblížovala s poezií pro dospělé především v důsledku obdobné emblematicky (motivy dítěte jako představitele lepších zítřků, výše zmiňovaná symbolika dětství jako nové naděje a dále obrazy jara, slunce, písni, zpěvu). Autoři se snažili veršem postihnout revoluční proměny doby, její ideální perspektivy a včlenění do nového života. Často však podlehlí vnějšímu přístupu a básnický obraz nahrazovali frázemi.²⁸⁹ Verše byly obsahově a formálně strnulé, kompozičně jednodušší a je v nich jasně patrná agitační funkce (J. Noha, O. Kryštofek, J. V. Svoboda, J. Alda). Děti se je často učily ve škole pro účely deklamace např. při výročních významných státníků.

Estetická potencialita dětské perspektivy byla zachována díky návaznosti na tradice v dílech F. Hrubína, J. Seiferta, J. Čarka, K. Bednáře, F. Bronislava. Zde mohly děti poznávat svět v jeho diferencovanosti a proměnlivosti, aniž by došlo k jeho zploštění ve prospěch socialistické ideologie. Autoři respektovali dětskou obrazotvornost, hravost a cyklický kalendář, který vnáší dětem do světa řád.²⁹⁰ Dětská lyrika této doby byla výrazově rozmanitější než próza „*kde byl nástup budovatelského modelu radikálnější a kde se tematická trivialita a kompoziční strnulost ospravedlňovaly požadavkem obecné srozumitelnosti.*“ Hrubín akcentoval drobné motivy každodennosti a spojoval je s radostí ze hry s respektem k řádu přírody i k lidským hodnotám (*Je nám dobře na světě* 1951, *Hrajte si s námi* 1953, *Hrajeme si celý den* 1955). Úctu k práci nalezneme ve sbírkách *Tři kluci*

Práce dětí je odměněna a inspiruje další mateřské školy, které se předhání v lepší a dokonalejší brigádě (za sběr jablek a heřmánku dostávají děti z lékárny rybí tuk, za kaštany vstup do ZOO, za jahody výlet do Prahy).

²⁸⁷ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 323. Knižnice teorie dětské literatury.

Pohádky Jana Drdy vynikají spontánní kompilací klasických motivů, ve všech vítězí obyčejný český člověk (praktický, lehce ztotožnitelný).

²⁸⁸ URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 28. ISBN 80-719-8548-1.

²⁸⁹ CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1984, s. 380. ISBN 13-786-84.

²⁹⁰ URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 86. ISBN 80-719-8548-1.

sportovci 1950 či ve veršované pohádce *Paleček* 1949. Pro nejmenší napsal Hrubín např. *Kuřátko a obilí* 1953, *Zimní pohádku o Smolíčkovi* 1954. Jaroslav Seifert se soustředil na intimní polohu dětství a domova. Sbíрка *Maminka* z roku 1954 oslovuje široké spektrum čtenářů, včetně dospělých, pomocí drobností spojených s dětstvím a domovem. „*Návraty do dětství v různých variacích vyprávějí o ztraceném ráji, vyznačují se vzpomínkovým propojením se světem dětství a zasazením dětských postav do míjejících okamžiků.*“²⁹¹

Selekce ani normativní požadavky nepostihly LPDM tak tvrdě jako literaturu pro dospělé, zejména proto, že nebyla narušena její kontinuita s literárním odkazem. Dobové nároky kladené na LPDM jako je vlastenectví, optimismus, kolektivismus a aktivismus zásadně nestojí proti specifickému světu LPDM. Současně zde nalézali útočiště autoři, kteří jinak tvořit nemohli, např. Jaroslav Seifert, František Hrubín²⁹², Vladimír Holan nebo Jan Čarek.²⁹³ Ten v dětské lyrice tematizoval lásku k rodné zemi a krásy venkova, i když se v 50. letech nevyhnul zvýšené autocenzuře (reeditovaný *Ráj domova* a sbírka *Radost nad radost* z roku 1954). V intencích hravosti reagoval na příklon k tématům spojeným s průmyslovou výrobou: *Bajky o nástrojích* z roku 1953 a *Co si povídaly stroje* z roku 1955. Vesele ilustrované tituly s tematikou oslavující nástroje byly díky střídavému rýmu, jasné rytmičnosti veršů, hravosti jazyka (podobné autentické mluvě dětí) vhodné pro artikulační cvičení. Dle Stejskala měl Čarek dvě polohy. V první byl básníkem konejšivé krásy rodné přírody v náruči domova (inspirace Sládkem). Kosmos jeho dětské poezie byl tradičního charakteru. Druhá rovina jeho tvorby vyznačující se stereotypními postupy a vnějškovostí byla v technické oblasti, kde nepronikl tak hluboce do světa dítěte (pozn. aut.: dítěte 50. let).²⁹⁴

Pro existenci LPDM v socialistické epoše mají velký význam institucionální opatření jako zřízení Státního nakladatelství dětské knihy. Z pedagogického hlediska se LPDM věnovalo Ministerstvo školství, věd a umění. Na konci padesátých let byl založen Kruh přátel

²⁹¹ JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 433-435 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z:

https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

²⁹² Padesátá léta byla v oblasti LPDM pro Hrubína plodná: *To je jízda, to je let* (1950), *Tři kluci sportovci* (1950), *Je nám dobře na světě* (1951), *Nesu, nesu kvítí* (1951), *Hrajte si s námi* (1953), *Dívej se a povídej* (1955), *Hrajeme si celý den* (1955), *Školáčkův rok* (1956), *Zimní pohádka o Smolíčkovi* (1954), *Pohádka o Květušce a její zahrádce* (1955), *Pasáček a sluníčko* (1954), *Kytička z náčtrníku* (1958), *Mánesův orloj* (1953), *Pohádky z Tisíce a jedné noci* (1956), *Špalíček pohádek* (1957).

²⁹³ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 369. ISBN 80-718-5669-X.

²⁹⁴ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 239-242. Knižnice teorie dětské literatury.

dětské knihy.²⁹⁵ Institucionalizovanou podporou čtení dětí a mládeže byl od roku 1949 Fučíkův odznak. Byla to masová akce podporující čtení prosocialistické a vhodné literatury jako například: Ústava 9. května, knihy *President Gottwald mezi mládeží*, *Lenin*, *Stalin*, Jiráskův román *Proti všem*, *Siréna* Marie Majerové, *Anna Proletářka* od Ivana Olbrachta, Fučíkova *Reportáž psaná na oprátce* a *V zemi, kde zítra již znamená včera*, Fadějevův román *Mladá garda*, Ostrovského *Jak se kalila ocel*, Polevého *Příběh opravdového člověka*, Nerudovy *Zpěvy páteční*, Bezručovy *Slezské písně*, *Hrdý bud'* od S. K. Neumanna a další knihy, a dokonce i filmy. Výše zmíněné tituly byly nejen pro tyto účely vydávány ve velkých nákladech 30 až 60 tisíc kusů.²⁹⁶ Akce byla řízena Ústředním výborem Čs. svazu mládeže, uchazeč byl z četby komisně přezkoušen a poté obdržel odznak.²⁹⁷

3.5.2. Konec 50. let a počátek 60. let

Ideologický tlak nepůsobil ve všech kulturních oblastech stejnoměrně a s neměnnou intenzitou v průběhu času. V druhé polovině 50. let a na počátku let 60. byl socialistický režim v oblasti LPDM uvolněnější. Objevují se některá díla v rámci oficiální kultury, která mají vyšší umělecké ambice. Oblast literatury pro děti a mládež měla relativně široké pole, kde se dalo tvořit svobodněji, od 60. let se tak LPDM rozvíjí mnohem volněji.²⁹⁸ Dochází k postupnému přijetí jiného pohledu na tvorbu, kdy se „*dětský aspekt v tvorbě pro děti stal určujícím uměleckým fenoménem... základní konstitutivní silou, principem tvorby.*“²⁹⁹ K tvorbě pro děti se přistupuje z pohledu dětského subjektu, který vnímá svět svými očima (A. Mikulka, M. Macourek, O. Hofman, V. Čtvrtek, O. Hejná, D. Mrázková, J. Werich, J. Trnka). Dětská literatura je definována důrazem na dětské potřeby, a to jak z hlediska formy, tak obsahu. Nahlíží se na ni prizmatem dětských očí, proto se o LPDM (psaných, vydávaných a obvykle kupovaných dospělými) mluví, jako by se v nich dítě nacházelo.³⁰⁰

²⁹⁵ GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 29. ISBN 14-283-89.

²⁹⁶ Přestože tyto knihy vycházely ve velkých nákladech, a často v několika vydáních, jsou nyní velmi špatně dostupné, například v Národní knihovně v Praze je většina z nich k dispozici pouze v tzv. konzervačním fondu.

²⁹⁷ JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 46-47 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

²⁹⁸ LESNIK-OBERSTEINOVÁ, Karín, ed. *Vymezování pojmů, Co je to dětská literatura? Co je to dětství?*. SEGI LUKAVSKÁ, Jana. *Dítěti vstříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. 1. Praha - Brno: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, Host, 2018, s. 13-32, s. 26. ISBN 978-80-7577-413-2.

²⁹⁹ URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 88. ISBN 80-719-8548-1.

³⁰⁰ SEGI LUKAVSKÁ, Jana, ed. *Dítěti vstříc*. Brno - Praha: Host, AV ČR, 2018. ISBN 978-80-7577-413-2.

Konference o literatuře pro mládež v roce 1955 a II. sjezd Svazu čs. spisovatelů o rok později odstartovaly diskuse o stavu LPDM. Referát zde pronesla Marie Majerová, hodnotila kvalitativní posun tvorby, připomněla, že „*psát knihy pro děti je společenská funkce*“ a že čeští autoři se dosud málo obrací k dětem. Také kritizovala nedostatečně podchycené teoretické zázemí a volala po specializovaném časopisu. „*Klidně méně titulů, ale dobré, umělecké a potřebné knihy... větší výběr dramatických kusů pro děti.*“ Kniha měla jít s mládeží do života jako její průvodce a „*vychovávat bez moralizování socialistickou charakterově hodnotnou mládež*“.³⁰¹

Snahou bylo rozšířit výběr a žánrovou pestrost. Opět se vydávaly literárně upravené texty vycházející z odborně vedených a zaznamenaných lidových pohádek a pověstí, současně se vysoce cenila (na úrovni odborné i veřejné) estetická kvalita autorských pohádek. Blíže k šedesátým létům vzniká prostor k inovacím v literatuře pro děti, které pomáhají rozvíjet jejich fantazii, imaginaci a rozšiřovat sémantické souvislosti.³⁰² „*Estetická výchova se stává součástí výchovně vzdělávacího procesu, proto se pozornost věnuje i ilustraci dětské knihy.*“³⁰³

V 60. letech zažívá literatura pro děti a mládež rozkvět žánrového rejstříku i větší diferenciaci literárních děl vzhledem k zájmu a věku čtenáře. V SNDK vzniká celá řada edic jako knižnice původních příběhů ze života *Štřelka* a *Jiskřičky*, knižnice sešitových pohádek *Korálky*, *Knižnice odvahy a dobrodružství*, edice *Daleké kraje*, *Karavana*, *Knižnice vědeckofantastických příběhů* a další.³⁰⁴ Od roku 1954 se knihy dělily nejen podle věku, ale i žánrově. V roce 1958 bylo založeno sedm nových edic a rozšířil se i počet redaktorů.³⁰⁵

Rozkvět zaznamenává zejména oblast poezie pro nejmenší, říkadla nonsensového typu (J. Kainar *Nevídáno neslycháno*, P. Šrut *Kočka v houslích*, L. Štípková *Stojí město Nepovězto*) a autorská pohádka. Ta využívá nonsensu, humoru, dětského chápání světa, asociativnosti, fantazie i bohaté metaforiky. Spisovatelé tvoří neologismy, hrají si s jazykem, což je dětem

³⁰¹ MAJEROVÁ, Marie. Literatura pro mládež a děti – důležitý prostředek socialistické výchovy nových pokolení: referát na 2. Sjezdu čs. Spisovatelů – duben 1956. *Rudé právo*. Praha: Ústřední orgán Komunistické strany Československa, 1956, **36**(114), 3.

³⁰² URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 28. ISBN 80-719-8548-1.

³⁰³ GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 61. ISBN 14-283-89.

³⁰⁴ GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 64. ISBN 14-283-89.

³⁰⁵ HALADA, Jan. *Albatros: 70 let na křídlech dětské literatury*. V Praze: Albatros, 2019, s. 49. ISBN 978-80-00-05474-2.

vlastní. Improvizuje se i s tematikou, autoři převrací lidové motivy, jejich hrdinové mívají obyčejný ráz a vynikají svou chytrostí (např. *Fimfárum* Jana Wericha z roku 1960). Klasické motivy se propojují s novými současnými, každodenností či netradičními náměty. Pohádka se mísí s dalšími žánry (povídka, sci-fi, dobrodružná próza, detektivka). Moderní autorská pohádka s folklorními prvky nabídla syžet kouzelné pohádky podtržený obyčejností typizovaných tradičních pohádkových postav a situací.³⁰⁶

3.5.3. Časopisy

Časopisy tvořily již od 19. století součást dětské čtenářské a literární kultury. Osobitou formou zprostředkovávaly aktuální dění, novinky ze světa vědy, techniky a sportu. Stránky časopisů lze vnímat jako jednu z bran, skrze kterou k dětem vstupovaly nové politické poměry.³⁰⁷

Proměnou po roce 1948 procházely nejen knihy, ale i časopisy pro děti a mládež. Na přelomu čtyřicátých a padesátých let bylo zastaveno vydávání více než dvou desítek časopisů (Foglarův *Vpřed*, *Brouček*, *Vlaštovička*, *Klas*). Místo toho vznikl systém několika periodik rozdělených dle věku čtenářů.

Od září 1950 vychází *Ohníček* pro věkovou kategorii školáků od 9 do 12 let s výchovnými příběhy ze školního nebo domácího prostředí a pionýrského života s bohatým obrazovým doprovodem. Od září 1953 vychází časopis *Pionýr* pro děti starší, který nabízel žákům z 5. až 8. tříd události a témata spjatá s kalendářem socialistických zemí a zprávy z pionýrského prostředí. Kriticko-teoretická revue *Štěpnice* prosazovala a komentovala principy budovatelské kultury, od roku 1953 byla nahrazena časopisem *Literatura ve škole* prosazujícím didaktické pojetí literatury. Technickou tematiku pro starší děti a mládež zprostředkovával časopis *Věda a technika mládeži*. V roce 1956 vznikl časopis *ABC mladých techniků a přírodovědců*, který zdůrazňoval lidský rozum, vědu a techniku a významně ovlivnil mimoškolní výchovu dětí ve věku od 10 do 15 let.

System programově odmítal komerční hledisko, které by mohlo ovlivnit dětského čtenáře, současně časopisy vycházely v masových nákladech. Knapík podotýká, že se

³⁰⁶ JANOŮŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 441 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

³⁰⁷ KNAPÍK, Jiří a Martin FRANC. *Mezi pionýrským šátkem a mopedem*. Praha: Academia, 2018, s. 229. Šťastné zítřky (Academia). ISBN 978-80-200-2890-7.

z časopisu jako kamaráda pro volné chvíle stal školní pomocník a organizátor volného času. Atributy dětského světa jako hravost, zkoumavost a fantazie nahrazovalo vzývání budovatelské utopie, uniformita obsahu časopisů se setkávala s jeho dostupností. „*Aktivismus předkládaný na stránkách časopisů zcela otevřeně zbavoval dětský svět jeho specifické autonomie a včleňoval své čtenáře – zde spíše chápané jako malé dospělé – do světa angažovaných budovatelů.*“³⁰⁸

Udržel se časopis *Mateřídouška* určený nejmladším čtenářům, avšak i zde v prvních letech po komunistickém převratu, dochází k protěžování schematických agitačních textů. Předúnorová verze se vyznačovala komunikativností směrem ke čtenářům, širokým repertoárem, nepředpojatostí, pluralitou. Vycházely zde pohádky srbské, švédské, francouzské, ruské a americké.³⁰⁹

Změny po převratu se projevily i v charakteru *Ferdy Mravence* Ondřeje Sekory, který se objevoval na stránkách dětských časopisů. Zatímco v předválečných kreslených seriálech prováděl divoké kousky, na konci 40. let se stal uvědomělým občanem, který byl ochotný přispět k převýchově celého společenství. Podporoval pětiletku, chodil na brigádu, sbíral suroviny, bojoval proti mandelince bramborové, motýlu běláskovi, myším na poli, červům v ovoci nebo trestal líné brouky.³¹⁰

Proměna poučnorové *Mateřídoušky* je markantní, v osmém ročníku (1951-1952) se pouští od skladby napojené na cyklický kalendářní rok, která je pro nejmenší děti přirozenější. Číslo je pod vedením J. V. Svobody věnována osobnostem socialistického světa jako je Stalin, Lenin, Nejedlý. Obsahují domácí i sovětské didaktické prózy a agitační verše.³¹¹ „*Mnozí spisovatelé reagovali až příliš rychle, a tím i nedozrále na revoluční zvrát, chtěli psát o současnosti, ale nedokázali ji umělecky ztvárnit. Příčina této schématické vlny, která kulminovala v letech 1951–1953, netkvěla v námětech ze současnosti, ale ve způsobu*

³⁰⁸ KNAPÍK, Jiří a Martin FRANC. *Mezi pionýrským šátkem a mopedem*. Praha: Academia, 2018, s. 234-235. Šťastné zítřky (Academia). ISBN 978-80-200-2890-7.

³⁰⁹ URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 78. ISBN 80-719-8548-1.

³¹⁰ Například v *Mateřídoušce* č. 5 z roku 1949 Ferda Mravenec pracuje pro pětiletku: „*Pětiletka začne. Hola! Nový úkol na nás volá. Mravenci, co uděláte? Cožpak zahanbit se dáte? Uděláme velkou práci, nejsme přec jen pro legraci. Budem dělat všichni spolu, vystavíme velkou školu. A tam všechny naučíme, přeměníme, přeškolíme, že pak budou jak my pilní, jak mravenci svorní, silní.*“

³¹¹ JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 431-432 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

*literárního ztvárnění.*³¹² Dětské časopisy zprostředkovávaly budovatelský étos, garantovaly nástup sociálního pokroku, popularizovaly pionýrské hnutí i preferovaná povolání v průmyslu, zemědělství i obecně pracující, včetně obrazu pracujících matek.³¹³ Chaloupka ve *Zlatém máji* však připomíná, že *Mateřídouška* (mimo nejexponovanější propagandistické období) zprostředkovávala důstojný počátek čtenářským zájmům dítěte. Krátké didaktické básničky (ne vždy básnický geniální) byly doplněny melodickými verši a vizuálně lákavými obrazovými seriály.³¹⁴

S postupným politickým uvolňováním ideologie ubývalo, časopis se opět snažil nabídnout kvalitní četbu i ilustrace a rozvíjet fantazii. Publikovala zde řada vynikajících autorů jako František Hrubín, František Halas, Jaroslav Seifert, Eduard Petiška, Ljuba Štíplová, Václav Čtvrtek. *Mateřídoušku* ilustrovali přední výtvarníci jako Jiří Trnka, Helena Zmatlíková, Miloš Nesvadba.

Ještě před začátkem 60. let se na stránky časopisů pro děti a mládež začala vracet autentická dobrodružná a jiná atraktivní tematika. Jednalo se o vědecko-fantastické příběhy, cestopisný či detektivní žánr, tipy pro turistiku a táboření a dívčí rubriky. Texty v nejrůznějších formách doplňovaly hry, kvízy, křížovky, kreslený humor, osobnostní testy, povídky, ilustrace a kreslené seriály. Na stránky se vrátili i dříve nevhodní autoři jako Jaroslav Foglar, Otakar Batlička a Zdeněk Burian. Dítě se stalo partnerem časopisu a podílelo se na jeho tvorbě (ankety, soutěže, zprávy, výtvarné či literární pokusy čtenářů).

3.5.4. Časopis Zlatý máj

Do diskuse o podobě literatury pro děti a mládež vstupuje v roce 1956 jako médium s celostátní působností teoretický časopis *Zlatý máj*, nazvaný po básnické sbírce pro děti od Josefa Václava Sládka z roku 1887. Sládkovy sbírky se staly na dlouhá léta kvalitativním kritériem básnické tvorby pro děti. Pohled na jejich vjemové potřeby skrze lidovou slovesnost silně kontrastoval s dosavadní praxí didaktického rázu dobové poezie. To značilo nastolení respektu k dítěti jako k bytosti, která dokáže objevovat skutečnost skrze vlastní cestu.³¹⁵

³¹² GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 63. ISBN 14-283-89.

³¹³ KNAPÍK, Jiří a Martin FRANC. *Mezi pionýrským šátkem a mopedem*. Praha: Academia, 2018, s. 236. Šťastné zítřky (Academia). ISBN 978-80-200-2890-7.

³¹⁴ CHALOUPKA, Otakar. Od Mateřídoušky k Pionýru. *Zlatý máj: Kritická revue umělecké tvorby pro mládež*. Praha: Svaz československých spisovatelů, 1960, 4(7-8), 295-299, s. 295.

³¹⁵ GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 54. ISBN 14-283-89.

V době založení časopisu *Zlatý máj* šlo především o platformu k diskuzi a zprostředkování popularizačně teoretických názorů na LPDM. „*Start Zlatého máje se jevil jako šance k pokusu o vytvoření žádoucí syntézy, k formulaci adekvátní pojetí té složky celonárodní literatury, kterou tvoří četba dětí a mládeže. Zlatý máj burcuje, volá po probuzení zájmu o tvorbu pro děti, obhájí ji, zdůrazňuje její význam, její příslušnost k celku literatury, ptá se po její specifičnosti, volá po diskuzi.*“³¹⁶

Časopis sloužil jako normativní ukazatel, na nově vydaná díla zde reagovala dobová kritika. Optimisticky se stavěl k náporu schematického myšlení. Říha zde například doporučil autorům, aby „*opustili svůj mnohdy jistě plynulý, ale přitom šedivý a nudný styl a dali se tak trochu na hazard.*“³¹⁷ Časopis pomáhal udržovat klima pro vznik knih. Zpočátku se sice nevyvaroval popularizačnímu pojetí kritiky, ale i přesto vytvářel podmínky pro zasazení české LPDM do kontextu světové literatury. V prvním ročníku byla otevřena diskuse o dívčí a dobrodružné literatuře, což byly žánry do té doby vnímané jako brak.³¹⁸ „*Láska a naděje se sbírají v jiskru vzpoury, která přeskakuje z věty na větu, aby nakonec vyšlehla v plamen jasné vůle: chceme pro člověka nejbezbrannějšího – pro dítě – šťastný svět, bojujme o něj – a přijde! ... Jsme odpovědní za to, aby obyvatelé nové země byli opravdu šťastnými lidmi a nová země sama, aby rozkvetla do takové krásy, o jaké jsme se kdysi odvažovali jen snít.*“³¹⁹

3.6. Volnočasové čtení a Státní nakladatelství dětské knihy

Poválečná situace v Československu v nakladatelské oblasti rozhodně nebyla jednoduchá. Prodej knih stagnoval, a nejen nakladatelská praxe trpěla nedostatkem papíru. Činnost soukromých nakladatelů byla zakázána Zákonem o vydávání a rozšiřování knih, hudebnin a jiných neperiodických publikací. Nakladatelství se postupně stala součástí politických stran, organizací, spolků či státu. Strana nad nimi dodržovala dohled skrze Ústřední ediční radu s předsedkyní Marií Majerovou, Lektorskou radu ÚV KSČ a další

³¹⁶ VAŘEJKOVÁ, Věra. *Česká autorská pohádka*. Brno: CERM, 1998, s. 77-78. ITEM. ISBN 80-720-4092-8. Rozvinutí vícehlasných diskuzí do té doby o tématech opomíjených či odmítaných např. o dobrodružné próze (V. Kocourek *Co s dobrodružnou literaturou pro mládež*, *Zlatý máj*, č. 4 str. 107-109 či románech pro dívky (M. Sedloň *O některých problémech románu pro dívky*, *Zlatý máj* č. 1 str. 15-17)

³¹⁷ ŘÍHA, Bohumil. Nezvalův příklad. *Zlatý máj: Kritická revue umělecké tvorby pro mládež*. Praha: Svaz československých spisovatelů, 1956, 1(1), s. 27.

³¹⁸ JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 439 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

³¹⁹ HRUBÍN, František. *Zlatý máj*. Praha: Svaz československých spisovatelů, 1956, 1(1).

orgány. Distribuci titulů zajišťoval od roku 1952 národní podnik Kniha.³²⁰ Vydávat knihy mohla jen ideologicky vhodná nakladatelství, současně byl trh regulován a hospodářství plánováno. Koncentrace výroby do jednoho subjektu byla vysvětlována jako nezbytný krok podniknutý na ochranu malých čtenářů ohrožovaných nezodpovědnou praxí soukromých nakladatelů, kteří neměli zájem o kvalitní dětskou literaturu.³²¹

Direktivní řízení ovlivňovalo produkci, přiděl papíru a plán nakladatelství, který byl limitován a rigidně schvalován nadřízenými orgány. „*Soustředění edičních aktivit na poli dětské literatury v jednom nakladatelském podniku bylo vyústěním koncepce jednotného školství a organizace mimoškolních aktivit dětí.*“³²²

Dobové stranické požadavky určovaly, jak má LPDM vypadat. K tomu straně sloužilo právě Státní nakladatelství dětské knihy. Na základě Výnosu ministerstva školství, věd a umění č. P-5307/49-P/3 vzniklo 11. dubna 1949 rozdělením Státního nakladatelství na dvě části. První část byla určená speciálně pro učebnice (Státní nakladatelství učebnic) a druhá pro publikování krásné literatury pro děti a mládež.

Nakladatelství mělo do roku 1989 monopolní pozici na trhu. Mělo za úkol vydávat ideovou, umělecky hodnotnou a krásnou literaturu pro děti a mládež. Výnosem ministra školství Zdeňka Nejedlého mělo zbavit literaturu pro děti a mládež nánosů braku. V ediční praxi a ve školní literární výchově se zejména v budovatelském období preferovala ideová funkce a instrumentálnost. Byla rozšířená o vzor agitačního charakteru v próze zasazené do doby druhé světové války i ve školní pionýrské povídce (J. Sosnar, J. Mareš, J. Marek, R. Lukášková, E. J. Peřina, J. Lišková, Z. Mand'ák, F. Kožík, B. Říha, B. Tožička, F. Omelka). „*Dětský hrdina v nich vstupoval do vykonstruovaných zápletek se schematizovaným řešením a na své úrovni se snažil o údernické výkony například ve sběru*

³²⁰ HALADA, Jan. *Albatros: 70 let na křídlech dětské literatury*. V Praze: Albatros, 2019, s. 29-30. ISBN 978-80-00-05474-2.

³²¹ RYŠKA, Pavel. Pro malé občanky. *Československá vizuální kultura* [online]. Brno: FAVU VUT, , 1-10 [cit. 2022-01-24]. Dostupné z: <http://www.padesatky.info/138-pro-male-obcanky>

³²² ŠUBRTOVÁ, Milena. *Albatros. Slovník české literatury po roce 1945* [online]. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2013 [cit. 2021-10-10]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1664&hl=sndk+>

druhotných surovin i při školní výuce. Jeho obraz byl redukován na loutku realizující dobovou ideologii včetně hypertrofovaného schůzování a přijímání nejrůznějších usnesení.“³²³

Uplatňovaly se modely a vzory převzaté ze sovětské literatury, které rezignovaly na záznam vnitřního světa dobového dítěte a jeho osudu. Při ztvárnění chlapeckých hrdinů převažovala dynamika objevu, děvčata byla dle Urbanové zachycována statictější především ve školním nebo domácím prostředí, jež bylo spíše hodnotou než místem zobrazovaného světa.³²⁴ Krajní utilitarizaci podléhali autoři jako Pavel Kohout³²⁵ (*Pohádka o černém a bílém* 1950), Ondřej Sekora, František Čečetka (*O vláčku Kolečáčku a jiné pohádky* 1951), Julie Brožová Malá (*O neústupné hoře, o řece Divoké a ptáku Velikánu* 1952), Bohumila Sílová (*Třicet koní Věnu honí* 1950).³²⁶ Dle Stejskala trpělo SNDK v té době nemocemi dogmatismu. Pracovníci nakladatelství vulgarizovali zásady socialistického realismu, přeceňovali témata a opomíjeli uměleckost. Nepochopili souvislosti charakteru a osudu postav, přeceňovali schematické, deklarativně plakátově, křiklavé a pseudolidové práce autorů.³²⁷

Celkový náklad knih sice stoupl, avšak nabídka nebyla již tak pestrá. V prvních letech se sahalo po překladech ze sovětské literatury v budovatelském tónu s tématy politicko-historickými (například oslavné výbory básní). V prvním desetiletí existence vyšlo celkem 24 edic. Státní nakladatelství dětské knihy vydávalo v padesátých letech měsíčník *Knihy dětem* a *Dětská kniha*, krátce teoretický časopis *Štěpnice* a *Zlatý máj* a pro děti určený časopis *Knihy na palubu*.³²⁸

³²³ JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 437 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

³²⁴ URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 26. ISBN 80-719-8548-1.

³²⁵ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 277. Knižnice teorie dětské literatury.

Dle Stejskala užíval nosných prostředků, motivů a postav folklorní tvorby, které ahistoricky vylepšoval a uvědomoval. Honza se stává záškodníkem a sabotérem združstevňování vesnice. Kohout užívá polarity (rozdíl mezi životem na západě a v socialistických zemích, rozdíl mezi chudobou a bohatstvím). Příběhy jsou zasazeny do reálného prostoru (Asie, Amerika, Španělsko Ural, Československo), užívá motivy cesty, úvodní formule, magické prvky (proměna, personifikace).

³²⁶ JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 438 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

³²⁷ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 213. Knižnice teorie dětské literatury.

³²⁸ HALADA, Jan. *Albatros: 70 let na křídlech dětské literatury*. V Praze: Albatros, 2019, s. 50. ISBN 978-80-00-05474-2.

Prvním ředitelem SNDK byl Václav Netušil, bývalý pedagog a poválečný redaktor. Šéfredaktorem byl režimu oddaný Stanislav Neumann³²⁹, jehož úsilím bylo podřídit LPDM výchově nového člověka v duchu socialismu.³³⁰ První rok vyšlo 18 knih, celkem 400 tisíc výtisků, třetina z nich byly ruské překlady. Vzorem pro SNDK bylo moskevské nakladatelství Dětgiz. Významné postavení vedoucího knihovny pro nejmenší v letech 1949 až 1963 zaujímal spisovatel a malíř Ondřej Sekora. První knihou, která v nakladatelství vyšla, byl soubor Erbenových říkadel *Říkej si a hraj* ilustrovaný Alenou Ladovou. V dalších letech vycházelo 150 až 200 titulů ročně.³³¹ „*Nedostatek dobrých nových textů a řada dalších obtíží nijak neulehčovaly tvoření nakladatelské koncepce... Potřeba koncepce a odborně fundovaných kritérií byla skutečně brzy pocíťována jako naléhavá, projevila se v ediční skladbě a vedla i k podpoře teorie a kritiky.*“³³²

V roce 1952 přichází se změnami v nakladatelské koncepci nový ředitel Jan Fromek (někdejší ředitel nakladatelství Odeon) a šéfredaktor Karel Nový.³³³ Během jejich působení vznikly specializované redakce a jako poradní sbor ediční a výtvarná rada. Ediční politika měla ucelenější představu, zaměřila se nejen na domácí autory a klasiku, ale i autory současné. Pod jejich vedením se začaly před prvoplánovou výchovnou funkcí upřednostňovat umělecké hodnoty ilustrovaných knih. Utilitární produkci doplnila autorská díla, významné překlady, klasická LPDM a obrázkové knihy předních výtvarníků. Otevřel se prostor autorům, kteří byli jinak kritizováni za sklony k individualismu a subjektivismu (např. kvůli jinak volené poetice). Autoři jako Jaroslav Seifert, František Hrubín nebo František Bronislav našli útočiště v LPDM, soustředili se na folklorní útvary typu říkadla, písně a popěvku, či na žánr pohádky a „*spojovali akcentování laskavého přístupu k životu s osobní úzkostí o člověka,*

³²⁹ NEUMANN, Stanislav. *Štěpnice*. Praha, 1949, 3, 55.

V proklamaci v tomto časopisu bylo proneseno, že v „*plánu SNDK se nezbytně projeví obzvláště jednotný názor na úlohu literatury v životě našich dětí a mládeže, na její význam v období přeměny společnosti, na její význam pro výchovu k socialismu*“.

³³⁰ ŠUBRTOVÁ, Milena. Albatros. *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2013 [cit. 2021-10-10]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1664&hl=sndk+>

³³¹ HALADA, Jan. *Albatros: 70 let na křídlech dětské literatury*. V Praze: Albatros, 2019, s. 30-31. ISBN 978-80-00-05474-2.

³³² CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1984, s. 363. ISBN 13-786-84.

³³³ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 214. Knihovna teorie dětské literatury.

Nový se dle Stejskala zasloužil o nastavení kurzu, jakým asi půjde LPDM, aby se „*vyprostila z okovů ideové zkosmatělosti, citové vyprahlosti a výrazové manýry*“.

o zemi, o přítomnost i budoucnost se ztajeným stvrzováním, že existuje řád, jehož je dítě, a nejen ono, součástí.“³³⁴

Na činnost Fromka a Nového navázali ředitel Bohumil Říha a šéfredaktor literární kritik a teoretik Václav Stejskal. Ti se zasloužili o světové uznání československé dětské literatury. Nešlo o zásadní změnu základního ideologického směřování, které bylo určeno kulturní politikou komunistické strany. Rozdíl byl ve způsobu, jakým byla závazná politická objednávka naplňována.³³⁵ Nakladatelství se mělo stát střediskem rozvoje dětské literatury, interdisciplinárním pracovištěm (zájezdy, výzkumy z psychologie a pedagogiky, informace od čtenářů, rodičů, knihkupců, knihovníků). Obnovil se zájem o dobrodružnou literaturu i spolupráce s literární kritikou. Od roku 1954 se knihy dělily nejen dle věku, ale i žánrově, nabídka byla pestřejší.

Výtvarné zpracování knih měli na starost umělci jako Ondřej Sekora, Karel Svoboda, Jiří Trnka, Kamil Lhoták, Antonín Strnadel, Cyril Bouda, Josef Lada, Mirko Hanák, Antonín Pelc, Dagmar Berková, Olga Čechová, Zdeněk Mlčoch, Květa Pacovská, Ota Janeček, Karel Teissig.³³⁶ Ke konci padesátých let se v ilustraci více prosazuje fantazie a lyrčnost. Autoři se soustředili na moderní pohádky, což byla pro ilustrátory nová výzva. Ilustrace Kamila Lhotáka, Jiřího Šalamouna či Adolfa Borna doplňovaly moderní autorské pohádky i dobrodružnou literaturu.³³⁷

V letech 1949 až 1954 byly založeny knihnice rozdělené dle věku, které byly ovlivněny politicko-výchovnými zájmy. *Knihnice pro nejmenší* obsahovala leporela, výběry básní a krátké prózy. V ní vycházeli autoři jako Erben, Hrubín, Nezval, Sekora, Sládek, Bianki, Maršak či Tolstoj. *Knihnice pro národní školy* byla orientovaná více ideologicky a obsahovala takové autory jako Hostáň³³⁸, Krejčovou, Gajdara, Gorkého, Majakovského,

³³⁴ JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 433 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

³³⁵ RYŠKA, Pavel. Pro malé občanky. *Československá vizuální kultura* [online]. Brno: FAVU VUT, , 1-10 [cit. 2022-01-24]. Dostupné z: <http://www.padesatky.info/138-pro-male-obcanky>

³³⁶ Statný padesátník. *Tvar*. 1999, 10(8), s. 2. ISSN 0862-657X. Dostupné také z: <http://archiv.ucl.cas.cz/?path=Tvar/1999>.

³³⁷ STEHLÍKOVÁ, Blanka. *Cesty české ilustrace v knize pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1984, s. 25-45. ISBN 13-782-84.

³³⁸ HOSTÁŇ, Jan. *Pod prapory*. 1. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1949, s. 33.

„V Moskvě, tam je/ dobře, braši, / tam si varí s medem kaši:/ město řídí/ dělníci, / chalupníci / vesnici, / car už přišel / o svůj stolec, / šlechtu zahnal komsomolec / a do školy všude vnik / malý žáček – průkopník.“

Nosova, Erbena, Jiráskova, Kohouta³³⁹, Němcovou či Raise. *Knižnice pro střední školy* se věnovala publikacím pro starší děti a mládež. Obsahovala i díla neintencionální od autorů jako London, Fučík, Tyl, Hašek, Neruda. Mezi další edice patřila *Malá knihovna klasiků*, *Velká knižnice českých klasiků*, *Knižnice teorie české literatury*, *Česká práce*, *Má vlast*, *Knihy o přírodě*. Později vznikly edice *Karavana* s dobrodružnou literaturou, *Mimočítanková četba*, *Živé prameny*, *Knižnice vědeckofantastických příběhů*. V knižnici *Knihy odvahy a dobrodružství* vycházeli Karl May, Alexandre Dumas, Eduard Bass nebo Eduard Štorch. Dále vznikly edice *Daleké kraje*, *Knižnice životopisů* a *Obnovené obrazy*. Ta byla zaměřena na pověsti a legendy. Populární byly edice *Světová knihovnička* a *Podivuhodné cesty*. V roce 1958 byly založeny edice *Z pohádky do pohádky* a *Korálky*, které se věnovaly folklorním, autorským, domácím i zahraničním pohádkám. Také vznikla oblíbená naučná edice *Kukátko*, edice *Střelka* a další.³⁴⁰

V roce 1958 nakladatelství uspělo v oblasti umění na světové výstavě v Bruselu EXPO 58, kde získalo cenu Grand Prix za celou kolekci. Mezi oceněnými byly Andersenovy *Pohádky* a Hrubínovy *Pohádky z Tisíce a jedné noci* s ilustracemi Jiřího Trnky. Dále dostali ocenění ilustrátoři Mikoláš Aleš za *Psohlavce* od Jiráskova, Václav Karel za ilustrace ke knize *Sluníčko, Maceška a slunečnice*, Josef Lada za *Bubáky a hastrmany*, Ondřej Sekora za knihu *Uprchlík na Ptačím stromě*, Karel Svoboda za *Majerové Čarovný svět* a Adolf Zábranský za Denkovu knihu *Do kola*.³⁴¹

Ke konci 50. let a na počátku 60. let došlo k renesanci nakladatelských aktivit. Vznikaly nové edice, měnily se jejich názvy a rostly celkové náklady knih. Nakladatelská koncepce se zbavila některých podob direktivního řízení knižní kultury a otevřel se prostor pro autonomii LPDM. Pro čtenáře byl mnohem větší výběr domácích i zahraniční literatury. Nastupující nová generace autorů nabízela nové umělecké pohledy, domácí literatura doháněla světové tendence, vznikaly specializované čtenářské kluby např. *Klub mladých čtenářů* a česká literatura se stala vývozním artiklem.

³³⁹ KOHOUT, Pavel. *O černém a bílém*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1951, s. 32. *Knižnice pro národní školy*.

„Už nebudou dlouho chodit po světě nešťastné děti, myslili si. Jednou to bude i v Americe jako v Sovětském svazu a v těch ostatních krásných zemích. Kdyby tam tak věděli, kolik lidí na ně myslí, kolik ubohých posilují! Přijde den a u nás bude taky krásně. Jenom co vyprášíme boháče!“

³⁴⁰ ŠUBRTOVÁ, Milena. *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2013 [cit. 2021-10-10]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1664&hl=sndk+>

³⁴¹ STEHLÍKOVÁ, Blanka. *Cesty české ilustrace v knize pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1984, s. 28. ISBN 13-782-84.

Mezi nejvydávanější a nejoblíbenější knihy 50. let patřila *Honzíkova cesta* B. Říhy, *Pohádky a Babička* B. Němcové, *Pohádky* K. J. Erbena, *Staré pověsti české* A. Jiráska, *Robinson Crusoe* D. Defoa v převyprávění J. V. Plevy, leporelo *Říkadla, Moje abeceda* J. Lady, *Ferda Mravenec* O. Sekory a *Povídání o pejskovi a kočičce* J. Čapka.³⁴²

3.7. Čtení ve škole a Státní nakladatelství učebnic

Na literární život dětí v padesátých letech mělo vliv více faktorů, například jednotná literární výchova ve škole, hustá síť knihoven i ediční činnost, která byla řízena jednotnými ideovými a kulturními principy.

Školský zákon č. 95/1948 uzákonil koncepci jednotné školy. Měl umožnit všem rovný přístup ke vzdělání, které mělo být bezplatné a dostupné bez ohledu na národnostní či náboženskou příslušnost. Zákon zrušil soukromé či církevní školství a zavedl systém o třech stupních. Povinná docházka se prodloužila z osmi na devět let a dělila se na dva stupně. Na ni navazovaly vyšší školy III. stupně, kde bylo nutné dokládat kádrové předpoklady. Po roce 1953 byla docházka zkrácena o rok. Komunisté nahradili gymnázia jedenáctiletými středními všeobecně vzdělávacími školami dle sovětského vzoru, což rapidně poznamenalo kvalitu vzdělávání. Změna přišla až v roce 1960, kdy se docházka opět prodloužila na 9 let. Pro výchovu nové inteligence z dělnických řad byla vytvořena možnost zkráceného studia vč. stipendií.³⁴³ Školství té doby „zaznamenává nárůst profesionálních kapacit, ale také procesu vzdělávání a sociální kontroly, které různými způsoby zasahují všechny stupně vzdělání.“³⁴⁴

Koncepce jednotného školství počítala s jednotnou literární výchovou řízenou stranickými direktivami. Strana prostřednictvím Státního nakladatelství dětské knihy a Státního nakladatelství učebnic (později změna názvu na Státní pedagogické nakladatelství) usilovala o širokou čtenářskou základnu, o vytvoření nového socialistického člověka. Monopolní nakladatelství bylo pověřeno výrobou a distribucí učebnic, odborných edic

³⁴² HALADA, Jan. *Albatros: 70 let na křídlech dětské literatury*. V Praze: Albatros, 2019, s. 54. ISBN 978-80-00-05474-2.

³⁴³ RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu*. V Praze: Vyšehrad, 2020, s. 87. ISBN 978-80-7601-334-6.

³⁴⁴ FLORES, Marcello. *Komunismus*. Český Těšín: KMa, 2008, s. 127. ISBN 978-80-7309-388-4.

i časopisů pro pedagogy, atlasů, čítanek, slovníků a dalších titulů.³⁴⁵ Po zániku časopisu *Štěpnice* převzal její funkci od roku 1953 nový časopis *Literatura ve škole*.³⁴⁶

Mezi tehdejší ideje patřilo zbavení ediční činnosti komerčního zřetele a výchova nového člověka žijícího v uvědomělé komunistické pospolitosti. Společenské proměny v roce 1948 vytvořily základnu pro to, aby kultura vstupovala do života lidí jako aktivní činitel dalšího úsilí pro vybudování socialistické společnosti. Již záhy se však zvedaly kritické hlasy např. že škola neúměrně výchovně přetěžovala žáky. Dle článku Poliaka uveřejněného ve *Zlatém máji* spisovatelé pro děti té doby, kteří měli být znalci dějů dětské duše, necítili potřebu nebo se neodhodlali bránit dítě.³⁴⁷

Důležitým faktorem pro schopnost čtení se stala povinná výuka ve škole, která probíhala v hodinách čtení a psaní. K základní povinné četbě začínajících čtenářů patřil Plevův předválečný *Malý Bobeš*, který byl autorem v padesátých letech upraven, tak aby měl revolučně vyznívající konec a vyhovoval tak dobovým normativním požadavkům. Děti se měly identifikovat s národními dějinami a literaturou, již reprezentovala čítanková a povinná četba, kterou doplňovaly čtenářské soutěže. Mladí čtenáři tak měli vstřebávat normy a vzorce chování dospělých.

Problematiku literární výchovy ve škole nelze oddělit od dětského čtenářství. Přílišná intelektualizace utlumuje zájem vztahu dítěte k četbě. Obzvláště ve škole se stává literatura pouze předmětem, nikoli organickou součástí dětského života. Najít optimální řešení pro školní výuku je nesnadným metodologickým a teoretickým úkolem.³⁴⁸ Škola té doby se měla prostřednictvím cílevědomého formativního působení stát mnohem více než dříve zárukou správné výchovy mladé generace. Prostředím, které by dětem a dospívajícím vštěpilo socialistické hodnoty především skrze zobrazování kladných a záporných vzorů.

Učebnice budoucích pedagogů třetího stupně škol odsuzovala „úpadkové měšičácké nálady epochy kapitalismu“ a budoucí učitele indoktrinovala směrem k nové epoše budování socialismu. „Velké úkoly a nadšený pracovní elán při budování socialismu mobilisuje od

³⁴⁵ HALADA, Jan. *Encyklopedie českých nakladatelství 1949-2006*. Praha: Libri, 2007, s. 311-312. ISBN 978-80-7277-165-3.

³⁴⁶ CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1984, s. 443. ISBN 13-786-84.

³⁴⁷ POLIAK, Ján. Opravená spokojnost?. *Zlatý máj: Kritická revue umělecké tvorby pro mládež*. Praha: Svaz československých spisovatelů, 1956, 1(1), 6-10, s. 7.

³⁴⁸ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury III*. Praha: Albatros, 1979, s. 114. ISBN 13-844-79.

začátku do nové bojovné a budovatelské fronty všechny pokrokové spisovatele. Rozšiřované a prohlubované poznání marxismu-leninismu pomáhá řadě spisovatelů, dosud tápajících nebo kolísajících, revidovat své názory a najít správnou cestu po boku lidu a strany.“³⁴⁹

Souběžně s výukou ve škole fungovaly mnohé mimoškolní programy (družiny mládeže, domy pionýrů a mládeže, letní pionýrské tábory), takže výchovné působení probíhalo i po vyučování.³⁵⁰ Časopisy jako *Mateřídouška*, *Vpřed*, posléze *Ohníček* a *Pionýr* byly chápány jako specifické učební pomůcky. Pomáhaly rozvíjet výchovné působení během mimoškolních aktivit dětí a doplňovaly tak didaktické snahy systému i ve volném čase.³⁵¹

Ve škole se v hodinách četly nahlas ukázky z čítanek a jejich obsah byl poté žáky převypravován. Básně se děti učily zpaměti. Čítanka z roku 1953 určená pro žáky třetí třídy obsahovala příběhy Jarky Sekyrky, hrdinného pionýra od Miroslava Macháčka, dále např. text od J. V. Plevy *Co vypravoval prezident Gottwald a další*.³⁵² Nový tematický záběr poezie byl zaměřen na „*radostnou lidskou práci, osvobozenou od vykořisťování a sloužící socialistickému budování a nerozbornou družbu se Sovětským svazem, záštitou míru a pokroku*“.³⁵³ V próze byla reflektována proměna společenského řádu i přeměna samotných lidí. I v pohádkách měl zvítězit charakterově čistý člověk se svou touhou po sociálně spravedlivějším společenském řádu. „*Je to právě vytváření těch povahových rysů, které si musí dítě odnášet ze školy a bez nichž si neumíme představit práci i jednání jedince v nově se tvořícím společenském řádu. Pokud jde o výchovu charakterových vlastností dětí, řeší tuto problematiku i naše čítanky*.“³⁵⁴

Na využití čítanek je odkazováno i v mnoha odborných textech, v nichž je z různých hledisek nazíráno na jejich správné a pedagogicky plnohodnotné využití. Literatura v čítance je dle „*marxisticko-leninské teorie zvláštní osobitou formou poznání, texty v ní obsažené mají pravdivě realisticky zobrazovat skutečnost, mají poznávací význam, prostřednictvím*

³⁴⁹ *Nástin dějin české literatury od počátku národního obrození až do současnosti*. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1952, s. 189.

³⁵⁰ KNAPÍK, Jiří a Martin FRANC. *Mezi pionýrským šátkem a mopedem*. Praha: Academia, 2018, s. 651. Šťastné zítřky (Academia). ISBN 978-80-200-2890-7.

³⁵¹ KNAPÍK, Jiří a Martin FRANC. *Mezi pionýrským šátkem a mopedem*. Praha: Academia, 2018, s. 236. Šťastné zítřky (Academia). ISBN 978-80-200-2890-7.

³⁵² POSLEDNÍ, Petr. *Knihy bez záruky*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015, s. 20. ISBN 978-80-7465-179-3.

³⁵³ *Nástin dějin české literatury od počátku národního obrození až do současnosti*. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1952, s. 190.

³⁵⁴ ŠMAHEROVSKÝ, Karel. Umělecký text jako prostředek při výchově žáků k socialistickému vlastenectví a proletářskému internacionalismu. *Komenský*. Brno, 1958, , 467-468, s. 467-468.

konkrétních obrazů seznamují čtenáře s přírodou, se společností, učí je chápat zákonitosti jejich vývoje.“³⁵⁵

Učitelé v anketě uveřejněné v roce 1951 v časopisu *Pedagogika* hodnotili kladně *Čítanku pro 4. ročník národních škol* z hlediska zobrazení boje za svobodu, života lidu a jeho boje proti sociálnímu útlaku. Zároveň požadovali větší pestrost vlastivědných textů a textů oslavujících vedoucí úlohu komunistické strany a zobrazujících život socialistické mládeže. Texty zde byly řazeny za sebou zhruba tak, jak postupuje život a práce lidu i dětí ve škole během roku. Byl přitom uplatňován zřetel ke sledu významných dní a událostí v roce. Nejoblíbenější byly dle učitelů ukázky z dětské sovětské literatury (*Timur a jeho parta, Syn pluku* atd.), z literatury české díla M. Majerové, J. V. Plevy a dalších. Děti taktéž v hodinách rády četly klasické pohádky a články o hrdinech socialistického světa.

Školy se snažily aplikovat principy sovětské pedagogiky, aktivně vystupovaly v politických procesech, žáci psali petice žádající ty nejvyšší tresty pro zrádce. *Čítanka pro školy* s ukázkami se měla stát úvodem k četbě knih, proto jejich vydávání procházelo určitým schvalovacím procesem skrze plánovací skupinu s potřebnými povoleními. Plánovaná mimoškolní výchova se opírala o nabídku zájmové činnosti dětí s jejíž pomocí bylo možné formovat budoucí povolání, či doučování školní látky. V praxi školní a mimoškolní aktivity splývaly, neboť škola byla vnímána jako garant mimoškolní výchovy.

Politické změny postihly i samotnou výuku. Zmizela do té doby tradiční výuka náboženství, od čtvrté třídy byla zavedena povinná výuka ruského jazyka. V budovatelském období nechyběl ve třídách portrét Stalina. Byla zavedena žákovská samospráva kolektivu třídy. Součástí třídy se staly nástěnky s informačními a propagačními materiály. Žáci jezdili na zemědělské brigády sklízet chmel, brambory, jednotit řepu nebo vysazovat stromky.³⁵⁶ Od šedesátých let se školství postupně liberalizovalo, akcentovala se diverzifikace, přibývala větší nabídka předmětů včetně nepovinných, kurzů a praktické práce.

³⁵⁵ ŠLAJER, J. Jak posoudili čítanku pro 4. postupný ročník národních škol naši učitelé a jak podle ní pracují. *Pedagogika*. Praha, 1951, 1(1-2), 79-84, s. 79-80. ISSN 0031-3815.

³⁵⁶ KNAPÍK, Jiří a Martin FRANČ. *Mezi pionýrským šátkem a mopedem*. Praha: Academia, 2018, s. 404-418. Šťastné zítřky (Academia). ISBN 978-80-200-2890-7.

4. ANALÝZA A INTERPRETACE DĚL Z HLEDISKA TEMATICKÉHO A STYLISTICKÉHO SCHEMATISMU

Další část práce je věnována rozborům jednotlivých publikací. Nejdříve se zaměříme na čítanky pro žáky národních škol, poté na poezii, pohádky a příběhy s dětským či zvířecím hrdinou určené začínajícím čtenářům (tj. žákům národních škol) z produkce Státního nakladatelství dětské knihy a Státního nakladatelství učebnic (Státního pedagogického nakladatelství). Na této intencionální literatuře se pokusíme nalézt výše zmíněné tendenční prvky a pokusíme se ukázat, jakým způsobem a pomocí jakých mechanismů se socialistická ideologie propisovala do literatury určené dětem. Percepci narace prostřednictvím dětských očí často schází širší rozhled, kontext a kritické myšlení, kterého lze nabýt s přibývajícími zkušenostmi, proto je důležité prvky užitě k výchově nového člověka pojmenovat.

Cílem této práce není hodnocení kvality ani vhodnosti této literatury, nýbrž získání poznatků o mechanismech a tématech, které tehdy vládnoucí ideologie považovala pro děti za důležité. Současně budou v této části diplomové práce zmapovány názory dobových i současných literárních teoretiků a odborníků na jednotlivá rozebíraná díla.

4.1. Čítanky: 1950 a 1954

Pro vyhledání prvků stylistického a tematického schematismu byla užitá *Čítanka pro třetí postupný ročník národních škol* z roku 1950 a *Čítanka pro druhý postupný ročník národních škol* z roku 1954.

Autoři *Čítanky pro třetí postupný ročník* z roku 1950 si stanovili několik tematických okruhů: domov, vlast, boj za svobodu, budování republiky, práce, slavné dny, významní lidé, z přírody, z dětského života, dětem pro radost. Učebnice kromě těchto okruhů nemá další vnitřní členění. Jednotlivé články jsou rozvrženy do měsíců tak, aby tematicky odpovídaly sledu významných dnů a bylo přihlédnuto k počtu hodin čtení v průběhu roku. Články měly být po přečtení rozebrány a výchovně použity. Klád se důraz na postihnutí hlavní myšlenky odstavců a celku či charakterizaci postav. Žáci si měli brát příklad z kladných vzorů hrdinně jednajících dětských protagonistů.

Dle přiložených poznámek měl pedagog dbát na zřetelný přednes při hlasitém čtení jednotlivců i ve dvojicích při dialogích. Dále měli žáci zvládnout článek převyprávět vlastními slovy, případně se pokusit o dramatizaci, což se týkalo především pohádek. Dle

osnov měli číst plynule, zřetelně dle rozdělovacích znamének se správným slovním přízvukem a se základy přízvuku větného. Měli se též cvičit v tichém čtení a orientaci v textu. Četba měla z mládeže vychovávat „*vlastence, uvědomělé příslušníky pracujícího lidu a stoupence socialismu*“. Autorský kolektiv však upozorňoval na to, že samotná čítanka nedokáže plně uspokojit zájem dětí o četbu, proto bylo doporučeno číst ve škole ještě časopisy.

Čítanka vyšla v roce 1950, a proto obsahuje velké množství textů s budovatelskou tematikou. Otevírá ji báseň Františka Nechvátala: „*Pod praporem práce jdeme, / stavíme a budujeme. / Kdo je náš a s námi kdo jde, / ať roztočí všechny stroje! / Kdo je náš, jde s námi taky, / rozjedeme všechny vlaky! / Kdo je náš, kdo není cizí, na poli, nechť pro nás sklízí! / Ruce k dílu všichni dáme, / na zemi ráje uděláme.*“

Nabízené texty jsou žánrově rozmanité, celkem je zde přes osmdesát krátkých útvarů, z toho třetina veršovaná. Nalezneme zde národní a přírodní tematiku, vzpomínky na dětství z per K. V. Raise, K. J. Erbena a V. Háška. Také bulharskou lidovou a ukrajinskou národní pohádku. Ty jsou doplněné vlastivědným komentářem, kdy se tyto země připojily k sovětskému bloku. Dále zde objevíme ukázkou z *Babičky* B. Němcové, ukázkou z knihy *Malý Bobeš* J. V. Plevy, pověsti A. Jiráska, báseň *Už je podzim* a *Ruce* F. Hrubína stojící mimo tendenční proud i poezii čistě tendenční, kterou reprezentuje např. V. Nezval: „*Vítáme vás, naši rudí osvoboditelé, / slavná Rudá armádo, již stojí Stalin v čele! / Vyhnali jste z našich měst a vesnic nepřítelé.*“

Žánrové zpestření nabízí dopis přetištěný z novin, ve kterém zasypaný horník děkuje svým věrným soudruhům havířům, kteří ho zachránili ze závalu v dole. Čítanka obsahuje i zprávu poručíka J. Grýzla o přednesení slavnostního pionýrského slibu před vojáky. Dle poručíka mají pionýři a vojáci jeden společný cíl: „*vybudovat a ubránit naši krásnou vlast, k tomu jsou vždy připraveni, a proto jsou si blízcí*“. Voják stejně jako dělník měl být pro děti vzorem, neboť svou prací slouží kolektivu. Dělnické a manuální práce jako práce na poli, v továrnách, na dráze a v dolech byly ve společnosti upřednostňovány. Úlohou dětí bylo chodit do školy, což bylo z hlediska důležitosti srovnáváno s prací dělníka, to ilustruje v básni např. M. Macháček: „*Chceme být první mezi těmi, / kdo plní svoje úkoly; / jako jde dělník do továrny, / tak nastupujem do školy.*“

Hornickou práci adoruje text J. Koláře *Kolik uhlí nakopal dědeček*. Uhlí je zde vyzdvihováno jako nezbytná surovina a jeho užitečnost je porovnávána se zlatem. To prohrává, neboť se z něj vyrábí „*jen málo, a ještě k tomu zbytečnosti*“. V krátkém na dialogu založeném příběhu dědeček bývalý havíř popisuje svému vnukovi, jak se uhlí těží a k čemu všemu slouží. Dialog je rigidní, slouží pouze jako osnova pro otázky týkající se procesu těžby. Následuje dovětek autorů čítanky o tom, že dokonce i prezident Gottwald oceňuje práci horníků, neboť uhlí urychluje cestu k blahobytu socialismu.

Oficiálně budovaný mýtus Lenina, Stalina a Gottwalda zastupuje množství textů jak prozaických, tak veršovaných. V článku J. V. Plevy *Pan prezident vypravuje* je stavěn kult Klementa Gottwalda skrze jeho dětství a osobnostní kvality jako skromnost, pracovitost a učenlivost. Ty ho dle autora předurčily k tomu, aby si ho pracující lid zvolil za svého prezidenta. „*Je nám všem velkým příkladem a uděláme mu největší radost, když všichni budeme tak pilně pracovat jako on, aby se všem dětem vedlo lépe než kdysi jemu.*“ Žáci mají v přípojeném cvičení vyprávět o jeho zálibách a touhách a vytvořit si s ním blízký vztah.

Čítanka obsahuje množství textů reflektujících válečné zkušenosti např. J. Hronek *Leningrad* o obléhání města po 900 dnů, i příběhů o obyčejných lidech a vojácích zemřelých v boji či při partyzánských akcích např. M. Malá *Národní hrdina*. Chlapec z příběhu *Partyzán Jurko* M. Churánka vyhazuje do povětří muniční sklad fašistů při Slovenském povstání v roce 1944. Další protagonist *Jarka Sekyrka – hrdinný pionýr* M. Macháčka je chlapec s klukovskými zálibami vyrůstající v chudých poměrech v době „*kdy v naší republice vládli páni, kteří si žili v blahobytu a pracovali na ně dělníci*“. Jurko se připojil k oddílu Pionýrů, tam se mohl učít o pokrokovém Sovětském svazu, kde pracující lid vyhnal pány a vládne si sám. Po napadení nacisty v březnu 1939 bojoval Jurko s vlastenci vedenými komunisty, ovšem byl odhalen. Za trest byl nacisty mučen, a nakonec zabit v koncentračním táboře, aniž by prozradil své spolupracovníky. Žáci si měli po přečtení příběhu z něj vzít příklad.

Obsah Čítanky pro druhý postupný ročník národních škol z roku 1954 je oproti čítance pro třetí ročník z roku 1950 seřazen do oddílů: Čtení ze slabikáře, Rodina, Škola, Podzim, Naše vzory, Zima, Zvířata domácí a volně žijící, Čistota půl zdraví, Práce základ života lidí ve městě i na vesnici, Jaro, Svátky 1. a 9. května – naše armáda, Léto. Již na samotném rozložení můžeme sledovat, která témata bylo důležité předložit i tehdejšími školákům. Organické vnímání cyklického roku skrze čtyři roční období, v čítance počínající podzimem,

kdy děti nastupují do školy, je roztrženo takovými vzdělávacími a osvětovými sekcemi jako Naše vzory a Práce základ života lidí ve městě i na vesnici.

V oblasti poezie je čítanka tematicky rozkročena mezi starým a novým světem. Starý reprezentuje přírodní řád lidové poezie a autory, kteří z něj vychází jako J. V. Sládek či F. Hrubín. Nové uspořádání společnosti zachycuje např. K. Bendová nebo J. Alda s touto básní: „*Horníci pospolu / sjíždějí do dolu. / Kdyby uhlí nerubali / všechny továrny by stály.*“ a J. Noha: „*Lenin byl jako slunce / pln světla, plný víry / a ze všech dětí udělal / své mladé pionýry.*“

Z klasiků literatury pro děti a mládež obsahuje čítanka krátké útvary K. J. Erbena a J. V. Sládka s přírodní a vesnickou tematikou. Další ukázky jsou z díla B. Němcové *Jak babička učila děti šetřit* a pohádky *O Smolíčkovi* a *O Budulínkovi*. Z dobových autorů zde nalezneme texty F. Hrubína, B. Říhy, J. Čarka, V. Nezvala i texty neoznačené autorstvím např. pedagogické texty redakce týkající se denního režimu dětí. V samotném závěru nalezneme hymnu Československé republiky.

Z hlediska rozložení se v čítance střídají krátké epické útvary mající maximálně délku dvou až tří stran a krátké poetické rytmické útvary a básně k příležitostným oslavám. Po přečtení měly děti odpovědět na přiložené otázky týkající se textu i jejich osobního života ve škole i mimo školu. Například z čeho se dělá kompost, jak se starají o mladší sourozence, jak bojují ve třídě proti napovídání, proč je nutné sedět ve třídě hezky tiše. Také měly vyprávět o práci rodičů nebo vypracovat nějaký úkol typu sestavení kalendáře polních prací či navazování vztahů v rámci pionýrské organizace. Komentáře připojené k článkům měly pomoci otázkám přispívat k tomu, aby se žáci lépe učili chápat obsah a smysl čteného. „*Touto prací objasňuje učitel ideový obsah článku a formuje poměr žáků k jednajícím osobám a událostem. Přitom rozvíjí dětské myšlení, konkretizuje mravní pojmy žáků a obohacuje jejich řeč.*“³⁵⁷

Z hlediska žánrového je čítanka pestrá směsicí lidových říkadel, písní, bajek, hádanek, rozpočítadel, pohádek, jazykolamů a krátkých prozaických útvarů typu školní povídky. Ta dle Stejskala nabízela „*nudná, šedivá ba přímo odpuzující schémata, která, krutě kontrastovala s přirozenou touhou dítěte po neobyčejném, hrdinském, dobrodružně*

³⁵⁷ ŠLAJER, J. Jak posoudili čítanku pro 4. postupný ročník národních škol naši učitelé a jak podle ní pracují. *Pedagogika*. Praha, 1951, 1(1-2), 79-84, s. 80. ISSN 0031-3815.

čínorodém, a citově vzrušujícím zážitku.“³⁵⁸ Například B. Říha popisuje v textu *Na bramborách* výhody sovětského vyorávače brambor, který usnadní práci při jejich sklizni. V příběhu *Jak si Srnka polepšila* stejného autora se dostane zubožená a vyhladovělá kráva do družstevního společného kravína, kde ji po vykrmení ani původní majitelka nepozná. V ukázce z *Honzíkovy cesty* vysvětluje autor dětem principy družstevního vlastnictví na družstevním vajíčku. V textu K. Sojkové si děti představují, co se stane ze dřeva stromků, které sází v lese. Jedno si přeje hračku nebo knížku a jiné uvědomělé sloup elektrického vedení. Poměrně bohaté tematické spektrum nabízí překlady textů sovětské provenience, od poezie Majakovského, až po ukázky z čítanky sovětských dětí pojednávající *O velikém sadaři Ivanu Vladimíroviči Mičurinovi*. „*Mičurin pracoval mnoho a usilovně. Sovětská vláda mu pomáhala v práci... Nyní ve všech kolchozních sadech rostou Mičurinovy odrůdy jabloní i hrušní, sliv a višně.*“

Zobrazení osobností ze socialistické politické reprezentace tria Lenin, Stalin, Gottwald a normativně preferovaných povolání (úderníci, hrdinové práce, hrdinové z boje proti fašismu) prostupuje celou čítankou. Tito měli sloužit jako pozitivní vlivy a mravní vzory při výchově žactva. „*Tyto postavy bojovníků za lepší a radostnější život pracujícího lidu a tento nový svět svou prací přímo už budující, strhují naše děti svou statečností, hrdinstvím odvahou, obětavostí v práci i v boji, smyslem pro čest a přátelství, svou moudrostí a odvahou, svou láskou k lidu, svým bojem za lepší svět.*“³⁵⁹

V překladu textu od A. I. Uljanovové s názvem *Rozbitá sklenička* četly děti o Leninovi. Tento příběh byl použit i v *Čítance pro třetí postupný ročník národních škol* z roku 1950. Autorka krátký příběh zasadila do Leninova dětství, tak aby se děti mohly s hrdinou ztotožnit. Jednoho dne malý Lenin nazývaný deminutivem Volod'ja nedopatřením rozbil skleničku tetě a k činu se pak pod tíhou svých výčitek přiznal. „*Tím Volod'ja ukázal, že se mu lež protiví, dokud na sebe nepověděl, že lhal, že se bál přiznat v cizím domě.*“ Následuje doplňující cvičení, ve kterém děti odpovídají na otázky týkající se příběhu. Text doprovázela otázka autorů čítanky, kdy se malí čtenáři přiznali doma k nějaké lži či chybě. Zde je jasný přesah školy do domácího prostředí. Obdobný příběh je i o Stalinovi, který se nenechal svými spolužáky uplatit k napovídání a opisování ve škole. Josef se nedá přemluvit,

³⁵⁸ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 270. Knižnice teorie dětské literatury.

³⁵⁹ ŠLAJER, J. Jak posoudili čítanku pro 4. postupný ročník národních škol naši učitelé a jak podle ní pracují. *Pedagogika*. Praha, 1951, 1(1-2), 79-84, s. 81. ISSN 0031-3815.

protože má silný charakter a „*je jako ze železa, nepovolí*“. Naopak druhý den pomáhá ostatním spolužákům s vysvětlováním nepochopené látky. Odpovídá pokašiteli: „*Pojď se učit s námi! Rád ti pomohu, ale podvádět při zkoušce nebudu nikdy.*“ Oba tyto charaktery zastupují kladné a požadované charakteristiky pravdomluvnost, čestnost a neoblomnost, malý Lenin v domácím a malý Stalin ve školním prostředí.

V textu *Vzpomínka* od L. Jirotkové se připomínají zásluhy zesnulého prezidenta Klementa Gottwalda jako velkého bojovníka za nový svět. Dle autorky se zasloužil o blahobyt všeho lidu. Dostatek reprezentují zedníci stavící bílé domy, po silnici jedoucí auta plně naložená potravinami, kouřící tovární komíny a v oblacích třpytící se křídla letadel. Dědeček vystupující v příběhu a zastupující starší pokolení vysvětluje svému vnukovi, že Gottwald si přál, „*aby lidé neměli bídu a hlad, aby spokojeně a krásně žili, a my chceme jeho přání splnit.*“ Symbolicky se tak v příběhu propojuje autorita starší generace, která zažila válku a nedostatek s novou nadějí na lepší budoucnost nastíněnou vládou Klementa Gottwalda.

Závěrem upozorňujeme na zajímavou skutečnost, že tyto stylistické a schématické modifikace socialistického realismu se méně dotýkají částí čítanky, která se věnuje čtyřem ročním obdobím. V ostatních částech obsahuje především literární texty reflektující růst mírového tábora, ideu boje za mír, texty ze života a budovatelské práce v lidových demokraciích, texty s ideou socialistického vlastenectví, proletářského internacionalismu a výchovou ke kolektivismu. Ty zobrazovaly vzorový život hrdinů práce, hrdinů v lidové armádě nebo tematiku budování socialismu na vesnici.

Studium dětí bylo v padesátých letech přirovnáváno k práci, bylo jejich povinností. Děti se měly v čítance shlédnout ve svých vzorech a stát se tak lepšími novými lidmi. K tomu sloužily sebeidentifikační texty jako je příběh malého Lenina, malého Stalina či příběh *Vašíka pionýra*: „*Vašík jel autobusem. Přistoupila babička. Všechna místa byla obsazena. Vašík hned vstal a řekl: Tady máte místo, babičko! Babička se podívala na Vašíkův červený šátek. Usmála se a Vašíkovi poděkovala.*“

Na těchto dvou čítankách a dobových materiálech jsme se snažili nastínit, jaká tematická a žánrová paleta byla důležitá při výuce čtení ve škole. V roce 1950 byla dosud citelná traumata z války, proto čítanka pro třetí postupný ročník obsahuje více článků na toto téma než čítanka z roku 1954. Ta se soustředí na budování nového světa, do kterého mají být

děti zapojeny větší měrou. V obou čítankách však silně prostupuje téma kultu osobnosti Lenina, Stalina i Gottwalda skrze oslavné básně a příběhy z jejich dětství. Z klasické literatury pro děti a mládež obsahují čítanky ukázky a texty vhodné pro socialistickou ideologii jako básně, pohádky i příběhy zdůrazňující národní cítění a krásy přírody. Obrazy širokých lánů obilí, vesnice, dětství a práce korespondovaly s oficiální reprezentací dominantního komunistického diskurzu. Obdobné motivy přírody lze nalézt i v poezii v *Knižnici pro národní školy*.

4.2. J. V. Svoboda: A to je ta krásná země a Běžím, běžím do školy, 1952

Sbírka básní pro děti s obrázky Vladimíra Kovaříka vyšla roku 1952 v *Knižnici pro národní školy* v nákladu 20 000 kusů. Její autor, básník a překladatel z ruštiny, šéfredaktor časopisu *Mateřídouška*, byl typickým představitelem budovatelské poezie zakladatelského období. Vzorem mu byla sovětská literatura pro děti a mládež, kterou také překládal. Úsilí o zobrazení práce a pokroku socialistického světa reflektují jeho sbírky poezie *A to je ta krásná země*, *Až budu velký* z roku 1952, *Zpívej holubičko* z roku 1954, *Jsmě jiskry, jiskřičky* z roku 1961 a další.³⁶⁰

Jeho knihy pro děti jsou poznamenány násilnou společenskou aktualizací. Svoboda hledal v poezii nové vzory a hodnoty pro děti tehdejší doby. Verše jsou návodné, mají jasnou agitační funkci. Až v šedesátých letech se odkloňuje od schematismu a ubírá se směrem k fantasknímu a pohádkovému světu, nalézá osobitý hlas lyrismu a respekt k spontánnosti dětství např. *Myší srdce* z roku 1964.³⁶¹ Stejskal hodnotil jeho úsilí při tvorbě LPDM jako upřímný počín, kdy se mladý autor snažil „vyvolat svými veršičky horlivé a tvořivé ovzduší a prostředí nové jednotné školy, snažil se upoutat pozornost dětí k budovatelskému nadšení, ocenit význam práce jejich dělnických a rolnických rodičů, ovlivnit jejich volbu povolání, ale chyběla jim i minimální umělecká osobitost, objevené básnické zření světa, nezbytná poetická určitost a konkrétnost“.³⁶²

Verše jsou dle Stejskala neprožitou veršovanou propagandou a „zrcadlí naivitu a neproblematicnost pohledu mladých i prostoduchou víru, takřka dadaistickou, že báseň lze

³⁶⁰ CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1984, s. 494. ISBN 13-786-84.

³⁶¹ ŠUBRTOVÁ, Milena a Miroslav CHOCHOLATÝ. *Slovník autorů literatury pro děti a mládež*. Praha: Libri, 2012, s. 387-388. ISBN 978-80-7277-506-4.

³⁶² STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 224-225. *Knižnice teorie dětské literatury*.

vytvořit pouhým sestavením budovatelských termínů nebo faktů“.³⁶³ Podlehnutí schematismu má dle Voráčka a Chaloupky kořeny v hledání novosti, významových i výrazových sfér, verše jsou umělecky nezvládnuté výrazy autorových pozitivních postojů k nové skutečnosti.³⁶⁴

Ján Poliak v prvním čísle časopisu *Zlatý máj* shledal, že existoval rozdíl mezi tehdejší představou, o tom, co děti čtou a poté žitou realitou: „*život zatiaľ utekal ďalej. Deti a mládež žili celkom inými myšlienkami... spisovateľ nevyjadroval svet detí, čo v ňom žilo a dralo sa dopredu, ale chcol ho predbiehat, ukazovať mu príklady, v skutočnosti sa však staval mimo něho.*“³⁶⁵ Verše J. V. Svobody vykazují právě takové návodné didaktické tendence.

Rétorická agitační lyrika sbírky veršů *A to je ta krásná země* má apelativně deklarativní tón, který tematizuje vztah k zemi a sleduje výchovně ideové cíle. Mezi ně patří předkládání vzorů, oslava práce a socialistické vlasti. Již samotný název implikuje nacionální cítění. Verš „*A to je ta krásná země*“ je součástí československé hymny. Autor tak navazuje na národní tradici, v nové pozměněné podobě. Hymna akcentuje krásy přírody v i nepěstěné formě ve verších „*Voda hučí po lučinách, bory šumí po skalinách*“, zato Svoboda přírodu a krajinu vsazuje do rukou člověka. Významně zdůrazňuje motivy přeměny přírody, motivy práce a její kolektivní charakter. V básních vystupují pracující lidé, muži i ženy v technických, manuálních a dělnických pozicích, kteří budují nově vytvořenou společnost v kulisách továren, dílen a dopravních prostředků. Situaci obsahující výše zmíněné prvky ilustruje například tato báseň: „*Zvoní tramvaj u výhybky, / zatočí se, zatočí. / Červená je jako šípky. / Máma je v ní průvodčí. / Oddechne si a zas jede, / první tramvaj mámina. / Jede tam, kde mraky šedé / vylétají z komína. / Tam, kde spolu s písni ptačí / slyšet je i sirénu, / k východu se všichni tlačí, / pospíchají na směnu.*“

Básně zobrazují svět města i svět vesnice, avšak „vesnice tradičního typu s doprovodnými motivy přírody a dětských her ztratila počátkem padesátých let v dětské lyrice své dosavadní výlučné postavení“. V okamžiku směřování k zobrazování velkoměsta, techniky a strojů překrývala poznávací funkce v textech funkci zábavnou a hravě spontánní.

³⁶³ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 224-225. Knižnice teorie dětské literatury.

³⁶⁴ CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1984, s. 381. ISBN 13-786-84.

³⁶⁵ POLIAK, Ján. *Opravenená spokojnosť? Zlatý máj: Kritická revue umělecké tvorby pro mládež*. Praha: Svaz československých spisovatelů, 1956, 1(1), 6-10, s. 6.

Dle Urbanové tak docházelo³⁶⁶ k přerušení přirozenosti modelování umělecké skutečnosti z dětské perspektivy.³⁶⁷ Pro jarní vesnici typické poetické obrazy přírody plné kvetoucího rostlinstva a čerstvě narozených mláďat uzavírá strofa „*Šumí vítr, šumí v listech / ve vrcholcích kaštanů. / Jedou kolem traktoristé, / jedou časně po ránu.*“

Doslovnost veršů podporuje ilustrace traktoru ozdobeného rudým praporem, který na kovových pásech rozrývá měkkou půdu. Barevné ilustrace Vladimíra Kolaříka odpovídají tehdejším požadavkům na realistické zobrazení skutečnosti v intencích socialistického realismu. Obrazy proporčně i barevně odpovídají skutečnosti a přesně zobrazují situaci i náladu zachycenou v básni. Není zde ponechán prostor pro dětskou fantazii, obrázky působí až encyklopedicky.

Obraz moderního města reprezentuje báseň s didaktickým záměrem, která pracuje s cestou pionýrů s rudým šátkem do školy a varuje před nebezpečím, které hrozí při vstupu do vozovky. Aby nebyla báseň pouhým varováním, ale měla i pozitivní vyznění, jede kolem pionýrů tramvaj, kterou řídí matka jednoho z dětí. Zapojení žen a matek do pracovního procesu bylo dalším oblíbeným literárním motivem.

Po únoru se jako určující žánr prosadila báseň adorující vůdčí osobnosti nového řádu a pracovní úsilí lidu. Básně byly určené k veřejné prezentaci, k hlasité recitaci či ke sborovým výstupům.³⁶⁸ Továrny, příroda i celá zem je krásná, její pole i louky patří všem, kdo mají rádi práci. Práce a její kolektivní charakter je stále zdůrazňována. Každý má na světě své místo a svůj úkol, který je nezbytný pro dobro celku. Taviči taví ocel, strojvůdce řídí vlak, zedník staví bělounké domy do oblak, učitelka učí a bez spolupráce na společném díle se svět zřítí zpět do chaosu. „*Počátky komunistického režimu jsou spojeny se snahou deklarovat nejmladší generaci záruky šťastného života v nové, sociálně spravedlivé společnosti, v níž budou děti*

³⁶⁶ JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 436 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

³⁶⁷ URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 87. ISBN 80-719-8548-1.

³⁶⁸ JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 435 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

nejen zbaveny hmotné nouze, ale navíc jim společnost vytvoří všechny podmínky k rozvoji jejich schopností.“³⁶⁹

Zajímavou součástí sbírky je báseň oslavující prvního socialistického prezidenta Gottwalda. První část básně navozuje klidnou atmosféru usínající večerní Prahy. „*Jenom jedno okno svítí, / velké okno na Hradě. Starostlivou pevnou rukou / soudruh Gottwald píše tam. / Vůně lip a zvonů tlukot k jeho oknu přilétá. / Nejvíc ze všech má on práce / pro mír, pro nás, naši vlast. / Jako sadař na zahrádce, kde je stromkem každý z nás.*“ Šťastná budoucnost nastane díky nastolení komunismu, vznikne nový spravedlivý svět s novými lidmi, kteří si budou všichni rovni. Vize šťastné epochy je dle Macury spojována především s dětmi nebo mládeží, pravými novými lidmi ráje. Děti jsou měřítkem nové doby, jsou jejím nositelem, a především pro ně je nová doba určena. Děti jsou nejvhodnějším materiálem pro šlechtitelství, experiment nový svět potřebuje také nový rod. Socialismus, komunismus a mládí se stávají v dobovém cítění synonymy.³⁷⁰ Pro inspiraci obrazu sadu a mladých stromků mohl dobře posloužit Ivan Vladimirovič Mičurin, ruský ovocnář, který šlechtil stromy i pro drsnější podmínky Ruska. Po druhé světové válce byl Mičurinův kult záhy exportován do nově vzniklého sovětského bloku a jeho otisk nalezneme i v dětské literatuře.

Další kniha J. V. Svobody vyšla taktéž roku 1952 v *Knižnici pro národní školy* ve výtisku 20 000 kusů. Ústředním tématem sbírky *Běžím, běžím do školy* je nástup dítěte do této instituce. Nalezneme zde obrazy vstávání do školy i popis povinností socialistického dítěte. „*Zpívá skřivan písničky nad družstevním polem / zvoní zvonek každý den. Kdepak? V naší škole! / Jenom vždycky v neděli / škola odpočívá. Zpívá skřivan nad polem / zvonek nezazpívá.*“

V této publikaci se objevují obdobné motivy jako ve sbírce *A to je ta krásná země*, dokonce jsou zde stejné i některé básně (např. do noci bdící a pracující prezident Gottwald). Opět zde nalezneme svět vesnice i města v idealizované podobě. Děti vstupují do školy, aby se zapojily do procesu obrody národa a staly se platnou součástí socialistické společnosti. Naučí se počítat, aby věděly, kolik mléka dají krávy, kreslí otce, který orá, matku a její slepice z družstevního dvora a těší se, až budou pionýry. Ve škole se o děti stará soudružka učitelka, která je učí nejen o krásách a zákonitostech přírody, ale i o nejkrásnější zemi ve

³⁶⁹ KNAPÍK, Jirí a Martin FRANC. *Mezi pionýrským šátkem a mopedem*. Praha: Academia, 2018, s. 650. Šťastné zítřky (Academia). ISBN 978-80-200-2890-7.

³⁷⁰ MACURA, Vladimír a Karel SCHMARC, ed., Petr ŠÁMAL. *Šťastný věk*. V tomto uspořádání vyd. 1. Praha: Academia, 2008, s. 26-28. ISBN 978-80-200-1669-0.

kteřé na přání Stalina lidé doslova obracejí řeku. „*To lidé vládnou řece, / to lidé větru vládnou / a stromy neuvadnou, protože člověk nechce.*“ Příroda se i v básni poddala neoblomné kolektivní lidské vůli.

Oblíbeným byl topos krásné, v dřívějších dobách těžce zkoušené země, která po únoru dostala novou příležitost ke šťastnému rozvoji.³⁷¹ Barevná symbolika básní pracuje zejména s rudou, která symbolizuje v podobě šátku dětskou sounáležitost a participaci mládí na stavbě nového světa. Bílá barva, bílé sněženky, bílé domy, bílá holubice naznačují nový čistý začátek v době míru. Zelená přebírá obraz jara z rukou máje, máj je spojován se svátkem práce, s koncem války a osvobozením Prahy. Zlatá družstevní pole jsou symbolem bohatství a hojnosti, v obrazech J. V. Svobody jsou však vždy kombinována se stojem – traktorem.

Motiv jednotné společnosti se prolíná knihou jako červená nit. Děti, které se nechovají vhodně (báseň *Jen ta Milka opozdilka* či *Lenoch*) jsou kárány, či uváděny jako nevhodný varovný příklad nezapadající do kolektivu.

Další linií je politická reflexe událostí z hlediska dětského pohledu. „*Děti se staly prostředníkem i mírou básnických výpovědí, avšak bez emotivní zainteresovanosti dětského adresáta; tomu dětská lyrika budovatelského období předepisovala roli přímého účastníka historického zápasu dvou ideologií starého a nového světa.*“³⁷² Vyloženě agitační verše jsou věnovány osvobození v roce 1945, kdy „bohatýři s rudými hvězdami na čepicích zachránili továrny i školy“ nebo dopadům korejské války. Vojenský konflikt mezi Jižní Koreou podporovanou OSN a Korejskou lidově demokratickou republikou podporovanou SSSR a Čínskou lidovou republikou je zachycen z pohledu chlapce píšícího dopis stejně starému chlapci v Koreji. Československý chlapec lituje svého bratra a srovnává svůj život s chlapcem korejským. Doufá, že jednou zavládne mír a oba budou nosit rudý pionýrský šátek. „*Maminka moje / málem plakala by / ze samé radosti, / že rudý šátek mám. / Tvou matku / voják z Ameriky zabil, / ze školy zůstal vám / jen ohořelý trám.*“

Politické situace jsou ve sbírce vždy zobrazeny skrze dětské prizma. Únorové události roku 1948 jsou přiblíženy malým čtenářům skrze naivní dotazy dítěte, kde se nachází otec.

³⁷¹ JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 435 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

³⁷² JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 435-436 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

Ten hlídá továrnu, aby nikdy nepřišel hlad a bída. V závěru básně je všechna sláva připisována soudruhu Gottwaldovi. „*A jemu děkuj za to / že můžeš běžet, samý smích, / do školy, do své práce, / a domů s brašnou plnou knih / a písničkou se vracet.*“

Práce je častým motivem, práce dospělých v továrně či na poli, je srovnávána s úkolem dětí chodit do školy a pilně se učit nikoli pro rozvoj sebe sama, ale pro kolektiv. S dětmi se rovnou počítá v obnově společnosti, jsou aktivní částí celku, např. celá třída dětí se podílí na obnově šedého školního dvorku. „*A tak všichni – velcí, malí / s rýči, lopatami / na dvorku jsme vykopali / jámu vedle jámy.*“ Báseň *Naše mámy* akcentuje a oslavuje důležitost ženské práce v pro ženu do té doby netypických pozicích. Vystupuje v ní soustružnice, stavitelka domů, průvodčí, doktorka, řidička traktoru, pošťáčka. Ovšem je práce lidí a poté práce prezidenta Gottwalda, která inspiruje děti k ještě lepším výkonům. „*Do školy, jak vítř běžím, / ptáci křičí ze zahrad. / Pan president, ten už jistě / dávno začal pracovat... Pro tu radost v jeho očích / chci mít samé jedničky.*“

Jednoduchá rytmičnost veršů se hodila pro veřejnou exklamaci. V padesátých letech došlo celkově k oživení zájmů o žánry a styly spjaté s tradicí. Nejen poezie pro děti se přichýlila ke zjednodušeným klasickým rytmickým strukturám, stoupala prestiž společenského zpěvu, poezie se sbližovala s populární písní.³⁷³ I v této sbírce často nalezneme obrazy zpěvu, radostně zpívají nástroje, ptáci na obloze či kolektiv: „*Kladivo zpívá v lomu, / traktor zas na poli / a děti ze školy / s písničkou běží domu.*“

4.3. Julie Brožová-Malá: O neústupné hoře o řece Divoké a ptáku

Velikánu, 1952

Tato útlá knížka obsahující tři pohádkové příběhy vyšla počátkem roku 1952 v *Knižnici pro národní školy* v nákladu 20 tisíc kusů, prodej knih byl v té době podpořen procentní daní. Překladatelka z němčiny a ruštiny (např. *Krása nesmírná* od I. V. Karnauchova) Julie Brožová Malá, prozaička a autorka dramatických her, psala literaturu pro děti a dívčí prózu již od 20. let 20. století. Její povídková tvorba má realistický ráz, pohádky často alegorickou povahu (např. *Tři pohádky* z roku 1920) se sentimentalizujícími syžety s ozvuky tradičních motivů i prvky sociálními či civilizačními. Po druhé světové válce autorka reflektuje její dopady na dětský život v povídkách i románech.

³⁷³ MACURA, Vladimír a Karel SCHMARC, ed., Petr ŠÁMAL. *Šťastný věk*. V tomto uspořádání vyd. 1. Praha: Academia, 2008, s. 144. ISBN 978-80-200-1669-0.

V padesátých a šedesátých letech se vrací k pohádkovému žánru utilitární parafrázi sovětské pohádkové tvorby reagující na dobové požadavky právě v souboru těchto tří pohádek.³⁷⁴ V nich se pokusíme nalézt prvky, s jejichž pomocí se socialistická ideologie propisovala do narativu pohádek, tak aby pomohla utvářet nového socialistického člověka. Dle Stejskala se tyto nové pohádky přirozeně zříkaly zázračných prvků a postupů a byly nahrazeny mentorstvím, i přesto si uchovaly „alespoň špetku poetické naivity“.³⁷⁵ Dle Poliaka jsou fantastické pohádky, alegorické zvířecí pohádky či veršované bajky mezi dětmi zdaleka nejpopulárnější, avšak v té době stagnují „alebo vegetujú v zbanalizovanej podobe.“³⁷⁶

Vizuální stránka knihy i její název evokují archetypální, alegorické téma, které je ovšem již na titulní straně přebalu narušeno pro pohádku nepůvodním elementem. Barevnou ilustraci divoké přírody, vysoké hory, řeky, stromů a luk přetíná těžká stavební technika – jeřáb. Ilustrace uvnitř knihy zobrazují dělníky, jak krotí divokou a nespoutanou přírodu pomocí strojů a usilovné vždy hromadné práce. Socialistická práce není otázkou jednoho člověka, ale celého kolektivu. Ilustrace jsou co možná nejrealističtější, i přesto, že se jedná o pohádku. Dogmatické prosazování socialistického realismu vedlo k tomu, že se v podstatě každý vizuální obraz začal posuzovat ve vztahu k věcné skutečnosti.³⁷⁷

Již v prvním příběhu *O neústupné hoře* autorka narušuje pravidlo pohádkové časoprostorové neurčitosti. Příběh se odehrává ve zvláštní zemi, kde zraje obilí i třikrát do roka. „*Stromy tam rodí jako nikde jinde na světě, lidé tam žijí zdraví a veselí a čas v té zemi běží rychleji než horská voda. Co bylo včera, dnes se mění a zítřek by nepoznal včerejšek, tak rychle se ta země mění v zem stále krásnější a veselejší. Ukažte rukou na východ – tam leží ta ohromná země. Všude po světě si o ní lidé vyprávějí.*“ Není zde přímo jmenován Sovětský svaz, ale pro staršího poučenějšího čtenáře je časoprostorové určení jasné. Nemůžeme vědět, jak které dítě zareaguje na mimoliterární společensko-politické skutečnosti zobrazené v příběhu, jak již bylo zmíněné dříve v částí věnující se účinkům literatury na děti. Percepce jednotlivých malých čtenářů se liší. Ovšem i neustálá přítomnost, i když nepřímá zmíněného,

³⁷⁴ ŠUBRTOVÁ, Milena a Miroslav CHOCHOLATÝ. *Slovník autorů literatury pro děti a mládež*. Praha: Libri, 2012, s. 74-75. ISBN 978-80-7277-506-4.

³⁷⁵ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 276. Knižnice teorie dětské literatury.

³⁷⁶ POLIAK, Ján. Opravená spokojnosť?. *Zlatý máj: Kritická revue umělecké tvorby pro mládež*. Praha: Svaz československých spisovatelů, 1956, 1(1), 6-10, s. 9.

³⁷⁷ RYŠKA, Pavel. Jednotný systém periodik pro děti a mládež. *Československá vizuální kultura* [online]. Brno: FAVU VUT, , 1-20 [cit. 2022-01-23]. Dostupné z: <http://www.padesatky.info/1947-1948/139-jednotny-system-periodik-pro-deti-a-mladez>

Sovětského svazu jako vzoru je signifikantní i v této pohádkové knížce. „*Vnitřní zákonitosti pohádky zůstávaly nepochopeny, svazující, fotografické pojetí realismu zalehlo i umělou pohádku tak, že z ní tehdy naprosto vypudilo fantazii a poezii a velkolepou prostou moudrost lidových báchorek nahradilo přízemními, příručkovými naučeními.*“³⁷⁸

Tematickou linií protínající všechny tři příběhy je boj lidu s přírodou, přírodními živly. První příběh vypráví o personifikované hoře opatřené atributy jako černá, ledová a zamračená. Hora je jasný antagonista, vystupuje jako záporný element rušící ideální stav. Užití personifikace je dalším typickým rysem pohádkových příběhů, kdy jsou přírodniny, zvířata a neživé předměty či jevy opatřeny lidskými vlastnostmi a schopnostmi. Hora ničí přírodu a životy lidí tím, že zadržuje vodu a podporuje tak existenci neúrodné pouště.

Příběhem provází ptáček, který komunikuje s lidmi, zvířaty i neživými objekty. Ptáček zorganizuje hromadnou akci na záchranu pouště, domluví se s dalšími ptáčky, že horu přeletí a do pouště zasadí semínka. Hora je však zlá, má neměnný charakter bez možnosti nápravy a na ptačí záchrannou výpravu zaútočí pomocí bouřky. Přírodní síly v podobě kolektivu ptáků na antagonistu nestačí. Hora se pyšně honosí svou velikostí, nezdolností a trápí lid i zvířata dál.

Jednoho dne dorazí hrdina. Je to hubený človíček v brýlích. Nový typ hrdiny, nikoli mladík ani princ, ale bezejmenný soudruh inženýr. Je zajímavé, že autorka u něj zmiňuje vnější atributy netypické pro maskulinní typ hrdiny. Onu křehkost, hubenost a brýle jako symbol inteligence. Tento hrdina však zastupuje celek, masu lidí. Nevystupuje jako individualita s osobními touhami, proto nemá jméno ani typické heroické atributy. Přáním všech je odklidit horu z cesty a zavést řeku do pusté země. Hrdinou není jen soudruh inženýr, ale i nejmenovaná masa lidu, která přijíždí pod horu se stroji a dynamitem.

Hora se pod nátlakem masy soudruhů, techniky a novodobých kouzel vzdává, ustupuje, přichází o sílu i o hlas. Lidé z hory použili mnoho kamenů pro stavbu koryta řeky a nových domů. Konečně neškodí, ale slouží. Její sílu bylo nutno zlomit lidskou magií, kterou zastupuje použití dynamitu. „*Dochází-li k deformacím kouzla, zázraků a fantazie, k nahrazování tajemství něčím, co je mechanickou animací a personifikací, vystavují se*

³⁷⁸ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 277. Knížnice teorie dětské literatury.

vyprávění riziku znivelizování všeho, co činilo pohádku jedinečnou a neopakovatelnou.“³⁷⁹ Po letech se poušť zelená a roste zde zlaté obilí. Nad novými zahradami a poli létá starý ptáček a zpívá „o zázraku, který zprostředkovali divotvorní lidé a dali žít smutné, pusté zemi“.

Druhý příběh *O řece Divoké* tematicky navazuje na příběh první, kdy je příroda utilitárním hřištěm pro člověka. Když měla řeka dobrou náladu sloužila dobře, ale k jaru byla divoká a nebezpečná. Rvala břehy, zalila louky, pole i domy, což jsou všechno prostory využívané lidmi. Příroda má být v této knize poslušná a sloužit člověku, buď jako potrava, zdroj nebo pro potěchu. Nic jako existence divoké přírody bez zásahu člověka neexistuje, a pokud ano, je to jen otázkou času, dokud se o to člověk a jeho nová magie nepostará.

Oproti prvnímu příběhu zde řeka nevystupuje jako protivník, není apriori zlá, na jaře jí však posedá divokost z tajících ledů. To znamená, že příroda bez zásahu lidí nemá právo existovat. Na břeh jednoho dne dorazí vysoký muž s pevnou odhrodanou tváří a očima modrýma jako ocel, který chce řeku zkrotit. Člověk je jako jedinec nepatrný, má pouze odhodlání a plán, že pokud se lidé spojí, přemůžou divokou a nespoutanou řeku. Tento opět bezejmenný hrdina řece domlouvá, že z ní lidé udělají tichou a všemi milovanou krasavici. Poté se do skal zakusují těžké stavební stroje, lidé budují umělé koryto a přehradu. Řeka pociťuje nejdříve vztek nad tím, že ji pokořují. Nakonec se poddá neoblomné vůli lidí a pochopí, že jejím údělem je být poslušná. Hučí a bouří se jen v místě, kde to má užitek, přes vodopády přehrady, kde roztáčí ohromné bubny elektrárny. Řeka se stává milovanou, nikdo se jejích vod již nebojí a bát nebude. Plyne tichounce, a přece se její síla neztratila. Krása přírody je dokonale nahrazena krásou lidských výtvorů. Žárovky v domech na břehu jsou dle autorky krásnější než rozkvetlá kvítka. Stroje v továrnách, mlýny, tramvaj i mlátičky obilí pohání řeka. Mezi člověkem, který divokou řeku zkrotit, vzniká láskyplný vztah. Řeka má ze všeho nejraději člověka a člověk má z ní užitek. Příroda se stala zcela submisivní, nyní však není přemožena silou jako hora, ale přemluvena.

Třetí příběh *O ptáku Velikánu* se odehrává v lese. Les je dobrý, rozdává jídlo, zadržuje vodu z dešťů, chrání před suchem. Objevuje se v něm početný nepřítel – mniška, noční motýl, jehož housenky při přemnožení způsobují kalamity. Všechna zvířata se volají v boj, zarputile žerou a vybíjí housenky. Ty se jim jen posmívají množí se, tloustnou a ničí již zcela vyčerpaný les. Opět zde můžeme najít motiv, který je přítomen i v dalších příbězích autorky.

³⁷⁹ URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 74. ISBN 80-719-8548-1.

Příroda i pokud se spojí, nemá proti antagonistovi příběhu (nevyhovující přírodní prvek či živel) sebemenší šanci. Až pokud se ke zvířatům v boji připojí člověk inženýr, muž s odhodlaným pohledem či v tomto případě hajný a lesní správa, mají šanci antagonistu porazit. Po zásahu lidského elementu se na obloze objevuje obrovský pták, který spouští bílý kouzelný mrak hubící housenky. Lidský výtvar, jedovatý dezinsekční insekticid, se stává kouzelným mrakem. Les děkuje ptáku velikánu, ptáci skládají oslavnou píseň o velkém vítězném králi ptáků. Čtenář na rozdíl od zvířat samozřejmě ví, že to bylo letadlo, ve kterém seděl moudrý dobrý člověk z kouzelné země na východě.

Společným jmenovatelem všech tří příběhů je nepoddajnost přírody a přírodních prvků. Ty se, pokud neslouží člověku, stávají nepřítelem lidu. Příroda jako taková může v tomto světě existovat jen v podobě umírněné a submisivní. Sama příroda si pomoci nedokáže, ani pokud se zvířata spojí. Je k tomu potřeba lidská ruka potažmo nová podivuhodná magie (kouzelný dynamit, kouzelný mrak hubící škodnou). „*Jen člověk dokáže poroučet horám, krotit řeky a zachraňovat les. Člověk je moudřejší a mocnější než nejchytřejší zvířátko. Dovede překonat všechny překážky a pomoci všude, kde je zapotřebí. Sovětský člověk hory přenese. Lidé tak mění život na zemi v život plný radosti, míru, štěstí.*“ Dle Urbanové však „*zjednodušený socialisticko-realistický model antropomorfizovaných pohádek neumožňoval dětem stát se součástí pohádkového světa prostřednictvím hry, fantazie ani imaginace.*“³⁸⁰

4.4. Jiří Marek: Pohádky vzhůru nohama, 1958

Prozaik, pedagog, redaktor, ředitel Čs. státního filmu, docent fakulty osvěty a novinářství Jiří Marek se věnoval sociálně psychologicky orientované próze pro dospělé s tematikou okupace, kriminální a pracovní tematikou. Do oblasti LPDM vstoupil v roce 1947 s knihou moderních pohádek *Veselé pohádky vzhůru nohama* s ilustracemi Jaroslava Divíška. Její druhé rozšířené vydání vyšlo v roce 1958. Mezi další knihy pro děti patří *Kožošek* (1949), *Pionýr Féd'a* (1953), soubor deseti povídek s okupační tematikou *Mladí bojovníci* z téhož roku, *Železný Míša* (1961) a další.³⁸¹

³⁸⁰ URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 74. ISBN 80-719-8548-1.

³⁸¹ CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1984, s. 479. ISBN 13-786-84.

Autor se hlásil k odkazu moderního pojetí pohádek, kdy jsou nově zobrazovány klasické pohádkové situace i bytosti. Užíval lehký hovorový tón, humor i jazykové hříčky. Soubor obsahuje jedenáct pohádek, k původnímu vydání z roku 1947 přibyla silně tendenční *Pohádka o houbách*. Znamé pohádkové bytosti jsou v knize vysvléknuty ze starodávných krunýřů, zbaveny kouzelné moci a proměňují se v obyčejné prosté lidi. Do popředí vystupuje výchovná didaktická funkce. Jejím účelem je, aby dítě pochopilo, že se má stát pořádným, pracovitým a prospěšným člověkem stejně jako pohádkové bytosti. Dle autora se tak děje pomocí vnitřního vyzrání postav, které pochopí, že mají pracovat pro dobro celku. Například Honza se vzdá království i princezny a jde pomáhat domů na žně. Víly se vzdají toalet a kouzel a stanou se tanečnicemi ve městě. Obávaný drak místo toho, aby dští oheň, v novém moderním světě pohání lokomotivu vozící děti na výlet a rodiče do práce.

Autor ironizuje kouzelné jevy, kouzla a magie se stávají součástí lidského světa. „*Marek (jako už Čapek, Vančura, Lada, ovšem dávno před ním) tu nechává starý pohádkový svět odumřít a převádí jeho postavy do moderní společnosti jako civilní, střízlivé lidi... chce zesměšnit feudální prostředí starých pohádek, chce zbavit děti strachu ze strašidelných motivů a ukázat jim, že zázraky starých pohádek jsou daleko překonány lidským důmyslem a technickým pokrokem.*“³⁸² Dle autora je kouzlem nepodivuhodnějším a nejpohádkovějším lidská práce. V jeho kouzelném světě není místo pro fantazii. „*Pohádkový svět přestal být světem individuální fantazie a změnil se na podívanou, na živý obraz umístěný na alegorickém voze, jež se volně šinul vždy někým pevně řízen, někam zařazen a nasměrován.*“³⁸³

Již první příběh vykazuje autorův inovativní postup. Vystupuje v něm hrdina Honza, který vybočuje mimo klasický narativní rámec pohádky, neboť je příběh vyprávěn od konce. Honza sice zabil draka a osvobodil princeznu, kterou si má vzít a vládnout království, ale nezapadá do pyšného královského kolektivu. Zde je jasně patrná opozice feudálů, kteří nic užitečného nedělají a prostého pracovitého lidu. Honzovi se stýská po pořádné sedlácké práci, protože vládnutí ve zlatém paláci pořádná práce není. Odchází pomáhat rodičům na žně, neboť je to pořádný a pracovitý člověk. Pohádka je uzavřena tak, že nakonec všichni umřeli. Obilí, které Honza sil a kosil, roste dodnes, protože dobrá práce se na světě nikdy neztratí. Pomíjivost lidského života je nahrazena nadčasovostí práce.

³⁸² STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 258. Knižnice teorie dětské literatury.

³⁸³ URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 74. ISBN 80-719-8548-1.

Tato pohádka nejenže je vyprávěná opačně, ale jde naprosto mimo rámec pohádkových vyprávění. Od počátku, kdy se hrdina odpoutává od rodiny, přes překonávání překážek až po vítězství a konec, kdy hrdina získává svou zaslouženou odměnu. V tomto případě hrdina odměnu odmítá a vrací se zpět do náručí své matky a prosí ji o „*kynuté knedlíky, které na zámku uvařit neumí*“. Pohádkové příběhy s mýtem cesty hrdiny pomáhají dítě emancipovat a socializovat. Pomáhají ho připravit se na odpoutání se od rodiny. Tato pohádka ovšem nabízí úplný opak, a to zanevření na osamostatnění se.

V následující pohádce nás autor seznamuje s rodinou víl. Sedmá z vílích dcer je s tancováním na palouku nespokojená, neboť se jí zdá neužitečné. Marek často pracuje s kouzelnými číslicemi, což je tradiční součást pohádkových vyprávění. Další postup hlavní hrdinky však již tradiční není. Víla se chce více podobat lidem. Opouští matku a sestry, zavrhuje všechna kouzla a jako podnikavá lidská dívka jde dělat kariéru do světa. Hraje v divadle i filmu a tančí v cirkusu. Zde poznává mladého inženýra, který staví domy a zamiluje se. Víla dáma se již vrátit k vílímu životu nemůže, protože je vdaná a její muž na víly nevěří. Po letech jede dáma víla na palouk na návštěvu. Motivuje sestry víly, které se také vydávají pracovat do města, chtějí také kožichy a auta. Marek dětem představuje totální odkouzlování světa a nahrazuje ho materií. Pro víly již není důležitá magická pospolitost, ale výdobytky moderní civilizace.

V další pohádce je zajímavý moment, který řeší změnu feudálního zřízení země. Strašlivý drak terorizuje okolí, poddaní mu pro jeho uklidnění jednou za čas obětují princeznu. Když princezny dojdou, drak navrhuje poddaným, aby si našli jiného krále s novými princeznami. Král dostává od lidu výpověď a musí odevzdat svůj pracovní oděv (hermelín a korunu). Lidé nového krále nenašli a přichází na to, že si vystačí i bez něj. Folklorní pohádkový syžet je přizpůsoben požadavkům doby, instituce krále je překonána a nemá co dělat ani v pohádkové zemi. Království sice existuje, ale král je lidem odstraněn pro svou nepotřebnost. Vládnoucí aristokracie je opatřena negativními atributy, jako líná, nepracovitá, požívačná, hloupá, nezajímající se o své okolí, sobecká. V Markových pohádkách je aristokracie odstraněna, či je její funkce potlačena a vsazena do ironizujícího rámce. Drak z hladu onemocní, doktor mu doporučí zaměstnání. Doba se mění, všichni musí pracovat. Inženýr mu nabídne práci u dráhy místo lokomotivy, drak je krmen „*černými démanty*“ – uhlím. Nakonec je přeci jen užitečný. Dělníci jezdí vlakem do práce a děti na

prázdniny. V tomto pohádkovém universu již žádní draci neexistují, neboť se všichni dali k dráze a slouží lidem. Další příklad autorova odkouzlení kouzelného světa.

Obraz zbytečné a zahálčivé aristokracie lze nalézt ve více příbězích, např. jeden král má parádivé dcery, jejichž garderobu financuje velkými daněmi a mezi obyčejným lidem panuje bída. Čarodějnice za trest promění princeznu v kočku, těm se v hebkém kožichu líbí a chtějí tak zůstat. A tak dle mytologie autora přišli na svět kočky. Lidé byli rádi, že ušetří daně a král může jít konečně do důchodu. Zde není aristokracie potlačena lidem, ale ironizována a vypravěčem příběhu označena za nadbytečnou. Král zůstává pouze směšným panákem v důchodu a nemá žádné následovníky. Aristokracie sama zmizí, v nové době je nadbytečná.

V další pohádce je protagonistou kouzelník, který zaspal 300 let. Mezitím všechny jeho čarodějné propriety degradovaly a on pozbyl kouzelné moci (dle civilního tónu vypravěče je bez zaměstnání). Probouzí se v době, kdy na obloze krouží zázrační umělí ptáci a po zemi jezdí auta. Kouzelník je uchvácen, stejně jako má být uchvácen malý čtenář. Kampak se prý hrabou kouzelníci, kouzelné nápoje a čarovná kniha. Novými zázraky nového světa je rádio, vodovod, elektrické světlo, telefon, výtah. Vypravěč dětem vysvětluje, že v době socialistické jsou všichni kouzelníci, že praví kouzelníci už nejsou. I protagonista se přizpůsobuje nové době, kdy musí pracovat, nechce-li umřít hladu a otevírá si kouzelnickou show ve které již neprovádí pravá kouzla, ale obyčejné triky.

Nosnou tematickou linkou je mizení kouzel ze světa, v novém světě pro ně již není místo, což ostatně dokazuje i další pohádka. Vodníci mizí, protože lidé se naučili plavat a nemají koho topit. V tomto universu pohádkové bytosti, pokud se nepřizpůsobí, nemají šanci přežít. Proto vodník nelenil a našel práci ve vodárně „*fabrice na vodu*“. Nikdo z obyčejného lidského světa na kouzelné bytosti nevěří. Vodník se zcela poddává lidskému elementu, zapojuje se do kolektivu, žení se s lidskou dívkou. Celá vodnická historie končí postupným vymřením vodníků.

Z jiné perspektivy nahlíží na nadpřirozeno v pohádce o hodináři. Zde je protagonistou obyčejný hodinář. Ten má o kolečko víc, a proto věří ve strašidla. Po humorných eskapádách, kdy se je pokouší prostřednictvím různých důmyslných a méně důmyslných lstí polapit, je pomocí studené sprchy probuzen ze svého preludu. Vypravěč i děti přeci vědí, že žádná strašidla nejsou. Marek se v této pohádce snaží zbavit děti strachu z nadpřirozena. Ovšem je

těžké označit linii, kdy se z neužitečných pohádkových bytostí stávají škodící strašidla, a kdy se jen pohádkové bytosti snaží zapadnout do nové reality. V některých příbězích přijímají lidské atributy, v jiných se kompletně proměňují a například v tomto příběhu je celá existence strašidel popřena.

Benová, která se zabývala pohádkou z hlediska soudobé psychologie však ve sborníku *O pohádkách*, který vyšel jen dva roky po této pohádkové knize, upozorňuje na to, že „není třeba zaměňovat princezny, krále, draky a čarodějnice jinými modernějšími bytostmi. Patří tam i s vílami a rusalkami, jsou to symboly (personifikované city), vyjadřovací prostředky pohádkového světa“.³⁸⁴ Obyčejní protagonisté – smrtelní lidé, kteří v knížce věří na kouzla, jsou po eskapádách probuzeni ze své deziluze např. švec hledá zemi za devatero horami a devatero řekami, a přitom pomateně a horečnatě bloudí okolím. Zachráněn je až pořádným výpraskem od svého otce a pomocí poctivé práce je „vyléčen z touhy po pohádkách“.

Diferenci mezi lidem a vrchností nalezneme i v pohádce o sladkém království, kde z nebe padá cukr. Hamižný král toto bohatství hromadí na cukrovém zámku a poddaní pijí hořké kafe (autor aktualizuje jazyk, užívá dobovou hovorovou mluvu). Mlsná princezna ze sladkého onemocní, chudý vandrovník ji přechytračí a naučí jíst brambory se solí. Vypadá to na šťastný konec pohádky, ale poučení pro aristokracii je dle Marka nedostatečné. Na závěr zasahuje osud, cukrový zámek je omylem zapálen a hasiči ho hašením rozpustili. Král i princezna byli nuceni utéct a nyní jsou chudí jako všichni ostatní.

Alegorické vyznění má *Čertovská pohádka*, kde je opět pohádkové bezčasí aktualizováno a přeneseno do doby, kdy jezdí auta, vlaky a autobusy. Vševědoucí Pámbu a Luciper (jména jsou záměrně zkomolena) vedou disputaci ohledně lidí a údělu člověka na zemi. Oba se shodnou, že svět je tvořen prací lidí. Pomocí práce lid velebí samotnou existenci Pámboha, lenoši končí u Lucipera v pekle. Jazyk bytostí i vypravěče je aktualizovaný do dobové mluvy, užívají se familiární výrazy jako paňáci, filuta, kruťas. Čerti mají povoleno pokoušet lidi na zemi, a tak se jim tu zalíbí, že si uřezají parohy a ocasy. Od těch dob jsou čerti mezi lidmi a pracují vždy u ohně jako kováři, zámečníci, či v řemesle elektrotechnickém. Andělé též vstupují na zem a pracují jako lékaři, ošetřovatelky, hasiči a strážníci. Od té doby je nebe i peklo na zemi a záleží jen na lidech, pro jakou stranu se rozhodnou. Nezemské entity

³⁸⁴ ČERVENKA, Jan. *O pohádkách*. 1. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1960, s. 240.

Pámbu a Luciper již nepoznají, kdo je kdo. Třídní původ, ať nebeský či pekelný, je v této pohádce nivelizován, za bytosti mluví pouze jejich činy.

Původní vydání z roku 1947 bylo v reedici doplněno *Pohádkou o houbách*, která tematicky zapadá do dominujícího socialistického diskurzu nazírání na bohaté sedláky (Akce Kulak, násilná kolektivizace venkova). Příběh pojednává o sedlákovi, jemuž chalupníci dřou na poli za půjčku na drahý úrok a který jim naschvál vybírá houby v lese. Nemají co jíst, ani co prodávat na trzích. Ukázkový antagonista, zámožný, nenasytný, pomstychtivý sedlák jí houby na sádle a smetaně (symbol nestřídmosti a bohatství). „*Nezdvořák, hamižník a krkoun se nerozdělil ani s kouzelným dědečkem.*“ Ten ho za jeho chtivost potrestal nadbytkem hub a sedlák se z toho pomátl. Celé Markovo pohádkové universum osciluje mezi kouzelným a všedním ve prospěch všednosti, lidskosti. Dle Stejskala „*Pohádky vzhůru nohama pouze zesměšňují pohádkové rekvizity, nechápajíce étos pohádek, nebo nevšímajíce si ho.*“³⁸⁵

4.5. Helena Malířová: Pohádky, 1953

Pohádky Heleny Malířové vyšly v roce 1953 v *Knižnici pro národní školy* v nákladu 25 tisíc kusů. Knihu opatřil menšími nebarevnými i celostránkovými barevnými ilustracemi Petr Dillinger. Malířová byla novinářkou, publicistkou i dramatičkou aktivní v dělnickém a protifašistickém hnutí, procestovala Evropu i SSSR. Psala i literaturu pro dospělé, pro děti pořádala ve 30. letech přednášky a besídky při kterých vznikla většina jejích pohádek. Byly otiskované v socialistických časopisech jako byl *Kohoutek* a další. Její první sbírkou pro děti je *Neviditelné království* 1906, dále *Kouzelný plášť* 1925, *Blažené údolí* 1929, *Pod kaštanem* 1934 a pohádkové hry *Osud zahradník* 1922, *Velký svátek* 1922 a *Tři hvězdy* 1925.

Soubor pohádek byl napsán po první světové válce v době demokratického československého státu. V doslovu Josef Šlajer objasňuje, proč dochází k jejímu vydání až v roce 1953. Autorka pomáhala svrhnout kapitalisty již v období první republiky. Pomocí pohádek učila dělnické děti revolučně myslet a revolučně jednat, pomáhala z nich vychovávat revoluční bojovníky. „*V pohádkách ukazuje bídu a živoření pracujícího lidu a chudých dětí v*

³⁸⁵ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 258. Knížnice teorie dětské literatury.

naší první republiky, ukazuje, že je nutno zničit panství kapitalistů a dát všechnu moc v naší vlasti lidu, aby mohl vládnout a hospodařit sám a budovat u nás lepší a krásnější život.“³⁸⁶

Programově levicově zaměřeni H. Malířová, M. Majerová, V. Řezáč a J. V. Pleva spatřovali literaturu jako činitele sociálního a třídního uvědomování dítěte. Literatura má nikoliv upevňovat v dítěti ustálený řád buržoazní společnosti, nýbrž před ním odhalovat její nespravedlnost, třídní podstatu.³⁸⁷ Tvorba Malířové je dle Stejskala „dokumentem anarchistické minulosti i jednostranného, nedialektického zdůrazňování tendence“. Jedná se tzv. o vzdoropohádky, kdy autorka užívá formu pohádky k polemice s kapitalismem a církví. Její nenávisť k vykořisťování zabraňuje vidět v národních pohádkách pod feudální slupkou lidové jádro. „Porušením svébytné a celistvé pohádkové reality, která má vlastní zákony, rozrušila zároveň také jeden ze základních předpokladů její estetické působnosti.“³⁸⁸

Knihy obsahuje celkem jedenáct pohádek. V úvodním příběhu autorka seznamuje čtenáře s fungováním jejího pohádkového světa. V květnu svolává sjezd všech nadpřirozených bytostí kouzelná babička, alter ego Malířové. Zde se kolektivně rozhoduje o tom, co by se líbilo dětem i dospělým. Sjezd se snaží reagovat na to, že se „všude začínají bouřit chudí proti bohatým, otroci proti pánům“. Kouzelná babička Malířová vybírá postavy a náměty, které odpovídají této revoluční poptávce. Na východě povstává z rudé záře nový hrdina bojovník Dělník, psán s velkým písmenem. Zatím je jen myšlenkou, pohádkou a čeká na to, až děti vyrostou a poté se bojovník Dělník zhmotní. Její příběhy často vykazují bojovná alegorická poselství a uplatňují tradiční stavební prvky v nových významových celcích.³⁸⁹

Protagonisty jejích pohádek jsou objekty, zvířata, obyčejní lidé i pohádkové bytosti. V pohádce *Zázračná jehla* je hrdinkou chudá šička, která zhmotní vyšité ornamenty včetně ptáka ohniváka reprezentujícího revoluční sílu. Šička musí všechno odevzdávat chamtivě a kruté kněžně. Malířová zde zobrazuje odtržení od produktu práce, což odpovídá tezím Marxe o odcizené práci. Hrdinka je nakonec na poslední chvíli zachráněna lidem před upálením. Kouzelný pták ohnivák radikalizoval lid, který provedl revoluci a sesadil kněžnu.

³⁸⁶ O pohádkách Heleny Malířové. MALÍŘOVÁ, Helena. *Pohádky Heleny Malířové*. 1. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1953, s. 77-81, s. 78.

³⁸⁷ CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1984, s. 132. ISBN 13-786-84.

³⁸⁸ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 82-83. Knižnice teorie dětské literatury.

³⁸⁹ CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1984, s. 137. ISBN 13-786-84.

Zhmoštění ptáka ohniváka čili revoluce proběhlo na základě krve ze zmořených rukou šičky. Divy a zázraky zde totiž neexistují, divy a zázraky dělá jen práce.

V jiné pohádce krutý čaroděj vládoucí nad lidem touží jen po zlatě. To shromažďuje v nedobytném hradu bez oken, ani teplé sluneční paprsky neobměkčí jeho zlé srdce. Čaroděj zastupuje kapitalismus, vládu peněz králů, bankéřů, továrníků a velkostatkářů. Lidé pro něj museli tvrdě pracovat, čím byl kdo menší a slabší, tím více práce a obětí mu bylo ukládáno „*stále více bylo poddaných a otroků, ale páni byli ještě mocnější*“. Hrdinka z lidu, která nakonec čaroděje porazila, je osiřelá dívka Světluška. Volala rodiče o pomoc, volala dobré lidi i boha o pomoc, ale nikdo se neozval. Je to představitelka mladého pokolení utlačovaného pracujícího lidu všech zemí, které poznalo, že se zbaví bídy a útisku jen tím, že zničí kapitalismus. Světluška, přestože ji čaroděj podceňoval, vezme hroudu zlata a zabije ho. „*A Světluška nebyla už slabým dítětem a nebyla sama. Vyrostla v celé pokolení. V ohromný zástup. V lidstvo.*“ Její jméno symbolizuje nový začátek, zažehnutou pochodň revoluce.

Ve *Vánoční pohádce* naděluje Ježíšek do dvou odlišných světů. Opozice my versus oni je nyní v poloze movití versus chudí. Bohatou nadílku mohou očekávat bohaté děti, dary to budou z přepychových obchodů v Praze, Paříži, Berlíně. Chudým dětem nosí Ježíšek pouze „*burské oříšky, scvrklá jablíčka, papírové vojáčky*“. Protagonistou příběhu je čtrnáctiletý chlapec Vláďa z dělnické rodiny. Autorka porovnává jeho život s životem v luxusu dcery velkostatkáře. Ta mu blahosklonně nabízí dary, které hrdina odmítá, protože se „*nesmíří s almužnou... jaképak duškursy s demokaty? Vláďa je pro čin.*“ Příběh je to méně dějový, hrdina víceméně pozoruje a komentuje situaci. Slouží jako rekvizita pro zobrazení rozdílů v životních úrovních. Jeho osobnost je tvořena frustrací ze situace, ve které se ocitla chudina, což nebývá obvyklá vstupní charakteristika pohádkových postav. Na závěr slibuje brzkou změnu poměrů a varuje bohatou rozmazlenou dívku, že „*na ni taky přijde*“.

Pohádky Malířové podněcují k sociální revoluci, i pokud nejsou jejich hrdiny lidé. To dokládá spíše než autorčin zájem o estetičnost a svébytnost pohádky, její zájem o didaktickou návodnost a tendenční vyznění. V pohádce *Zrcadlo* burcuje k akci služku „*Musíš mít i chuť k boji! A úctu k sobě a k své práci! A opovržení k lenochům.... A přece celý svět je dílem rukou pracujících!*“

Ve zvířecí pohádce pořádají zvířata veřejnou schůzi v lese, kde řeší svůj vztah k člověku. Malířová představuje čtenářům zásady socialistického zřízení a přibližuje principy

fungování schůzí. Větší pozornost je zde věnována procesům než názorům zúčastněných stran. Zvířata si volí předsednictvo, jednatele, zapisovatele i stenografa a vydávají časopis *Rudé péro*. Proti sobě zde ideologicky vystupují psi a kočky. Psi se člověka zastávají, kočky zastupují princip opačný – revoluční. Nechápu, proč se pes nechává člověkem zotročovat. Část zvířat se ke člověku staví pozitivně a část negativně. Nakonec se dohodnou, že má dojít k revoluční vzpouře proti člověku utlačovateli. Schůze však končí bez úspěchu. „*Bylo mnoho řečí, ale málo odvahy k činům.*“

V jedné z pohádek aktualizuje tradiční příběh *O Šípkové Růžence*. Zde královská rodina vybírá vysoké daně a lidé „*nemají ani starobní pojištění*“. Opět tu nacházíme opozici kapitalistický, bohatý versus chudý, dělnický a utlačovaný lid. Ten dře bídu, aby měl král na drahé dárky pro rozmazlenou princeznu. Dále pokračuje syžet klasicky: věštbou sudiček, odstraněním ostrých předmětů a píchnutím se do prstu. Celý zámek usne a zarůstá růžemi. Po sto letech přijíždí na místo nikoliv princ, ale nový prototyp hrdiny junák–voják. Ten opovrhne pány a otroky. „*Tuhletu čeládku mám budit k novému životu? Minulé století? Panskou zpupnost a pokoru poddanství? Ne!*“ Přesto málem krásnou Růženku osvobodí, na poslední chvíli ho zastaví zvuk revoluce. Rozhodne se staré principy nebudit a utíká ven mezi zástupy lidu oslavujících vítězství Činu a Práce. Ty jsou v textu opět zvýrazněny velkým počátečním písmenem. Autorka zde těží původní příběh a navléká na něj revoluční nálady, aniž by respektovala klasickou narativní strukturu či archetypální vzory.

Malířová se ve své tvorbě pro děti inspirovala lidovou pohádkou, která dle ní vycházela ze skutečného života pracujícího lidu. Avšak s pohádkovými látkami zacházela volně a celkově aktualizovala vyznění díla. Držela se sice klasické pohádkové formy, ale nově ji naplňovala. Přetvářela obsah symbolů, tradiční pohádkové motivy a stavební principy naplňovala novými významy, dávala jim smysl sociálně kritický a ideově programový.³⁹⁰ „*Teprve socialistická společnost může dát pohádce místo, které jí právem ve výchově patří.*“³⁹¹

Alegorický obraz nástupu nové doby můžeme nalézt v pohádce Starý a Nový rok. Král všech králů Mamon „*byl obklopen houfy rádců, lžimudrců a pochlebníků, kterým se dařilo v jeho milosti. Žili jako jejich pán z práce otroků, kteří při ní umírali.*“ Starý Rok byl jeho

³⁹⁰ CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1984, s. 243–244. ISBN 13-786-84.

³⁹¹ ČERVENKA, Jan. *O pohádkách*. 1. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1960, s. 300.

poslušným sluhou, ale král ho chtěl nahradit Novým Rokem. V tu chvíli vstoupil na scénu Veliký Buřič, který pobořil zdi žalářů a vysvobodil poddané. Svrhl Mamona a stal se novým páнем Nového roku a nového světa.

V následující pohádce *Z rodu královského* je syn poddaného vyměněn za dceru krále. Ani výchova v paláci nedokáže změnit třídní determinaci. Falešný princ je raději s poddanými. Chudá princezna se jen fintí, pyšná královna ji přijme za dvorní dámu. Ani pořádná práce z ní nevyhnala panskou povýšenost, neboť třídní původ je pro autorku rozhodující. Falešný princ v lesích srocuje povstalice proti králi. K němu se připojí celé vojsko i všechen lid. Ve finále je království osvobozeno od králů. U Malířové je to řešeno nejextrémnějším trestem: exemplární popravou aristokracie.

V závěrech jejích pohádek bývají připojeny výzvy k revolučnímu boji např.: „až vyrosteš, jednej, zatoč se světem nalevo“ nebo „jest na vás, děti, aby došlo jednou k takovému vítěznému povstání, o jakém se povídá v této pohádce“. Výzvy jsou namířené na malé čtenáře do budoucnosti, až dorostou do dospělosti. V době vydání pohádek v roce 1953 tyto dospělé děti již dovršily revoluci, a proto je kniha vydána. Zpětně potvrzuje platnost, správnost a pravdivost myšlenek socialismu. Ospravedlňuje jeho existenci, což dokládá doslov Josefa Šlajera. „Pohádky Heleny Malířové vznikly asi před třiceti lety po první světové válce. Tenkrát bylo třeba přesvědčovat dělníky a všechen pracující lid o tom, že musí svrhnout vládu kapitalistů, aby si sami mohli zařídit lepší život. Bylo třeba vychovat pro tento úkol i dělnické děti a dělnickou mládež.“³⁹²

Na titulu je znát, že je to především editorský počín, pohádky původně vycházely v různých časopisech podporujících revoluční ideje, a proto schází vnitřní jednotící princip. Monotematicnost sbírky pohádek je signifikantní, autorka se snažila vychovat budoucí revolucionáře. Celá kniha se apelativně obrací na malé čtenáře a do budoucnosti, která má být proměněna. Proto je její vyznění radikálnější, agresivnější a revoluční. LPDM, která vznikala v 50. letech měla více oslavný a budovatelský tón viz dílo J. Brožové Malé, J. V. Svobody a dalších.

Z hlediska rozboru je zajímavá stylistická rovina. Děje příběhů jsou zasazeny ve fiktivním světě plném magie. V něm se vyskytují nadpřirozené postavy obr, pták Ohnivák,

³⁹² O pohádkách Heleny Malířové. MALÍŘOVÁ, Helena. *Pohádky Heleny Malířové*. 1. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1953, s. 77-81, s. 81.

čaroděj, draci i kouzelné předměty jako kouzelná jehla či mluvící střep. Autorka do nich přimíchává kulisy z reálného světa např. cigarety, automobily a kavárny. V tomto fiktivním světě uplatňuje znak neurčitosti času a prostoru. Příběhy se odehrávají v nepojmenovaném království v blíže nespecifikované době, vždy se ale blíží revoluce. Malířová užívala epičnosti pohádky jako formy, která jí umožňovala komunikovat s dítětem a předložit mu pomocí klasických pohádkových symbolů určité sociální pravdy a ideově politické postoje např. v pohádkách *Šípková Růženka*, *Paleček hrdina*, *Honza lidumil*, *Zlato a Slunce*. Druhým typem příběhů jsou pohádky jinotajné, kde se obrazně nastavuje zrcadlo společnosti (*Schůze zvířat*, *Starý a Nový rok*, *Zrcadlo*). Dle Stejskala „zůstávaly vnitřní zákonitosti pohádky nepochopeny, svazující fotografické pojetí realismu zalehlo i umělou pohádku tak, že z ní tehdy naprosto vypudilo fantazii a poezii a velkolepou prostou moudrost lidových báchorek nahradilo přízemními, příručkovitými naučeními.“³⁹³

4.6. Pavel Kohout: O černém a bílém, 1950

Kniha s celostránkovými barevnými ilustracemi Vladimíra Kovaříka z roku 1950 obsahuje šest moderních pohádkových příběhů s tematikou sociální nerovnosti. Kohout byl v padesátých letech přesvědčeným mladým komunistou a angažoval se v šíření socialistických myšlenek skrze poezii, drama a prózu v duchu budovatelského nadšení. Dle Stejskala užíval v pohádkách nosných prostředků, motivů a postav folklorní tvorby, které ahistoricky vylepšoval a uvědomoval. Příkladem může být známá postava českých pohádek hloupý Honza, která se u něj stává záškodníkem, sabotérem združstevňování vesnice.³⁹⁴

První z pohádek nese totožný název jako kniha. Odehrává se v nedávné době v Americe, ve které stojí mrakodrapy milionářů vedle nuzných plechových domků. Hrdina Afroameričan Džim zakouší útrapy rasové segregace. Je bit, nemůže do školy, hrát si, ani do divadla. Po stávkách dělníků mu zakuklení boháči zabijí rodiče a zapálí dům. Nikde nenachází zastání, neboť kapitalistická Amerika slitování nezná. V této části příběhu přichází jediné kouzlo, jediný projev magie. Džim si vymění tvář s bílým chlapcem Džekem. Přejímá jeho identitu, avšak Džek je z chudé rodiny, což mu v Americe odepírá podobná práva jako Džimovi. „*Chudí se musí starat sami o sebe. Já léčím za peníze. Kampak bych přišel,*

³⁹³ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 277. Knižnice teorie dětské literatury.

³⁹⁴ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 277. Knižnice teorie dětské literatury.

kdybych měl ošetřovat každého žebráka“, říká doktor. Kouzlo výměny identity tu slouží jen pro ilustraci zobrazení sociální nespravedlnosti páchané na chudých, ať již bílých či černých.

Džim vrací bílou tvář chlapci Džekovi a sprátcům se. *„Já jsem chudý a oni bohatí. Oni mohou za bídu. Pro peníze snižují dělníkům platy, pro peníze je vyhazují z práce a představ si, že i válku mají na svědomí. Jenomže sami nebojují, sami jen vydělávají peníze a do války posílají zase chudé.*“ Tyto a další revoluční informace chlapci dostávají od známého, který byl v Československu a poznal komunismus. *„Komunisté jsou v Rusku a taky v jiných zemích. Oni jsou spravedliví a vyhánějí boháče. Všichni poctiví lidé se u nich mají dobře.*“ Oba chlapci sní o ideálním životě v Československu, kde již vyhnali bohaté. Jsou tam krásné školy, velká hřiště, v létě děti jezdí zadarmo k vodě a v zimě do hor. A na co vypravěč klade důraz, nikomu tam nezáleží na barvě kůže. Na závěr příběhu se nad chlapci slituje chudý dělník, který je adoptuje. Společně doufají, že jednou to bude i v Americe jako v Sovětském svazu.

V pohádkách s mezinárodní tematickou rovinou (*O černém a bílém, O srdci uralského chlapce*) převažuje dle Stejskala nad uměním publicistický tón s typicky schematickými rysy obnažující sociální realitu *„na samu dřevň holého schématu nejobecněji pojatého třídního konfliktu“*.³⁹⁵

Cílem lidského snažení má být dokonalá společnost, kde pospolu žijí lidé nejrůznějších národností. V pohádce *O srdci uralského chlapce* vystupuje jako osvoboditel chudých Lenin a Stalin, kteří se otcovsky starají o všechny národnosti Sovětského svazu. Kohout zde idealizuje žití v SSSR. *„Všichni lidé žijící v Sovětském svazu, ať to byli Rusové či Ukrajinci, Tataři, Gruzínci nebo Tadžikové, ať byli bílí, černí, hnědí nebo jinak barevní, nemuseli už pracovat pro někoho cizího, ale jen a jenom pro sebe.*“

Hlavním hrdinou příběhu je mladý pionýr Ivan, který se stane dělníkem tavícím ocel *„aby pluh vyrobene z nejlepší oceli hluboko prooraly zemi a otevřely tak cestu vysokým klasům zlaté pšenice“*. Společným cílem postav Kohoutových pohádek je, aby *„každý pracoval ze všech sil, aby mohlo být jednou docela všechno zadarmo“*. Hrdina Ivan pomůže Stalinovi vyhnat démonického Hitlera rozsévajícího tmu z Ruska a potom i Československa. Ivan místo zemědělského náčiní odlévá z oceli tanky a děla, která pomáhají vyhnat fašisty

³⁹⁵ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 277. Knížnice teorie dětské literatury.

z Leningradu, Stalingradu a Moskvy. Tato pohádka kromě vnitřních rozprav všudypřítomné nadpozemské entity Stalina s hlavním hrdinou obsahuje pramálo magického či kouzelného. Soudruh Stalin je v příběhu moudrý otec, učitel a průvodce hlavní postavy. Celá Kohoutova kniha má významně patrný militarizační tón (válčí se i v pohádce *O třinácti rudých růžích*). Tankový pás drtící šeredné fašisty není úplně obvyklý obraz pro pohádku, byť moderní. Hlavní hrdina uralský dělník Ivan osvobodí Evropu pomocí obrněného tanku, dokonce zabije v berlínském krytu Hitlera. Reálná sebevražda tyrana není dostatečným trestem. Tak je završena mytologizace sovětské vojenské pomoci. Ivan osvobodil i Československo. „*Sovětští vojáci objímali se s našimi dělníky a se všemi dobrými lidmi, kteří v ně tolik věřili a dočkali se.*“ Ivanův vítězný tank zůstal jako památka na Smíchově pod Petřínem a autor nabádá děti, že se na něj mohou jít podívat. Potvrzuje tak reálnost a pravdivost příběhu. Kohout silně apeluje na pospolitost všech sovětských národů a jejich přátel. Argumentuje vzájemnou pomocí např. darem vagónů plných obilí ze Sovětského svazu Československu, který se uskutečnil v roce 1947.

Autor pro ilustraci sociální nespravedlnosti používá exotické lokace v kontrastu s Československem. Příběh *O třinácti rudých růžích* se odehrává ve Španělsku v době občanské války. Zde rostou sladké pomeranče, ale nejsou dostupné všem, protože patří králi. Král reprezentuje feudalismus. Nenasytý a krutý monarcha nemá v novém světě existovat. Obyčejní lidé mohli jíst jen černý chléb, zatímco ovoce král prodával do zámoří. Lid svou nespokojenost a revoluční nálady projevoval v písních „*prudkých a žhavých jako roztavená ocel a maminčiny slzy*“. Poté lid vyhnal krále a bohaté a vyhlásil republiku. Bývalá elita se chtěla zpátky chopit moci, a proto zaplatila divoké vojsko, kterému velí hrdlořez Franko. Divoká armáda podniká útoky bombami na civilisty včetně rodin třinácti děvčat chudých rybářů. Autor detailně popisuje postup fronty, jak se vojska stahovala, rozpínala a co bylo použito za zbraně proti španělskému lidu. Do dějové linie zasahuje třináct děvčat minimálně, velký prostor je věnován postupu divokého vojska. „*Proti vojákům útočili opilí divocí vojáci, vztekle vyjící letadla, hřmotivé ocelové nestvůry – tanky. Tátové věděli, že bojují za své kudrnaté kluky a černovlasé dcerky, a proto se bili jako pohádkový bohatýři.*“ I přesto se krvežíznivý Franko ujal vlády, lidem se žilo hůře než kdy předtím. Třináct dívek proti hrůzovládě fašistického režimu protestovalo, a proto byly exemplárně zastřeleny. Na jejich hrobech vykvetlo třináct rudých růžových keřů, jejich smrt podnítila partyzány. „*Jménem milionů padlých, umučených a ozbrojených vzkázalo třináct černovlasých dcer lidu pánům života a smrti, že jistě přijde hodina útoku.*”

Další příběh se odehrává v československém prostředí v době kolektivizace vesnice. Kohout navazuje na folklorní námět lidové postavy hloupého Honzy. Naznačuje, že tento příběh není báchorka, že se opravdu stal. Vystupuje v něm pohádková postava silného prostáčka, který se ocitne v reálném období kolektivizace venkova. Jeho hlouposti zneužívá bohatý sedlák, který za války vydělal na lidské bídě. Ve vesnici, ve které se pohádka odehrává, si po válce rolníci zakládají místní národní výbor. Při žních dorazí na brigádu uvědomělí dělníci z veliké továrny a rolníkům poradí, aby si založili družstvo, spojili pole a koupili traktor. Na ten dokonce přispívají. Závistivý sedlák zmanipuluje Honzu, aby traktor rozbil. Tento Honza není starý známý z lidových pohádek, dobrý český hloupý Honza, tento nese v srdci zlobu. „*S boháčem ses spřáhl proti prostým lidem, chudým jsi ublížil.*“ Po konfrontaci s uvědomělými vesničany pochopí, že slouží pouze jako loutka. Přišla nová doba, dělníci rolníkům otevřeli oči a ti se začali rozhlížet kolem sebe. „*A viděli jsme, že se musíme dát všichni dohromady, aby se nám snadněji pracovalo. Že musíme koupit stroje, aby nás zbavili dřiny.*“ Glorifikace zemědělské techniky a zbraní je pro tuto pohádkovou knihu typická, nalezneme ji ve všech šesti příbězích, ať už se odehrávají v exotických lokacích nebo v místním prostředí. Jeho trest mu kolektivně vyměřují vesničané. Musí se naučit „*o tom, jak to bylo dřív a jak bude zítra, o chudých a bohatých, o lži a pravdě.*“ Čte s dětmi pečlivě vybrané knihy (vypravěč doporučuje Aloise Jiráska). Po četbě osvětových knih Honza zmoudřel a „*už ví, jak vznikl svět, proč letadlo létá, a dokonce co je to Revoluční odborové hnutí, jak páni vykořisťují lidi*“. Název i hlavní postava evokuje pohádku, avšak užité prostředky a tematická rovina ukazují, že se nejedná o pohádku, ale o cestu prozření a ideologického uvědomění protagonisty, v druhé půli s detektivní zápletkou odhalení záškodníka sedláka, který za úplatu kolaboroval s nacisty. Za odměnu se na návrh předsedy MNV stává Honza správcem sedlákovy majetku. „*Honza přes den jezdí po polích, zpívá si a má radost, jak se mu na traktoru třepotá ve větru rudý praporeček. Vždyť se stal úderníkem.*“

V pohádce *O čtyřech chlapcích a soudruhu Gottwaldovi*, která uzavírá celou knihu, potká prezident utrápenou starou maminku. Její čtyři synové odešli z domova, protože se chtějí dát k cirkusu jako akrobat, kouzelník, jezdec, zápasník. Prezident matce slíbí, že jim ukáže „*něco daleko lepšího než cirkus*“. Gottwald je v této pohádce vylíčen podobně jako byl v lidových příbězích zobrazován Ježíš Kristus, kráčeující krajem a schopen pomocí svých božských schopností vyřešit jakýkoliv problém. „*V té době chodil po kraji soudruh Gottwald. Chtěl poznat, zda se lidem dobře pracuje a šťastně žije. Na toho se usmál, tomu zase poradil,*

jiného se zeptal na zdraví. Pokuřoval si svou zamilovanou dýmku a pozorně se díval kolem sebe, aby mu nic neuniklo. Kudy šel, tudy ho lidé radostně zdravili, a ještě horlivěji se dávali do práce, aby měl radost také on. Podél jeho cesty honem vyrůstaly nové bílé domy, rychleji jezdily vlaky, naložené nejrůznějšími dobrotami a komíny fabrik prudce zabafaly, protože se nechtěly dát zahanbit jeho dýmku.“ Z následující krátké ukázky je patrné, že Gottwald nabývá božských vlastností. Kam vstoupí, tam to ještě více ožije, mladé obilí se ve slunci dokonce třpytí, široko daleko je mír a všechno kvete, dokonce ožívají komíny továren. Gottwald usedá k chlapcům, kteří nevědí, že se setkal s jejich matkou. Vystupuje před nimi jako vševědoucí. Vševědoucnost je dalším rysem shodným s božskou bytostí. Samozřejmě poznává, který z chlapců se hodí na určité zaměstnání. Provází je po kraji a učí je jako své apoštoly. Nadchne chlapce pro následující profese, které byly v té době upřednostňované: zedník, voják-letec, vědec ve šlechtitelské stanici a horník. Při prvomájovém průvodu matka sedí na tribuně a její synové jdou v čele. Pyšně nesou československou a sovětskou vlajku, vlajku odborů a vlajku Čs. svazu mládeže. Apoštolské dílo je dokonáno.

Vůdcové Lenin, Stalin, Gottwald jsou v dětské literatuře líčeni jako lidumilové, nabízející svým chováním kladný příklad. Děti je mají těšit svou snahou o lepší a dokonalejší výsledky. Mají se tak vztahovat k nadpozemské entitě, která je všudypřítomná a vždy bedlivě hodnotící lidské snažení. Obdobné božské vlastnosti má Lenin a Stalin v pohádce *O srdci uralského chlapce*, kde hlavního hrdinu provází životem. Mezi obrazy krásy silně kontrastující s válečnou vřavou a zbraněmi autor zařazuje bílé omítnuté domy, letadla hřmící ve vzduchu, úžasně krásné balvany uhlí, či vyšlechtěnou pšenici. „*Člověk může donutit pšenici, aby dala ještě větší zrna, nebo může vypěstovat krávu, která denně nadojí třicet litrů mléka.*“ V Kohoutových pohádkách tak najdeme i motiv podmanění si přírody jako v pohádkách Julie Brožové Malé i v následující příběhové próze.

4.7. František Čečetka: O pánech větru, mraků a vod, 1951

Kniha Františka Čečetky, prozaika, redaktora, dramatika a pedagoga prostřednictvím epizodických povídek seznamuje děti s meteorologií. Kniha vyšla v roce 1951 v nákladu 12 tisíc kusů s ilustracemi Naděždy Bláhové spíše připomínajícími technické nákresy. V témže roce vyšla další autorova kniha *O vláčku Kolejáčku*, ze kterého vznikl oceňovaný loutkový film v režii Hermíny Týrlové. Mezi další tituly pro děti patří *Ťapka a bílý Damijánek* (1976), *Štěňata* (1981) a *Štěňata se nebojí* (1984), pohádka *O vousaté princezně*

a jiné pohádky (1982), povídky *Jak se směje sluníčko* (1981) a historizující povídky *Stopy statečných* (1974).

Čečetka a další obdobní autoři v tvorbě z 50. let akcentovali prvek didaktičnosti, setrvali u vnějších podob dětských projevů, proto díla zůstala plochá. „*Autory nezajímá lidský profil a osud dětských postav, nenechali je, aby žily po svém, nýbrž postrkovali je do vymyšlených stereotypních scének, dávali jim pronášet stereotypní řeči, ba projevy, znesvářeli je, libovolně je uvalovali do nedostatků a chyb (většinou vzatých z nebe) a obratem je zase napravovali.*“³⁹⁶ Až v pozdější tvorbě Čečetka užíval více fantazijních prvků, situační komiky a nadsázky.³⁹⁷

Hlavním hrdinou knihy *O pánech větru, mraků a vod* je žák druhé třídy Jirka navštěvující vesnickou malotřídku v horské oblasti. Autor již na prvních stránkách silně idealizuje obraz vesnice, kde se všichni znají a všichni si pomáhají. Malý Jirka se velice zajímá o počasí a přírodu. Dle vypozerovaného chování zvířat je schopný určit, jak bude. Příběhy popisují zejména školní svět a volný čas protagonisty. V obou případech se však Jirka zajímá jen o jedno téma o počasí. Hlavní hrdina prochází okolím a interaguje s postavami zastávajícími nikoli určitou roli v příběhu, ale ilustrujícími svět socialistického venkova a družstva. Počasí ovlivňuje život vesničanů při práci v lese, sušení sena, nebo pastvě dobytka.

Posouvání děje a poznávání zákonitostí přírody je provedeno skrze postupné objevování okolí formou vycházek žáků druhé třídy. Na výletech děti zpívají a oslavují tak krásný slunečný den v novém státním uspořádání. V tomto okamžiku hrdina splývá se spolužáky, jediné, čím ho lze odlišit je vášnivá touha po informacích ohledně počasí. Na to reaguje pan učitel, který ochotně odpovídá na zvědavé otázky. Z rozhledny jim ukazuje velká pole obilí, početné družstevní stádo a traktory pracující na poli. „*Ještě loni bylo kolem naší vesnice sto dvacet malých polí... a dnes vidíte velké lány... osm velkých krásných lánů našeho družstva.*“

³⁹⁶ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 270-271. Knížnice teorie dětské literatury.

³⁹⁷ HUSOVÁ, Marcela. Čečetka František. *Biografický slovník českých zemí* [online]. Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 2008, (10), 545-546, s. 545-546 [cit. 2022-02-19]. Dostupné z: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/%C4%8CE%C4%8CETKA_Franti%C5%A1ek_16.1.1917-4.8.1982

Kniha epizodických příběhů je v podstatě odvyprávěná hodina, nabalená na kostru školního výletu. Autor neopustil polohu žák a učitel. Tento veskrze mentorský přístup byl v LPDM brzy kritizován. „*Všechny tyto nové pohádky se přirozeně zříkaly jakýchkoliv zázračných prvků a postupů, nahradily je však krutým, často malicherným mentorstvím (nešpinit knížky, správně přecházet ulice ap.)*“³⁹⁸

Na kostru malých a banálních nedějových epizod je nabaleno zprostředkování poznání socialistické vesnice a jejího nového uspořádání. Příhody hlavního hrdiny Jirky nesou vzdělávací a výchovnou funkci. Čečetka zachycoval „*revoluční společenské změny na venkově v zemědělství za socialistického přerodu schematicky.*“³⁹⁹ Aby docházelo k posunu děje a novým objevům o meteorologii, je hlavní hrdina absorbován do masy svých spolužáků a pod dohledem učitele prozkoumává okolí.

Úkolem učitele a mentora je vysvětlovat žákům nové geopolitické rozdělení světa např.: „*Po širém světě také lidé zatím nedokážou to, co lidé v Sovětském svazu... A tamhle je západ, tam jsou ještě lidé, jací by už na světě neměli být. Tam jsou ještě králové a poddaní. Tam jsou ještě lidé, kteří hrozí světu válkou. Tam ještě nesvítí slunce pro všechny stejně... Teprve bojují za lepší život!*“ S názory mentora souzní i vypravěč. Ten utvrzuje malého čtenáře v tom, že „*krásně se žije na východě od nás*“. Jednotnost ilustrovaných idejí podporují i žáci, kteří myslí na lidi na západě a vyzývají je, aby hleděli na východ. Pro hlavního hrdinu Jirku jsou lidé ze Sovětského svazu a Číny staršími bratry, kteří se již zbavili svých pánů. Spojení autority učitele a masy spolužáků, se kterými se má dítě identifikovat, a vševědoucího vypravěče utvrzuje čtenáře v předkládaném vidění reality.

Západ není nepřitelem celý, pouze jeho kapitalistické politické zřízení. Dle mentorského tónu vypravěče i učitele má ještě šanci zbavit se otrokářů, tamní lidé pouze zatím nenašli odvahu. „*Až síla prostých lidí sfoukne ze světa jako ohyzdné strašáky i ty zbývající pány v západních zemích, lidé dokážou víc než v nejpohádkovějších pohádkách. Jsou však na světě ještě země, kde lidem poroučejí špatní vládcí, kde se lidem žije jako ve vězení. Ukažte rukou na západ, tam jsou ty země.*“ K tomuto názoru se připojuje další autorita – otec hlavního hrdiny Jirky.

³⁹⁸ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 276. Knižnice teorie dětské literatury.

³⁹⁹ HUSOVÁ, Marcela. Čečetka František. *Biografický slovník českých zemí* [online]. Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 2008, (10), 545-546, s. 545-546 [cit. 2022-02-19]. Dostupné z: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/%C4%8CE%C4%8CETKA_Franti%C5%A1ek_16.1.1917-4.8.1982

Otec Jirkovi vysvětluje, jak funguje teploměr nebo barometr. Bere ho na výlet do Státního ústavu meteorologického. Zde se měří počasí, což je dle vypravěče důležité hlavně pro rybáře, letce, strojívníce, zahradníky a rolníky. Vypravěč, otec i Jirka děkují všem „odvážným soudruhům učencům z meteorologických stanic, kteří se nebojí i když jsou opuštění“. Větru, bouřky ani blesku už není třeba se bát, protože dělníci instalovali po celé zemi hromosvody. „Mocný je dnes člověk, řeku spoutá hrázemi, jako pastýř vodí blesky po železné holi.“ Skutečnými hrdiny tohoto příběhu jsou soudruzi meteorologové, kteří bojují za všechen lid i přes nepřízeň počasí. Jirka si na základě toho usmyslí, že bude vědcem na počasí a fascinovaně poslouchá výklad učitele o počasí SSSR.

Pan učitel dává za příklad úpravy toku řecišť v Sovětském svazu, kde řeka slouží k zavlažování pouští a výrobě elektřiny. „V SSSR umí lidé ovládnout počasí a změnit poušť v ráji... Poroučejí větru, dávají rozkazy mrakům, krotí řeky a vodu mění ve světlo.“ Jirka věří, že se to od nich Československá republika také naučí. Spřátelené země jako Čína, Polsko, Maďarsko, Bulharsko a další, ve kterých se lidé už zbavili špatných vládců, budou mít díky zkrocení přírody přehrady pro elektřinu, úrodné kraje, nové stroje, obilí s mnoha klásky a nové druhy ovoce. „A neuplyne dlouhá doba, možná deset, možná patnáct let a uskuteční se další zázrak: každý bude dostávat zdarma, co bude potřebovat, nač bude mít chuť.“ Vypravěč připojuje podmínku, že takový svět čeká, jen pro ty, kdo při práci na něm pomáhali. A tak třída žáků v pospolitosti jako mravenci sází stromy pro zkrocení větru. Kniha končí obrazem, kdy si již poučený a uvědomělý hlavní hrdina Jirka přeje, aby dobrý vítr donesl zprávu o zázracích sovětských lidí směrem na západ.

V 50. letech zejména v budovatelském období funguje model příběhové prózy jako ideový program, vzor a navigátor obrazu dítěte jako nového člověka. Dle Urbanové „prózy tohoto typu se vyznačují plytkostí, schematičností, vyprázdněným jazykem připomínajícím dobovou žurnalistiku... jako celek působí represivně.“⁴⁰⁰ Didaktická funkce soustředící se na meteorologii znatelně převažuje v první části knihy. Autority učitele a otce reagují na sice strojené, ale zvědavé dotazy Jirky o světě a o počasí. V druhé části autor na příběh narouboval výchovnou formativní funkci. Přibližuje zde čtenářům nové geopolitické zřízení světa, vzor SSSR na východě a varuje nepoučitelný západ. „Ve své tvorbě usiloval Ččetka o přiblížení

⁴⁰⁰ URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, s. 29-30. ISBN 80-719-8548-1.

světa práce dětem, s důrazem na její prospěšnost a morální sílu v nové socialistické éře. Vycházel přitom z ideových potřeb učitele 50. let.“⁴⁰¹

4.8. Ondřej Sekora: Mravenci se nedají, 1954

Autorem bohatě ilustrovaná kniha pro děti od šesti let *Mravenci se nedají* vyšla roku 1954 v poměrně velkém nákladu 50 tisíc kusů. Postava Mravence však vznikla již ve 30. letech. Ferdovy taškařice vycházely časopisecky v *Dětském koutku Lidových novin* a po válce v *Mateřídoušce*. Autorův originální vtip, invenčnost, spád zápletek a vizuální stránka vytvořily z protagonistů Ferdy Mravence a Brouka Pytlíka trvale živé hrdiny nejmenších čtenářů. Úspěšné mravenčí příběhy vycházejí roku 1936 i knižně u nakladatele Josefa Hokra. „*Výrazný výtvarný projev, dynamická kresba, barevnost, humornost scény aj. se v Sekorových seriálech spojují s vtipným, osobitým a pro děti atraktivním syžetem, v němž hlavní postavičky příběhu vystupují vždy na pozadí bohatě zalidněného, zvláštního světa brouků, čmeláků, mravenců aj., odrážejících s přiměřenou nadsázkou lidské charakteristiky.*“⁴⁰² Sekorův svět předúnorového Ferdy Mravence nebyl složitý, ale měl osobitý styl i výraz. Sekora se nebál vyslat Ferdu do nelehkých situací, ale dodržoval zásadu dobrého konce. Zvířecí historky oplývaly fabulační invenčností. Autor pomocí humoru dával dětem nahlédnout do přírodního řádu drobného hmyzu.

Sekora do druhé světové války působil jako sportovní redaktor, karikaturista, dopisovatel a kreslíř. Spolupracoval s celou řadou periodik, rozhlasem i loutkovým filmem. Také zastával vedoucí pozici v *Knižnici pro nejmenší*. V koncentračním táboře se levicově radikalizoval, což se také projevilo na jeho tvorbě pro děti a mládež. Použil oblíbenou původně apolitickou postavu Ferdy Mravence k ideologické persvazi nejmenších čtenářů. Vycházel na stránkách *Mateřídoušky* v kresleném seriálu i v příběhových prózách se zvířecím hrdinou vydávaných pro starší děti od 6 let.⁴⁰³

Sekorova výtvarná činnost konvenovala tehdejším nárokům pracovníků výzkumného ústavu pedagogického. Ti požadovali přehledně uspořádané kresby s typickým vzhledem

⁴⁰¹ HUSOVÁ, Marcela. Čečetka František. *Biografický slovník českých zemí* [online]. Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 2008, (10), 545-546 [cit. 2022-02-19]. Dostupné z: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/%C4%8CE%C4%8CETKA_Franti%C5%A1ek_16.1.1917-4.8.1982

⁴⁰² CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1984, s. 273. ISBN 13-786-84.

⁴⁰³ CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1984, s. 273. ISBN 13-786-84.

věcí, zvířat i lidí, v nichž se nebudou jednotlivé tvary překrývat a budou ohraničeny pevnou obrysovou linií.⁴⁰⁴ Sekora toto splňoval. I v rámci LPDM se inspiroval realistickou kresbou. Barevná postava Ferdy Mravence byla pro malé čtenáře čitelná, přehledná a vizuálně lákavá.

Poúnorová tvorba Sekory přinesla do jeho osobitého stylu důraz na výchovnou a sociálně agitační funkci LPDM (*Jak se uhlí pohněvalo* 1949, *Pohádka o stromech a větru* 1949, *Ferda mravenec ničí škůdce přírody* 1951, *Štědrý večer* 1951, *Na dvoře si děti hrály* 1955).

V tendenční pohádce *O Traktoru, který se splašil* se snažil děti přesvědčit o tom, že přeměnu vesnice uskutečnily stroje. Dle Stejskala tu „*venkovského pracujícího člověka představuje jako přihlouplého, zaostalého otrhance, jako směšnou figurku.*“⁴⁰⁵ Příběh zobrazuje polaritu chudých a bohatých. Zlý sedlák s břichem jako zeměkoule, jehož bohatství roste z práce chudých chalupníků, nechtěl půjčit traktor na žně. Sedlák si traktor koupil, jen aby zbohatl a chudí ještě více zchudli. Traktor se proto splašil a odmítl sedlákovi sloužit. Tak je za trest vyřazen z provozu a zamčen do kůlny. Chalupníci se vzbouří, traktor osvobodí a zabaví. „*Dělníci, kteří ten traktor dělali, udělali ho přece proto, aby pracoval pro všechny lidi. Traktor si nikdo nesmí zavírat pro sebe.*“ V socialistické pohádce nemůže existovat soukromé vlastnictví zdrojů. Chalupníci také odstraní meze malých políček, aby se traktoru lépe oralo. Pohádka končí absolutní kolektivizací vesnice, názorně ukazuje, že moderní stroje nemohou pracovat na malých rozdrobených polích. „*Za chvíli už tu nebyla žádná políčka jako nudličky nebo jako myši ocásky. Za chvíli tu už bylo velké pole, které patřilo všem. Všichni pracují na všem společně... Dnes všichni pořádní lidé chtějí mír. Válku chtějí jen bohatí, kteří nikdy do války nejdou. A těch je málo. A až vůbec nebudou, pak bude mír na zemi.*“

Další Sekorova kniha pro mladší čtenáře *Jak se uhlí pohněvalo* zapadá do komplexu budovatelské prózy adorující nové uspořádání společnosti. V příběhu malé děti hledají zatoulaný antropomorfizovaný a personifikovaný kousek uhlí. Ilustrace městské krajiny 50. let idealizuje technologický pokrok navázaný na těžbu uhlí, celé město je obeháno elektrickým vedením. Bohaté barevné ilustrace doplňují text knihy. Jsou v proporčním měřítku s mapkou města a se vším, co se zastavilo kvůli nedostatku uhlí jako masny, pekařství, cukrárny, automobilky, továrny na hračky, cihelny, železárny, plynárny, továrny

⁴⁰⁴ RYŠKA, Pavel. Pro malé občanky. *Československá vizuální kultura* [online]. Brno: FAVU VUT, , 1-10 [cit. 2022-01-24]. Dostupné z: <http://www.padesatky.info/138-pro-male-obcanky>

⁴⁰⁵ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 278. Knížnice teorie dětské literatury.

i vlaky. Děti v knize dojdou dle stop uhlí k dolu, kde „*pracují stateční novodobí rytíři a hrdinové horníci, kteří ze země uhlí dobývají pro všechny lidi.*“ Sekora zdůrazňuje krásu této suroviny „*překrásné komnaty plné uhlí se třpytí*“, dynamitem vystřílený porub je „*nádherný ohromný sál*“. Děti chtějí město zachránit, a proto pomáhají horníkům. Společně odstřelují uhlí dynamitem a slibují, že až budou velcí, stanou se také hrdiny horníky. V tuto chvíli se personifikované uhlí zvětšuje, neboť je mu prokázána náležitá úcta. Autor to postihuje i graficky, z malého grafému u se stává velké U. Uhlí má své jméno, lidé ho náležitě oceňují, a tak se vrací do měst. Optimistický závěr knihy doplňují ilustrace jásajícího města, veselých horníků i dětí a všude kouřících komínů továren. Stejskal mu neupírá schopnost bezprostředně reagovat na soudobé otázky, kvituje také užití humoru a situační nápaditost jeho svérázného talentu, ovšem schematičnost neumožňuje hlubší charakteristiku postav ani citové vazby.⁴⁰⁶

Další vysoce tendenční a propagační publikací je drobné leporelo *O zlém brouku bramborouku O mandelince bramborové, která chce loupit z našich talířů*. To vydalo roku 1950 SNDK v nákladu 120 tisíc kusů. Sekora zde v duchu tehdejší politické propagandy tvrdí, že škůdce byl dopraven uměle pomocí mraků a větrů západními imperialisty a agenty. Brožura měla dětem poskytnout návod, jak sběrem brouků zachránit úrodu. „*A svět, ten si oddychne, až budou také zneškodnění nepřátelé míru.*“⁴⁰⁷

Přestože po roce 1948 Sekora navazuje na svou popularitu, dle Stejskala knihy z této doby „*nepřežily schematickou sezonu, neboť jsou to práce vysloveně užitkové a příležitostné, jejichž cílem bylo přiblížit a objasnit dětem nejaktuálnější problémy rekonstruovaného národního hospodářství.*“⁴⁰⁸

Ferda Mravenec byl typ dětského hrdiny, který si ihned získal přízeň malých čtenářů. Z toho Sekora těžil v 50. letech, kdy se odpoutal od apolitického zábavného zobrazení a využil Mravence pro výchovně-agitační cíle.⁴⁰⁹ Ferda Mravenec pracuje pro blaho celku jako reprezentant přírody, která slouží člověku např. bez otázek přijímá lidmi konstruovaný

⁴⁰⁶ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 278. Knižnice teorie dětské literatury.

Jazykový výraz je dle Stejskala ochablý, dřevitý, bezbarvý.

⁴⁰⁷ RYŠKA, Pavel. *Bramborouci v Čechách. Československá vizuální kultura* [online]. Brno: FAVU VUT, , 1-8 [cit. 2022-01-23]. Dostupné z: <http://padesatky.info/19491950/45-bramborouci-v-cechach>

⁴⁰⁸ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 278. Knižnice teorie dětské literatury.

⁴⁰⁹ STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 131. Knižnice teorie dětské literatury.

pětiletý plán a adaptuje se na něj. Přibližuje tak malým čtenářům důležité dobové pojmy. Na stránkách *Mateřídoušky* se Ferda ujme brigádnické agitky a snaží se vzburcovat přírodu k pomoci člověku. „*Vstávat, kluci, pětiletka proženem, vám trochu lýtka. Chcete vědět naše plány, půjdem pod obilné lány, chodbičky si uděláme kořínkům tam najíst dáme... Lidé budou rádi asi, každý stvol má čtyři klasy. Lidé spokojení byli, nazvali to Ferdobilí.*“⁴¹⁰ Obsypané klasy obilí jsou symbolem blahobytu. Motiv zlatého obilí se objevuje ve všech dříve analyzovaných titulech, v poezii, pohádkách i próze. Přesvědčení o možnostech sovětské agrobiologie probleskuje i zde. Pěstitelé Mičurin a Lysenko se zhmotňují skrze Ferdu Mravence a dokládají tak schopnost člověka měnit přírodu k obrazu svému. Práce přírody, mravenců a broučků je zde brána jako něco samozřejmého, neboť socialistický člověk je skutečným pánem tvorstva.

Dalším oblíbeným motivem Sekorova mravenčího světa je práce. Socialistický člověk již od nejútlejšího věku, měl spatřovat smysl svého bytí v práci pro kolektiv. Zejména práce manuální patřila k oslavovaným činnostem. Tu vykonávali kvalifikovaní i pomocní pracovníci, dospělí i děti. Zvelebovala se města, stavěly se domy, děti sbíraly brambory, chmel a ničily škůdce. Mravenci jsou ze své podstaty kolektivními tvory, kteří společně budují své obydlí, což konvenovalo socialistickým představám o společnosti.

Povahově i dle vzezření byl Ferda od masy dalších broučků odlišen, ale jen proto, aby vnějškově reprezentoval a zaujmul další aktéry příběhu i malé čtenáře. „*Favorizování kolektivní morálky zbavovalo postavy osobitosti, směřovalo k neposkrvněnému, nelomenému ideálu hrdiny.*“⁴¹¹ Sekora zdůrazňoval nadindividuální na úkor osobitosti, všichni brouci a mravenci jsou zapojení do práce pro celek. A ti, kteří dosud nejsou, budou pomocí práce převychováni. V textech se objevují slovesa v budoucím čase spojená s budováním nového světa. Ilustrují, jaké změny musí ještě společnost podstoupit. „*Drobná próza s náměty ze světa práce často přerůstala v morality, případně agitky, které kladly hlavní důraz na přesvědčovací účinek a předestření žádoucího modelu jednání.*“⁴¹² Nepřítomnost výrazných hlavních hrdinů je v této době signifikantní, neboť protagonistou revolučního boje nemůže být jednotlivec, ale lid. Ten nelze individualizovat a atomizovat, neboť je jednolitý. Ferda

⁴¹⁰ *Mateřídouška*. Praha: Mladá fronta, 1949, 6(7).

⁴¹¹ JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 436 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

⁴¹² JANOUŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989* [online]. Praha: Academia, 2007, s. 272 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf

Mravenec je spíše než protagonistou hlasem nové společnosti. Individualita může splynout v dav, je součástí kolektivu. Pohyb opačným směrem není možný. Postava Ferdy Mravence je v ilustracích graficky odlišena od ostatních nikoliv proto, aby působila jako jednotlivec, ale aby strhla davy mravenců a broučků ke společnému dílu. Bere na sebe funkci agitátora, buditele povzbuzujícího přírodu k práci a současně inspirujícího čtenáře k podobným akcím.

Syžet knihy *Mravenci se nedají* začíná setkáním mravenčí maminky s Ferdou Mravencem s červeným puntíkatým šátkem na krku. Ten pomáhá mamince založit kolonii a vychovat vajíčka. Celý příběh slouží jako alegorický obraz budování nového lidského světa. Ferda Mravenec zde vystupuje jako uvědomělý agitátor vůdce pečující s láskou o nové obyvatele.

Sekora se věnuje přírodnímu řádu a interakci tvorů v lese i na louce, avšak na scéně se záhy objevuje nepřítel. Velkopanský mravenec s divnou mluvou a naondulovanými vlasy, který chce ukrást vajíčka. „*Zase už chtěl krást vajíčka otrokář škaredý. Zase si chtěl vychovat otroka.*“ Mezitím se z vajíček líhnou červíčky, kteří se poté kuklí. Z kukel se klubají dělníci, vojáci a chůvičky a ihned se hlásí o práci.

Nyní začíná v mraveništi pravý mravenčí život, avšak kolonie je stále ohrožena lupiči. Uvědomělý Ferda Mravenec zavádí obrnění mraveniště a vojenská cvičení jako přípravu na boj s otrokáři. Jejich mraveniště je samý mramor a blýskavý kámen, ale pro své otroky mají ubikace z bídné hromady smetí se zborcenými dírami. „*Hned je vidět, kde bydlí panstvo a kde otroci. Všude otevřená ústa všemocných otrokářů a všude do nich poníženi otroci cpou přinesené jídlo... Mravenci otrokáři pořádně nic neumějí. Umějí jen jako všichni otrokáři na světě loupit a krást a dát se živit od druhých.*”

Ferda rozdělí práci. Mravenci nad zemí i hloubící pod zemí začínají závodit v duchu stachanovského hnutí dosažení maximálních výkonů. I ti nejmenší červíčky byli zapojení do příprav. „*Každý den musí cvičit a poznáte, jací z nich budou veselí a silní mravenci.*“ Cvičení, hry, krmení, volný čas to všechno slouží k výchování nového člověka. Nic není neúčelné, všechno vede k cíli k uvědomělému mravenci občanu. Soutěžení motivuje mravence ještě k lepším výkonům. „*Nyní budeme pracovat ještě rychleji. Budeme pracovat ještě lépe, nesmíme se dát zahanbit.*” Za chvíli mraveniště hučelo jako továrna, nikdo nechtěl ukázat, že neumí pracovat. Mravenci zavádí noční směnu a zpívají pracovní písně. Všichni brouci a malí tvorové jako tesařík, roháč, hlemýžď a žížala ochotně a bez úplaty obrňují

mraveniště. Jen z radosti podílet se na něčem tak úchvatném jako je jeho stavba. O brigádu se hlásí i malá žížala, která kolem mraveniště sází zahradu. „*Všechno kolem sebe budou mít krásné, budou veselí, budou mít do každé práce chuť. A čím budou mravenci veselejší, čím budou mít větší chuť do práce, tím bude mraveniště silnější.*” Celá tato Ferdova promluva může sloužit jako analogie k novému světu. I ti nejmenší se mají s radostí podílet na společném díle. Závody ve stavbě díky nonstop pracovnímu nasazení končí dokonce o tři dny dříve, obecnostvo provolává „*Hurá! Ať žijí závody v práci! Sláva. Ať žijou nejlepší pracovníci!*” Nevyhrávají ani mravenci dělníci ani mravenci horníci, celé mraveniště vyhrálo.

Na závěrečnou bitvu proti otrokářům jsou mravenci připraveni. Vnější nepřítel je rozehrán, ovšem zlom v příběhu nastává s objevením vnitřního nepřítele záškodníka. Infiltrátor se k mravencům vetřel pod záminkou hlídání vajíček, která ovšem požíral. „*Na každého, kdo se bude chtít mezi nás dostat, musíme dávat velký pozor, umiňovali si mravenci. Nebo nás nepřátelé ošidí stokrát za den. Něco takového se už nesmí žádnému nepříteli podařit.*” Sekora tak malé čtenáře varuje nejen před vnějšími, ale i vnitřními nepřáteli. Všichni musí být na pozoru a bedlivě hlídat. Aby byla proměna mravenčího světa dokonalá, táhnou pokojní mravenci proti otrokářům, aby jim řekli „*že už jednou chtějí mít pokoj a mír*“. Poslední otroci jsou osvobozeni, majetek otrokářů je zabaven a o celé této slavné historii skládají cvrčci písně. Úloha ochránce a lidového buditele již není třeba, a tak se Ferda Mravenec vrací do svého mraveniště.

ZÁVĚR

Cílem této diplomové práce bylo prozkoumání tendenční intencionální literatury pro děti a mládež v 50. letech 20. století. V kontextu tuzemského literárního vývoje se práce zaměřila na literaturu určenou začínajícím čtenářům, tj. žákům národních škol. Bylo stanoveno několik dílčích částí.

V první části byl popsán vznik a vývoj literatury pro děti a mládež od počátků až do 20. století, kdy se vlivem rozvoje zejména vývojové psychologie proměnil pohled na dětství. Na základě získaných znalostí z odborné literatury bylo zjištěno, že se k dětem již nepřistupovalo jako ke zmenšeninám dospělých. Dětství se začalo vnímat jako specifické období v životě člověka a v padesátých letech se prostřednictvím literatury mělo toto období socialisticky formovat. Děti nebyly zatížené minulostí, a tak byly vhodným materiálem pro tvorbu nového občana v nadcházející šťastné socialistické společnosti.

Druhá část práce se zabývala otázkou charakteristik a specifčnosti literatury pro děti a mládež včetně jejích funkcí, typů, různorodých žánrů a dosavadního odborného bádání na tomto poli. Z teoretických statí vyplynulo, že se v padesátých letech zásadně proměnily funkce LPDM. Podoby a metamorfózy pouťorové dětské literatury byly ovlivněny společensko-politickými okolnostmi, sílícím nebo oslabujícím mocenským diktátem. Potvrdilo se, že byl kladen důraz na výchovnou a socializační funkci, ty potlačily autonomii literatury pro děti a mládež jako takové. Estetická funkce byla zejména v budovatelském období upozaděna a přirozené účinky LPDM sloužící k uspokojování emocionálních a estetických potřeb dětí byly deformovány.

Třetí část práce přiblížila kulturně politické pozadí padesátých let s ohledem na literaturu pro děti a mládež a na institucionální zázemí této tvorby včetně časopisů, vlivu Státního nakladatelství dětské knihy a Státního nakladatelství učebnic (Státního pedagogického nakladatelství). Kulturně-politické aspekty a vztahy nakladatele vůči autorovi a čtenáři utvářely podobu dětských knih. Vedení komunistické strany Československa se pokoušelo skrze monopol státních nakladatelství ovlivnit ediční počiny určené i pro ty nejmenší. Na základě odborné literatury bylo zjištěno, že oficiální ideologický diskurz komunistické moci usměrňoval skladbu edičních plánů a obsahy knih i časopisů pro děti. Markantní transformace obsahu byla popsána na pouťorové proměně časopisu *Mateřídouška*. Dětství sloužilo režimu jako program a symbol nové doby. Pozitivní zájem o literaturu pro

děti a mládež byl zpočátku oslabován zužujícím a simplifikujícím chápáním společenského poslání této literatury. V zakladatelském období byl značný tlak na jednotnou normativnost dětských knih. Autoři budovatelského období nabízeli malým čtenářům poměrně úzké spektrum témat, které se objevovalo jak v poezii, tak v próze.

Analýzou více než deseti titulů četby z hlediska tematické a stylistické tendenčnosti a schematismu se zabývala čtvrtá část práce. Zkoumání proměn funkcí a podob literatury pro děti a mládež probíhalo skrze rozbor a interpretaci vybraných dobových pramenů. Jednalo se o dvě čítanky pro žáky národních škol, dvě sbírky poezie, čtyři pohádkové knihy a dvě knihy s příběhy s dětským či zvířecím hrdinou. Na základě získaných teoretických poznatků byly nalezeny stylistické postupy a témata, která měla proměnit děti v občany nové socialistické společnosti.

Tematický schematismus nabízel jen poměrně úzkou paletu preferovaných námětů jako je adorace zemědělské a vojenské techniky a protěžování normativně upřednostňovaných povolání (horníci a dělníci úderníci, inženýři, letci a vojáci, družstevní zemědělci). Dalšími častými náměty bylo kročení přírodních živlů, vštěpování pozitivního vztahu k práci a formování uvědomělého kolektivu, který bude aktivně zapojen do budování nového světa. Na něm se měly podílet i děti, především svou usilovnou prací ve škole. Děti také v knihách společně zvelebovaly okolí, sázely stromy a pracovaly na brigádě. Jedním z nejfrekventovanějších motivů pokrokové LPDM byla oslava osobností vůdců komunistického režimu Lenina, Stalina a Gottwalda. Ti byli prezentováni jako moudří lidumilové a laskaví vůdci, kteří se aktivně prosazovali za dobro lidu a dětí celého světa. Šli všem příkladem, měli inspirovat děti k vzornému chování (např. v příbězích líčících jejich dětství), a ještě lepším výsledkům ve škole, tak aby svou pílí vůdce potěšily. Vedoucí činitelé měli rysy nadpozemských bytostí jako vševědoucnost a všudypřítomnost. Jejich postavy se objevovaly v poezii, kde jim byla vyjadřována vděčnost za jejich činy, v pohádkách i prozaických příbězích, kde byli zobrazováni jako otcovské postavy se skoro až božskými schopnostmi. Dalším důležitým tématem tehdejší LPDM bylo zobrazení černobílého obrazu politicky rozděleného světa, tj. polarity západu a východu. Na západě dle autorů LPDM žily špatně živené a nuzně oblékané děti bez hraček, které musely vydělávat na nenasytné kapitalisty. Na východě žili mírumilovní lidé budující spravedlivý svět a nabízející svým politickým uspořádáním vzor pro ostatní státní zřízení. Motivicky plodné bylo podmaňování si přírody a přírodních živlů. Dětem byla v pohádkách přibližována kolektivizace venkova, při

kteře byly rušeny dosavadní principy obdělávání půdy. Likvidovali se škůdci, zcelovala se pole, na nichž začaly pracovat nové stroje usnadňující práci. Lidé v přibězích obraceli toky řek, usměřňovali vítr a proměňovali svět k obrazu svému. Příroda měla sloužit všem pracujícím a zajistit všemu lidu blahobyť. Pohádky byly analyzovány z hlediska pohádkových znaků a jejich proměn. Na základě odborné literatury bylo popsáno, jakým způsobem byla jejich stylistika použita k ovlivňování malých čtenářů. Bylo zjištěno, že autoři navazovali na pro pohádku tradiční pohádkové znaky jako: práce s polaritou, postavy mající nezištný cíl, neurčitost místa a času, přítomnost nadpřirozena, úvodní a závěrečné formule, šťastné konce. Někteří autoři přistupovali k těmto prvkům volněji a jiní je naplňovali novými významy. Byla tak porušována jejich archetypální vzorovost, což tendenčním pohádkám neumožňovalo správně pracovat s psychohygienickou funkcí.

Komunistická ideologie se do dětských knih nepropisovala nějak rafinovaně, její cíl byl jasný. Soustavná expozice jejímu vlivu na dítě již od nejtětlejšího dětství, od leporel přes sbírky básní, pohádkové knížky a knihy s dětským či zvířecím hrdinou až po dobrodružnou literaturu, byla signifikantní. Prostředky užívané k převýchově nového člověka nejsou skryté, avšak jejich paleta je, na rozdíl od tematické roviny, bohatá (od aktualizace mluvy postav, přes změnu úlohy vypravěče až po narativní schémata pohádek). Analýzou dobových odborných statí i rozborem pramenů bylo zjištěno, že byl rejstřík uměleckých prostředků té doby omezován a uniformován. Hodnotícím kritériem pro LPDM byla míra schematismu, často docházelo k nivelizaci stylů i jazykové roviny. Reprezentace dominantního komunistického diskurzu se v LPDM v tematické i stylistické rovině projevovala nejrazantněji v budovatelském období. Avšak i v této nejtěžší době, vznikala díla, která byla svou estetickou potencialitou schopna překlenout dobu a přetrvat v kánonu dětské literatury až do dnešních dnů. Rádi bychom tuto diplomovou práci uzavřeli citátem ze soudobé Holanovy sbírky veršů pro děti *Bajaja*⁴¹³ „*Však knížky, ty dál zůstávají, / ty dobré ničí každé zlo. / Dítě chce ještě zůstat v ráji, / a proto knížky zůstávají / a posilují, když je mdlo. / Kačenka dnes řekla tiše: / Básník je ten, kdo píše, / aby to pevně drželo... / Je tomu tak, ó Bajajo?*

⁴¹³ HOLAN, Vladimír. *Bajaja*. 1. Praha: Československý spisovatel, 1955.

První vydání proběhlo v Československém spisovatelství, druhé již v režii Státního nakladatelství dětské knihy v roce 1962

PRAMENY

- BROŽOVÁ-MALÁ, Julie. *O neústupné hoře, o řece Divoké a ptáku Velikánu*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1952. Knižnice pro národní školy.
- ČEČETKA, František. *O pánech větrů, mraků a vod*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1951. Knižnice pro národní školy.
- *Čítanka pro druhý postupný ročník národních škol*. 1. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1954.
- *Čítanka pro třetí postupný ročník národních škol*. 3. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1950.
- KOHOUT, Pavel. *O černém a bílém*. 2. vydání. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1951. Knižnice pro národní školy.
- MALÍŘOVÁ, Helena. *Pohádky Heleny Malířové*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1953. Knižnice pro národní školy.
- MAREK, Jiří. *Veselé pohádky vzhůru nohama*. 2. rozšířené vydání. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1958. Knižnice pro národní školy.
- SEKORA, Ondřej. *Jak se uhlí pohněvalo*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1949. Knižnice pro předškolní věk.
- SEKORA, Ondřej. *Mravenci se nedají*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1954. Knižnice pro národní školy.
- SEKORA, Ondřej. *O traktoru, který se splašil*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1951. Knižnice pro nejmenší.
- SEKORA, Ondřej. *O zlém brouku Bramborouku: o mandelince americké, která chce loupit z našich talířů*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1950.
- SVOBODA, Jiří Václav. *A to je ta krásná země*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1952. Knižnice pro národní školy.
- SVOBODA, Jiří Václav. *Běžím, běžím do školy*. 1. vydání. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1952. Knižnice pro národní školy.

BIBLIOGRAFIE

- BETTELHEIM, Bruno. *Za tajemstvím pohádek: proč a jak je číst v dnešní době*. 2. vyd. Praha: Portál, 2017. ISBN 978-80-262-1172-3.
- BÍLIK, René. *Minulost', história, historicizmus a socialistický realizmus*. ŠÁMAL, Petr. *Literatura socialistického realismu: východiska, struktury a kontexty totalitního umění: Sborník příspěvků ze symposia pořádaného Ústavem pro českou literaturu AV ČR ve spolupráci s Ústavom slovenskej literatúry SAV a Slovenským inštitútom v Praze 11. a 12. října 2006* [online]. 1. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2009, s. 27-34 [cit. 2022-01-16]. ISBN 978-80-85778-64-5. Dostupné z: <https://service.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/2009/lsr/lsr.pdf>
- BRABEC, Jan. *O dětských časopisech na západě: Kritická revue umělecké tvorby pro mládež. Zlatý máj*. Praha: Svaz československých spisovatelů, 1958, 2(9), 269-270. ISSN 0044-4871.
- BROUSEK, Antonín. *Podivuhodní kouzelníci: čítanka českého stalinismu v řeči vázané z let 1945-1955*. Purley: Rozmluvy, 1987. Rozmluvy. ISBN 09-463-5239-9.
- ČAPEK, Karel. *Marsyas čili Na okraj literatury* [online]. 2. opravené vyd. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-7532-978-3. Dostupné z: <https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/34/55/20/marsyas.pdf>
- ČEŇKOVÁ, Jana. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-736-7095-X.
- ČERNOUŠEK, Michal. *Děti a svět pohádek: kouzlo vyprávěného slova*. 2. vyd. Praha: Portál, 2019. ISBN 978-80-262-1434-2.
- ČERVENKA, Jan. *O pohádkách: Stati a články*. 1. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1960.
- ČESKOSLOVENSKÁ REPUBLIKA. *Ústava Československé republiky: Ústavní zákon ze dne 9. května 1948*. In: . Praha: Ústavodárné národní shromáždění, 1948, 150/1948 Sb. Dostupné také z: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html
- *Čeští spisovatelé korejským dětem*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1952.
- CHALOUPKA, Otakar. *Od Mateřídoušky k Pionýru. Zlatý máj: Kritická revue umělecké tvorby pro mládež*. Praha: Svaz československých spisovatelů, 1960, 4(7-8), 295-299.
- CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973. ISBN 13-741-73.
- CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury II*. Praha: Albatros, 1976. ISBN 13-787-76.
- CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury III*. Praha: Albatros, 1979. ISBN 13-844-79.
- CHALOUPKA, Otakar a Jaroslav VORÁČEK. *Kontury české literatury pro děti a mládež: (od začátku 19. století po současnost)*. 2. vyd. Praha: Albatros, 1984. ISBN 13-786-84.

- DEJMALOVÁ, Kateřina. Literatura pro děti a mládež jako pole sporu. : *kritický čtrnáctideník* [online]. Praha: A2 o. p. s., 2006, 2(26) [cit. 2021-11-06]. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2006/26/literatura-pro-deti-a-mladez-jako-pole-sporu>
- DOROVSKÝ, Ivan, Vlasta ŘEŘICHOVÁ a Athena ALCHAZIDU. *Slovník autorů literatury pro děti a mládež*. Praha: Libri, 2007. ISBN 978-80-7277-314-5.
- DOSTÁLOVÁ, Vladimíra. Honzíkova cesta mezi dětmi. *Zlatý máj*. Praha: Svaz československých spisovatelů, 1956, 1(4), 114-116.
- FENCL, Ivo. Kája Mařík. Podivuhodný příběh autorky i knížky Marie Wágnerové-Černé alias Felix Háj. *Čítárny* [online]. Praha, 2016, 20 [cit. 2021-10-21]. Dostupné z: <https://www.citarny.cz/knihy-lide/o-knihach-a-lidech/spisovatele-a-detske-knihy/kaja-marik-felix-haj-marie-cerna>
- FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci: nové, rozšířené vydání*. Druhé, rozšířené vydání. Praha: Triáda, 2016. Paprsek (Triáda). ISBN 978-80-7474-176-0.
- FLORES, Marcello. *Komunismus*. Český Těšín: KMa, 2008. ISBN 978-80-7309-388-4.
- FRANZ, Marie-Louise von. *Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie*. Vydání čtvrté. Praha: Portál, 2015. Spektrum (Portál). ISBN 978-80-262-0863-1.
- FREY, Jaroslav. *Boj o pohádku*. 1. Praha: Život a práce, 1942.
- FUČÍK, Julius. *Stati o literatuře*. Praha: Svoboda, 1951.
- GEBHARTOVÁ, Vladimíra. *Literatura pro děti*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987. ISBN 14-283-89.
- HALADA, Jan. *Encyklopedie českých nakladatelství 1949-2006*. Praha: Libri, 2007. ISBN 978-80-7277-165-3.
- HALADA, Jan. *Albatros: 70 let na křídlech dětské literatury*. V Praze: Albatros, 2019. ISBN 978-80-00-05474-2.
- HOLAN, Vladimír. *Bajaja*. 1. Praha: Československý spisovatel, 1955.
- HOLEJŠOVSKÁ-GENČIOVÁ, Miroslava. *Literatura pro děti a mládež (ve srovnávacím žánrovém pohledu)*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984. Učebnice pro vysoké školy (Státní pedagogické nakladatelství).
- HOSTÁŇ, Jan. *Pod prapory*. 1. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1949.
- HRUBÍN, František. Zlatý máj: Kritická revue umělecké tvorby pro mládež. *Zlatý máj*. Praha: Svaz československých spisovatelů, 1956, 1(1).
- HUSOVÁ, Marcela. Čečetka František. *Biografický slovník českých zemí* [online]. Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 2008, (10), 545-546 [cit. 2022-02-19]. Dostupné z: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/%C4%8CE%C4%8CETKA_Franti%C5%A1ek_16.1.1917-4.8.1982
- JANOUEŠEK, Pavel, ed. *Dějiny české literatury I.: I. díl: 1945–1948* [online]. Praha: Academia, 2007 [cit. 2022-02-06]. ISBN 978-80-200-1527-3. Dostupné z: <https://service.ucl.cas.cz/edicee/dejiny/dejiny-ceske-literatury-1945-1989/214-dejiny-ceske-literatury-1945-1989-i-dil>

- JANOŠEK, Pavel. *Dějiny české literatury 1945–1989: II. 1948–1958* [online]. Praha: Academia, 2007 [cit. 2021-10-08]. ISBN 978-80-200-1528-0. Dostupné z: https://www.ucl.cas.cz/edicee/images/data/dejiny/dcl_1945-1989/II/dejiny_II_celek.pdf
- JIRÁSEK, Zdeněk. 60 let od počátku první vlny znárodnování v Československu: Seminář Centra pro studium demokracie a kultury. *Revue Politika* [online]. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, (10) [cit. 2021-11-09]. Dostupné z: <https://www.cdk.cz/60-let-od-pocatku-prvni-vlny-znarodnovani-v-ceskoslovensku>
- KÁDNEROVÁ, Božena. *Metodika literární výchovy v mateřské škole*. 2.vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984. ISBN 14-072-84.
- KARPATSKÝ, Dušan. *Labyrint literatury*. 4., rozš. a upr. vyd. Praha: Albatros, 2008. Albatros In. ISBN 978-80-00-02154-6.
- KNAPÍK, Jiří. *Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948-1953: biografický slovník stranických a svazových funkcionářů, státní administrativy, divadelních a filmových pracovníků, redaktorů*-. Praha: Libri, 2002. ISBN 80-727-7093-4.
- KNAPÍK, Jiří. *Únor a kultura: sovětizace české kultury 1948-1950*. Praha: Libri, 2004. Otazníky našich dějin. ISBN 80-727-7212-0.
- KNAPÍK, Jiří. *V zajetí moci: kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*. Praha: Libri, 2006. ISBN 80-727-7316-X.
- KNAPÍK, Jiří a Martin FRANC. *Mezi pionýrským šátkem a mopedem: děti, mládež a socialismus v českých zemích 1948-1970*. Praha: Academia, 2018. Šťastné zítřky (Academia). ISBN 978-80-200-2890-7.
- KOBLÍŽKOVÁ WITTLICHOVÁ, Julie. Pohádky jsou naše přirozenost. *Plav: Měsíčník pro světovou literaturu* [online]. Praha: Spolek Splav!, 2019, (5) [cit. 2021-10-14]. ISSN 1802-4734. 1802-4734. Dostupné z: <https://www.svetovka.cz/2019/07/05-2019-rozhovor1/>
- KOHOUT, Pavel. *O černém a bílém*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1951. Knižnice pro národní školy.
- KUSÁK, Alexej. *Kultura a politika v Československu 1945-1956*. Praha: Torst, 1998. Malá řada kritického myšlení. ISBN 80-721-5055-3.
- LANG, Jaromír. *Pohled na českou literaturu přerodu*.
- LEHÁR, Jan. *Česká literatura od počátků k dnešku*. 2., dopl. vyd. [i.e. 3. vyd.]. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Česká historie. ISBN 978-80-7106-963-8.
- LESNIK-OBERSTEINOVÁ, Karín, ed. Vymezování pojmů, Co je to dětská literatura? Co je to dětství?. SEGI LUKAVSKÁ, Jana. *Dítěti vstříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. 1. Praha - Brno: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, Host, 2018, s. 13-32. ISBN 978-80-7577-413-2.
- LOTKO, Edvard. *Srovnávací a bohemistické studie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2009. ISBN 978-80-244-2201-5.
- LUKAVEC, Jan. Nakolik jsou Karafiátovi Broučci opravdu vlivnou knihou?. *IDNES.cz* [online]. Mafra a. s., 2011 [cit. 2021-10-11]. ISSN 1210-1168. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zpravy/archiv/nakolik-jsou-karafiatovi-broucci-opravdu-vlivnou-knihou.A110818_125232_kavarna_chu

- MACURA, Vladimír a Karel SCHMARC, ed., Petr ŠÁMAL. *Šťastný věk: a jiné studie o socialistické kultuře*. V tomto uspořádání vyd. 1. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1669-0.
- MAJEROVÁ, Marie. Literatura pro mládež a děti – důležitý prostředek socialistické výchovy nových pokolení: referát na 2. Sjezdu čs. Spisovatelů – duben 1956. *Rudé právo*. Praha: Ústřední orgán Komunistické strany Československa, 1956, **36**(114), 3.
- *Mateřídouška: Časopis pro nejmenší čtenáře*. Praha: Mladá fronta, 1949, **6**(7).
- MELICHAR, Dominik. Století českého čtení 6: Tuhá léta padesátá. *Host* [online]. Brno: Spolek přátel vydávání časopisu Host, 2020, , 1-8 [cit. 2021-11-14]. ISSN 2336-2944. Dostupné z: <http://www.h7o.cz/stoleti-ceskeho-cteni-6-tuha-leta-padesata/>
- MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-718-5669-X.
- *Nástin dějin české literatury od počátku národního obrození až do současnosti: Pomocná kniha literární historie pro gymnasia, pedagogická gymnasia a vyšší odborné školy*. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1952.
- *Nástup - 30 let české prózy: Antologie české prózy*. 1. Praha: Československý spisovatel, 1975. ISBN 22-049-75.
- NEUMANN, Stanislav. *Štěpnice*. Praha, 1949, **3**, 55.
- NOVÁKOVÁ, Luisa. Několik poznámek k starším i současným pohledům na pohádku. *Česká literatura*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, **49**(2), 206-214. ISSN 0009-0468.
- O pohádkách Heleny Malířové. MALÍŘOVÁ, Helena. *Pohádky Heleny Malířové*. 1. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1953, s. 77-81.
- POLIAK, Ján. Opravená spokojnost?. *Zlatý máj: Kritická revue umělecké tvorby pro mládež*. Praha: Svaz československých spisovatelů, 1956, **1**(1), 6-10.
- POSLEDNÍ, Petr, ed. Socialistický realismus a etika interpretace. ŠÁMAL, Petr. *Literatura socialistického realismu: východiska, struktury a kontexty totalitního umění: Sborník příspěvků ze symposia pořádaného Ústavem pro českou literaturu AV ČR ve spolupráci s Ústavem slovenskej literatúry SAV a Slovenským inštitútom v Praze 11. a 12. října 2006* [online]. 1. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2009, s. 35-42 [cit. 2022-01-16]. ISBN 978-80-85778-64-5. Dostupné z: <https://service.ucl.cas.cz/edicee/data/sborniky/2009/lsr/lsr.pdf>
- POSLEDNÍ, Petr. *Knihy bez záruky: čtenářská autobiografie*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015. ISBN 978-80-7465-179-3.
- PROPP, Vladimir Jakovlevič. *Morfologie pohádky a jiné studie: se studií Clauda Lévi-Strausse*. Praha: Ústav pro českou literaturu ČSAV, 1970.
- RATAJ, Jan a Přemysl HOUDA. *Československo v proměnách komunistického režimu*. V Praze: Oeconomica, 2010. ISBN 978-802-4516-967.
- REIMAN, Michal, Bohuslav LITERA, Karel SVOBODA a Daniela KOLENOVSKÁ. *Zrod velmoci: dějiny Sovětského svazu 1917-1945*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2266-8.

- RICHTER, Karel, Roman CÍLEK a Jiří BÍLEK. *Cesty k moci: 1917, 1933, 1948*. Praha: Themis, 2005. ISBN 80-731-2040-2.
- RICHTER, Luděk. *Pohádka a divadlo*. Praha: Dobré divadlo dětem, 2004. ISBN 80-902-9752-8.
- ŘÍHA, Bohumil. Nezvalův příklad. *Zlatý máj: Kritická revue umělecké tvorby pro mládež*. Praha: Svaz československých spisovatelů, 1956, 1(1).
- RYCHLÍK, Jan. *Československo v období socialismu: 1945-1989*. V Praze: Vyšehrad, 2020. ISBN 978-80-7601-334-6.
- RYŠKA, Pavel. Pro malé občánky. *Československá vizuální kultura* [online]. Brno: FAVU VUT, , 1-10 [cit. 2022-01-24]. Dostupné z: <http://www.padesatky.info/138-pro-male-obcanky>
- RYŠKA, Pavel. Pravdivé pohádky. *Československá vizuální kultura* [online]. Brno: FAVU VUT, , 1-13 [cit. 2021-11-13]. Dostupné z: padesatky.ffa.vutbr.cz/19491950/67-pravdive-pohady
- RYŠKA, Pavel. Jak stát likvidoval kýč a postaral se o umělce. *Československá vizuální kultura* [online]. Brno: FAVU VUT, , 1-4 [cit. 2021-10-28]. Dostupné z: padesatky.ffa.vutbr.cz/1947-1948/137-jak-stat-likvidoval-kyc-a-postaral-se-o-umelce
- RYŠKA, Pavel. Jednotný systém periodik pro děti a mládež. *Československá vizuální kultura* [online]. Brno: FAVU VUT, , 1-20 [cit. 2022-01-23]. Dostupné z: <http://www.padesatky.info/1947-1948/139-jednotny-system-periodik-pro-deti-a-mladez>
- RYŠKA, Pavel. Bramborouci v Čechách. *Československá vizuální kultura* [online]. Brno: FAVU VUT, , 1-8 [cit. 2022-01-23]. Dostupné z: <http://padesatky.info/19491950/45-bramborouci-v-cechach>
- SEGI LUKAVSKÁ, Jana, ed. *Dítěti vstříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. Brno - Praha: Host, AV ČR, 2018. ISBN 978-80-7577-413-2.
- SEKERA, Jaroslav. K problému tendenčnosti v socialistické literatuře. *Česká literatura*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 1984, 4(32), 289-308.
- ŠLAJER, J. Jak posoudili čítanku pro 4. postupný ročník národních škol naši učitelé a jak podle ní pracují. *Pedagogika*. Praha, 1951, 1(1-2), 79-84. ISSN 0031-3815.
- ŠMAHEROVSKÝ, Karel. Umělecký text jako prostředek při výchově žáků k socialistickému vlastenectví a proletářskému internacionalismu. *Komenský*. Brno, 1958, , 467-468.
- SOVADINA, Jiří. Košický vládní program 5. 4. 1945. *Moderní dějiny* [online]. 2009 [cit. 2021-11-09]. Dostupné z: <https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/kosicky-vladni-program-5-4-1945/>
- Statný padesátník. *Tvar*. 1999, 10(8). ISSN 0862-657X. Dostupné také z: <http://archiv.ucl.cas.cz/?path=Tvar/1999>.
- STEHLÍKOVÁ, Blanka. *Cesty české ilustrace v knize pro děti a mládež*. Praha: Albatros, 1984. ISBN 13-782-84.
- STEJSKAL, Václav. *Moderní česká literatura pro děti*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962. Knižnice teorie dětské literatury.

- ŠTRUNCOVÁ, Olga. *Brigáda v mateřské škole*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1951. Knižnice pro nejmenší.
- ŠUBRTOVÁ, Milena. Albatros. *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2013 [cit. 2021-10-10]. Dostupné z: <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1664&hl=sndk+>
- ŠUBRTOVÁ, Milena a Miroslav CHOCHOLATÝ. *Slovník autorů literatury pro děti a mládež: Čeští spisovatelé*. Praha: Libri, 2012. ISBN 978-80-7277-506-4.
- SVOZIL, Bohumil. *Česká literatura ve zkratce: období od 9. století po konec 20. století*. Praha: Brána, 2013. ISBN 978-80-7243-650-7.
- TILLE, Václav. *O lidových pohádkách*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1966.
- TOMAN, Jaroslav. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. České Budějovice: Jihočeská univerzita Pedagogická fakulta, 1992. ISBN 80-7040-055-2.
- TRÁVNÍČEK, Jiří. *Česká čtenářská republika: generace, fenomény, životopisy*. Brno: Host, 2017. ISBN 978-80-88069-50-8.
- URBANOVÁ, Svatava. *Děti a literatura: (antologie textů literatury pro děti a mládež)*. Ostrava: Ostravská univerzita, 1996. ISBN 80-704-2460-5.
- URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003. ISBN 80-719-8548-1.
- VAŘEJKOVÁ, Věra. *Česká autorská pohádka*. Brno: CERM, 1998. ITEM. ISBN 80-720-4092-8.
- WÖGERBAUER, Michael, Petr PÍŠA, Petr ŠÁMAL a Pavel JANÁČEK. *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014* [online]. Praha: Academia, 2015 [cit. 2022-02-16]. ISBN 978-80-200-2491-6. Dostupné z: <https://service.ucl.cas.cz/edicee/dejiny/v-obecnem-zajmu/244-v-obecnem-zajmu-cenzura-a-socialni-regulace-literatury-v-moderni-ceske-kulture-1749-2014-sv-ii>